

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LETO V

1

K R O N I K A

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

V

1957

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUSTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA LOKALNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

I 130310

+

II 130310 -

Uredil uredniški odbor:

DR. PAVLE BLAZNIK, FRANCE DOBROVOLJC, DR. RUDI KYOVSKY,
ZVONE MIKLAVIC, BOŽO OTOREPEC, DR. SERGIJ VILFAN

Odgovorni urednik:

ZVONE MIKLAVIC

Za upravo odgovarja

JOŽE ŠORN

Oprema: arh. Boris Kobe

Tisk: Tiskarna »Toneta Tomšič« v Ljubljani

Klišeji: Klišarna »Ljudske pravice« v Ljubljani

90 18257/1957

K A Z A L O

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Mikuž Metod*, Za originalnost narodnoosvobodilne borbe — 57
- Mole Rudolf*, O mestni višji dekliški šoli v Ljubljani — 47
- Klopčič France*, Razstava »Oktohrska revolucija in delavsko gibanje na Slovenskem l. 1917 do 1920« — 155
- Koropec Jože*, Slovenjebistriški svet v luči prvih deželno knežjih urbarjev — 20
- Lah Marija*, Borba ljubljanske občine za slovensko uradovanje — 135
- Pahor Miroslav*, Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616 — 14
- Pahor Miroslav*, Statuti Izole, Kopra in Pirana ter istrski zakoni o solarjih, solarnah in tiho-tapcih — 123
- Plesničar Ljudmila*, Svatbeni običaji v okolici Buzeta v prvi polovici XIX. stoletja — 95
- Smole Emil*, Koprsko obzidje, Mudina vrata in Levji grad — 26
- Smole Majda*, Kuga na Kranjskem v XVI. stoletju — 97
- Spetina Anton*, Pravice in dolžnosti ljubljanskega deželskega sodnika — 45
- Šijanec Fran*, Krog Attemsovih freskantov — 146
- Šorn Jože*, Ob 200-letnici premogovnika Zagorje ob Savi — 1
- Valenčič Vlado*, O gospodarski strukturi ljubljanskega prebivalstva — 5
- Valenčič Vlado*, Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane — 111
- Valenčič Vlado*, Še nekaj steklarn na Kranjskem — 166
- Vilfan Sergij*, Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom — 69
- Wester Josip*, Novomeški spomini — 39, 88
- Zelko Ivan*, Kolonizacijsko stanje ob Kučnici v XIII. stoletju — 105

MUZEJSKE NOVICE

- Boltin Elica - Kovič Breda*, Mestni muzej v Piranu — 49
- Pahor Miroslav*, Priprave za Slovenski pomorski muzej — 158

ZGODOVINSKO BRANJE

- Otorepec Božo, E. Cevc: Umetnost srednjega veka na Slovenskem — 50 (O.)
- Otorepec Božo, Jože Gašperšič: Vigenjc — 51 (O.)
- Otorepec Božo, Loški razgledi III 1956 — 50 (O.)
- Šorn Jože, Hugo Uhliř: Historiat osuševalnih del na Ljubljanskem barju — 99 (O.)
- Šorn Jože, Ivan Mohorič: Zgodovina obrti in industrije v Trzinu — 99 (O.)
- Šorn Jože, Janko Tišler, Preseljevanje Trzinčanov in streljanje talcev na Čegelšah dne 8. junija 1942 — 100 (O.)
- Šorn Jože, Joseph Ressel 1793—1857, inventor of the vessel screw, forester and economist — 99 (O.)
- Šorn Jože, Josip Zontar: Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja — 31 (O.)
- Šorn Jože, Josip Zontar: Zapora proti kugi v Karavankah v letih 1715—1716 — 100 (O.)
- Šorn Jože, Loški razgledi IV — 100 (O.)
- Šorn Jože, Moščanska kronika 1 — 100 (O.)
- Šorn Jože, Posavje I — 100 (O.)
- Šorn Jože, Vladimir Murko: Josip Ressel, življenje in delo — 99 (O.)
- Šorn Jože, Zvonimir Kulundžić: Knjiga o knjizi I — 100 (O.)

KAZALO SLIK

GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

- Črnotiče, detajl — 75
- Grad Otočec ob Krki — 93
- Koper leta 1839 — 29
- Koper v XVIII. stoletju — 27
- Levji grad v Kopru — 35
- Novo mesto okrog leta 1800 — 63
- Novomeška gimnazija — 39
- Piransko pristanišče — 14
- Piransko pristanišče v XVI. stoletju — 153
- Ljubljana, pogled na grad in Novi trg (Valvasor) — 65

KARTE, NACRTI

- Koprsko obzidje v letu 1619 — 31
- Ozemlje med Ledavo in Kučnico — 106, 107, 109
- Premogovniki na Krasu v XVIII. stoletju — 2
- Slovenjebistriško ozemlje ok. leta 1300 — 22
- Solarna v Strunjanu leta 1795 — 125
- Solna polja pri Sečovljah leta 1795 — 15
- Solna polja v dolini Fazan leta 1795 — 15
- Zagorje ob Savi, razmestitev premogovnikov — 3

OSEBE

- Ambrož Mihael — 137
- Detela Fran — 42
- Grasselli Peter — 139
- Hribar Ivan — 141
- Šuklje Fran — 88
- Terpinc Fidelis — 4
- Trdina Janez — 41
- Zurc Jože-Štembur — 40

UMETNOST

- Brežice, freske v glavni dvorani (XVIII. stol.) — 119
- Brežice, freske (XVIII. stol.) — 153
- Dornava, freske (XVIII. stol.) — 147
- Dornava, freske (XVIII. stol.) — 149
- Dornava, freske (XVIII. stol.) — 151
- Flurer, avtoportret — 113
- Kužno znamenje — 98

Mudina vrata v Kopru — 33

- Piranska solarna, sodobni motiv — 131
- Slovenska Bistrica, freske (XVIII. stol.) — 143
- Slovenska Bistrica, freske (XVIII. stol.) — 150
- Solinarka v narodni noši — 16

RAZNO

- Abiturienti novomeške gimnazije l. 1902 — 43
- Detajl z razstave »Oktoberška revolucija in delavsko gibanje na Slovenskem« — 156
- Diploma piranskim solarjem — 127
- Kraška planota nad Bregom — 71
- Kraški svet v Slov. Istri — 73
- Ladijski top iz XVIII. stol. — 159
- Listina iz XIII. stol. o poljčanski župniji — 23
- Model avstr. barke iz XVIII. stol. — 160
- Naslovna stran brošure »K državi socializma« — 157
- Note valčka in koračnice ob poroki — 97
- Odkritje Trdinove spominske plošče — 89
- Ovčereja v Slov. Istri — 69
- Poročni uhani — 95, 96
- Sirjenje mleka — 77, 79, 81, 83, 85
- Solna blagajna iz začetku XVII. stol. — 17
- Switek za precejanje solne vode — 129
- Učiteljski zbor in osmošolci novom. gimnazije leta 1921 — 91
- Vetrnica ali holand. črpalka na veter — 19
- Zaročni prstani — 95
- Zorna ali črpalka na roko — 18

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

V. letnik Ljubljana 1957 1. številka

Vsebina prve številke

- J. Šorn: Ob 200-letnici premogovnika Zagorje ob Savi — Stran 1
Dr. V. Valenčič: O gospodarski strukturi ljubljanskega prebivalstva v začetku XVIII. stoletja — Stran 5
M. Pahor: Solna pogodba med Piranom in Benetkami iz leta 1616 — Stran 14
J. Koropec: Slovenjebistriški svet v luči prvih deželnoknežjih urbarjev — Stran 20
E. Smole: Koprsko obzidje, Mudina vrata in Levji grad — Stran 26
J. Wester: Novomeški spomini — Stran 39
Dr. A. Svetina: Pravice in dolžnosti ljubljanskega deželnega sodnika — Stran 45
Dr. R. Molè: O mestni višji dekliški šoli v Ljubljani — Stran 47

MUZEJSKE NOVICE:

- E. Boltin-B. Kovič: Mestni muzej v Piranu — Stran 49

ZGODOVINSKO BRANJE:

- O.: Soški razgledi III-1956 — Stran 50
O.: E. Cevc, Umetnost srednjega veka na Slovenskem, I. zvezek — Stran 50
O.: J. Gašperšič, Vigenjc VII-1956 — Stran 51
J. Š.: J. Žontar, Svilarstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, 1957 — Stran 51

Na ovitku:

Boris Kobè, Koprski dimniki

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik Zvone Miklavič

Izdaja in zalaga: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za lokalno zgodovino. Predstavnik Jože Šorn. Oprema inž. B. Kobè. Tiska tiskarna »Toneta Tomšič« v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III (Mestni arhiv). Tekoči račun pri Mestni hranilnici ljubljanski št. 601-606-1-65. Letna naročnina 400 din, posamezna številka 150 din

OB 200-LETNICI PREMGOVNIKA ZAGORJE OB SAVI

JOZE SORN

V jeseni 1955 se je slavila obletnica »začetka« izkoriščanja premoga v Zagorju.¹ Prav to slavje nam daje sedaj — čeprav nekoliko kasno — priložnost za to, da bolje razbistrimo nekaj manj jasnih in manj razčiščenih vprašanj, ki so v najožji vzročni zvezi tako z razvojem zagorskega premogovnika kot s problemom, imenovanim *začetki kapitalizma na Slovenskem*. V tem sestavku bomo opustili vrsto detajlov, ker gre prvenstveno za to, da prikažemo v obrisih glavni razvoj premogovništva in le najznačilnejše faze kopanja in izkoriščanja te surovine.

Za uvod ne mislimo kaj več kot samo omeniti znano »premogovo kri«, ki jo navaja Valvasor leta 1689, češ da so jo kopali pri Strahovljah blizu Zagorja² (uporabljali so jo v medicinske namene), niti se ne bomo zaustavljali pri letu 1736, ko so v zvezi z zboljševanjem plovnosti Save ponovno »odkrili« premog pri Zagorju.³ Te navedbe niso drugega kot le močni dokazi za to, da bi resnično mogli kopati premog na tem in tem mestu že takrat, da pa ga kljub oficialni merkantilistični gospodarski politiki še niso znali gospodarsko izkoriščati in da zato vse skupaj še ne predstavlja »doneska« k zgodovini naših ekonomskih in družbenih razmer. Ista je tudi z odkritji premogovnih leč približno v tem času ali nekaj pozneje drugod na Slovenskem (n. pr. okoli 1740 pri Vremah na Krasu). Da bi se uveljavil premog kot surovina za obrate in kot samostojna pridobitna panoga, bi morale že obratovati številne in močne tovarne, tudi splošna potrošnja premoga bi morala biti znatna. Za dobo, ko so prevladovali cehi in manufakture, tega ne moremo pričakovati.

*

Navaja se, da je »začel« kopati premog v Zagorju nam že dobro znani merkantilist oziroma kameralist Franc Rakovec-Raigersfeld, ki da je dne 11. novembra 1755 prejel v last neki kop pri Zagorju.⁴ Ta resnični podatek služi torej kot osnova za računanje obletnice zagorskega rudnika.

Toda Rakovec je dal že leta 1752 nakopati manjšo količino premoga! Od nje je izločil

1,5 centa ali okoli 84 kg premoga in ga poslal — kam? Domačim kovačem, ključavničarjem, morda fužinam? Ne. Poslal ga je na Reko v čistilnico sladkorja, ki ji je bil ravnatelj ali soravnatelj njegov znanec Arnold.⁵

Na Reki je pričela z delom čistilnica sladkorja, v glavnem kapital in delo naprednih Holandcev, že nekaj prej, leta 1750. Ne more se trditi, da ni bilo dobrih gozdov v zaledju Reke; to že, vendar moramo pomisliti tudi na to, da so bili Holandci sosedje Angležev, ki so v tem času že dokaj intenzivno izkoriščali premog. Holandski čistilci sladkorja so tudi poznali prednosti premoga ali celo okoksanega premoga in so hoteli prihraniti denar za sečnjo in prevoz lesa. Zato so iskali premog vsepovsod. Prav tu je torej zveza med Rakovčevim kopanjem in oddaljenim obratom na Reki. Takoj po prejetju zagorskega kopa v last je Rakovec poslal Arnoldu januarja 1756 že okoli 5 ton premoga.⁶

Tako smo torej spoznali okoliščine in pogoje za »začetek« eksploatacije zagorskega premoga. Brez reške čistilnice bi še ne mogli proslaviti leta 1955 dvestoletnice rudnika.

Po Rakovčevi smrti 1760 so se v teku 35 let zvrstili kot lastniki zagorskih kopov še trije premogarji, ne vemo pa, za koga in koliko so nakopali te surovine, če so sploh kaj kopali.

*

Reška čistilnica ni več naročala v Zagorju, ampak se je z letom 1775 usmerila — na Kras, na okolico Sežane in Lipice, od koder so tudi prihajali glasovi o dobrem premogu. Zaradi večajoče se potrošnje in izčrpanja premogovih leč pri obeh navedenih krajih so se Holandci lotili premoga pri Vremah. Proti koncu leta 1778 so prejeli tu v last dva kopa, prvega pri Famljah, drugega pri Škofljah, nekaj pozneje tudi na drugih mestih okoli Vremskega Britofa, neka druga čistilnica iz Trsta pa je pričela kopati premog leta 1782 pri Lipici in v bližini Bazovice. Njej je štiri leta pozneje sledil na Kras Tržačan Hoch-

kofler; izkoriščal je premog pri Senadolicah in ga vozil v Trst.⁷

Ne vemo, koliko so vsi trije nakopali premoga na Krasu. Vsekakor moramo za reško rafinerijo navesti sledeče tri podatke, čeprav veljajo za poznejši čas: prvič, zanesljivo vemo, da se je vozil premog iz Škofelj celo v Trst, drugič, okoli leta 1796 je prišla iskat ta premog neka ladja z Malte in ga odpeljala 3350 centov ali 186 ton, tretjič, čitamo v nekem poročilu pritožbe iz teh let, da se je pri rudniku nakopičilo več tisoč centov premoga brez vsake možnosti za prodajo kamorkoli.⁸ Ti podatki so zadostna opora za sledeče sklepe: v času, ko o Zagorju ne slišimo nič pomembnejšega, ko Zagorja skoraj da »ni bilo«, Kras živahno koplje premog in ga prodaja Tržačanom, Maltežanom in drugim; krog potrošnikov je bil še zelo ozek; oba vremška kopa, vzeta skupaj, sta bila — to moramo posebej naglasiti — kljub vsemu najmočnejši slovenski premogovnik v vsem XVIII. stoletju. Da je to zasluga Holandcev, je jasno.

*

Pri preskoku iz Rakovčevega Zagorja na Kras smo izpustili nekaj manjših dogodkov, vendar zato nič manj važnih znanilcev bodočega razvoja.

Terezijanski čas (1740—1780) je bil poln novosti in reformnega poleta. Tudi v premogovništvu. Dekreti in priporočila z najvišjega državnega mesta glede pospeševanja uporabe premoga (vedno s fiziokratsko barvo utemeljevanja, da se gozdovi preveč uničujejo), nagrade kmetijskih družb za »najdite-lje« premoga — to in še drugo je spodbudilo vrsto različnih ljudi, da so pričeli mrzlično iskati premog vsepovsod. Navedli bomo le glavne primere, iz katerih bo že razvidno,

da so našli premog v skoraj vseh predelih Slovenije in da so pri iskanju sodelovali domala vsi stanovi, da pa bi mogli uspevati le tisti »rudniki«, ki bi imeli v bližini obrat, zmožen uporabljati premog v svojem proizvodnem postopku.

Najživahnejše je bilo tisto »drobno« iskanje premoga v desetletju 1766—1776. Vrstni red je bil sledeč: Leta 1766 je naletel pater Steiz na ležišče premoga med Konjicami in Žičami, naslednjega leta spet tu, dalje pri Mariboru, pri Šoštanju in pri Zagorju ob Savi; prav takrat ga je našel v območju beljaške kresije Karel pl. Willburg. Leta 1768 je iskal in našel varaždinski kovaški mojster Jakob Böttinger premog blizu Konjic, dalje ob vznožju Pohorja blizu Maribora, končno ob Dravi nasproti Ormoža.⁹ L. 1769 je nakopal ljubljanski čevljar Folius 8 centov premoga blizu Medvod, prav takrat so izkopali premog, čeprav najslabše kakovosti, tudi na Tolminskem. Leta 1770 je odkril zemljiški gospod Vajkard baron Gall izdatna ležišča premoga blizu Krmelja na Dolenjskem,¹⁰ rudarski svetnik Fuchs pa je izsledil dober premog nedaleč od Beljaka. Leta 1776 so ga pridobili nekaj tudi v okolici Celja.

V teh primerih ni govora o načrtnem kopanju in izkoriščanju premoga. Sem ter tja je speljal manjšo količino premoga k sebi v delavnico kak kovač in ga dal še drugim v uporabo, da so delali z njim poskuse (n. pr. Folius in drugi ljubljanski kovači, morda tudi Böttinger), več kot to se pa ni zgodilo.

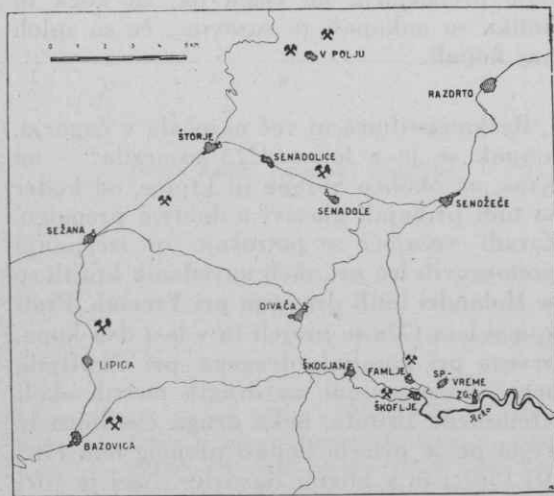
Dvajsetletje od nekako 1776—1796 bi skoraj ne poznalo kontinuitete v iskanju in kopanju premoga, če ne bi bilo reške rafinerije sladkorja in kraškega premoga.

*

Sele zadnjim letom XVIII. stoletja pripada ponovni vznik premogovništva v obliki in obsegu, ki ne pozna pomembnejših prekinitiv razen krajših kriz. Glavni nosilci ponovne okrepitve kopanja niso bili toliko patri, grofje, kovači, uradniki, kolikor fužinarji, steklarji, vitriolničarji.

V času, ko je izgubljal premog pri Vre-mah svoj pomen, ker se je usmerjala rafinerija na še bližji premog pri Labinu, se je težišče kopanja pričelo seliti nazaj v Zagorje.

Na vzpodbudo rudarskega urada v Ljubljani (torej ne na lastno pest ali iz potrebe) je prosil in prejel znani fužinar na Jesenicah, Leopold Ruard, v decembru 1795 in v januarju 1796 kope okoli Toplic pri Zagorju. Takoj je najel nekaj okoliških kmetov, ki so

»Premogovniki« na Krasu v 18. stoletju

mu že v januarju istega leta nakopali 230 centov ali nekako 15 ton premoga; 7 ton so ga prepeljali v Jesenice. V februarju je sledila pošiljka okoli 5 ton, skupaj za poskuse taljenja železa s premogom kar znatna količina okoli 12 ton ali 1 vagon. V vsem letu 1796 je nakopal Ruard okoli 152 ton premoga. Poskusi s premogom so sicer uspeli, toda navdušenje za nadaljnje eksperimentiranje je počasi zamiralo in zamrlo.

Že v februarju 1796 je Ruardu sledil drugi fužinar, Katarina Steiss s Krke na Dolenjskem. Ona je kopala premog blizu Stične, pozneje pri Mirni.

Tretji fužinar, Joahim Steiss iz Zagradca pri Žužemberku, je nakopal še v prvih treh mesecih leta 1797 skoraj 20 ton premoga; del količine je porabil zase, drugo je razdelil med kovače.

Franc Dionizij Urbančič je imel svoje fužine ob Bistrici nad Kamnikom. Tudi ta je v aprilu 1796 našel premog blizu Zapric in ga uporabljal pri izdelovanju žebeljev.

Sredi maja istega leta je odkril premog okoli Tunjic pri Kamniku, pozneje še v Zagorju ob Savi in pri Medvodah peti fužinar Ignac Rabič iz Kroke.

Leta 1799 so pričeli eksperimentirati s kraškim premogom v sublimaciji idrijskega rudnika živega srebra, skoraj istočasno tudi v opekarni na Brdu pri Ljubljani.

Šesti fužinar, ki se je lotil premoga, tokrat kočevskega, je bil Viljem knez Auersperg z Dvora pri Žužemberku (leta 1803). O uspehih njegovih poskusov nimamo nobenih podatkov.¹¹

Ta fužinarska podjetnost je vsekakor pomembnejša kot ona kovačev in ključavničarjev, o katerih smo govorili zgoraj. Bila bi še pomembnejša, če bi že znali premog koksati. Za kaj takega so morali takrat čakati še štiri desetletja.

Prvi tovarnar, ki je imel zgrajeno svojo tovarno tako rekoč na premogu, je bil Ivan Friedrich, steklarnar v Libojah nad Celjem. Le-ta je prejel v avgustu 1799 okoli tovarne več kopov premoga in ga pričel takoj izkoriščati v obratu. Potrošnja se je bolj in bolj večala, dokler ni dosegla leta 1847 že 1000 ton.¹²

V sosedni Zabukovici sta pričela kopati nekaj tednov za Friedrichom Franc Rath, tovarnar galuna v Laškem, in njegov družabnik Daniel Dereani. Njuna proizvodnja je bila nižja kot Friedrichova.¹³

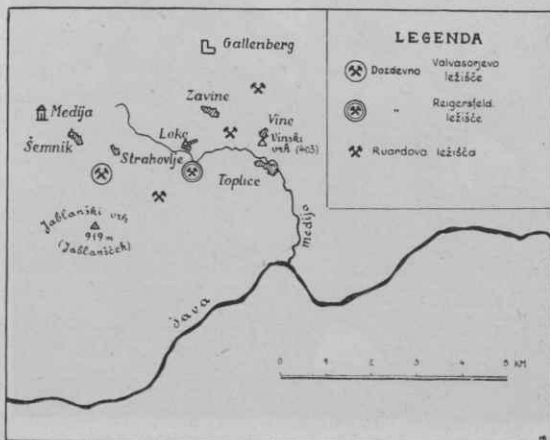
*

Toda kako je bilo v tem času v Zagorju? Ruardu je sledila tja svojevrstna osebnost.

Ljubljanski župnik in »tovarnar« Jožef Pinhak je poleti 1802 enostavno preselil iz Ljubljane tja svoj obrat za proizvodnjo vitriola. Ta dogodek je bil za razvoj samega premogovnika zelo važen: prvič, ker je prelomil z dotakratno tradicijo — namreč kar se tiče Zagorja samega! — pošiljanja premoga v oddaljene tovarne in je uvedel prakso graditve tovarn pri rudniku; drugič, Zagorje se je pričelo zaradi tega hitreje preobraziti iz izrazito agrarnega naselja v bolj in bolj industrijsko naselbino.

Res je, da je Pinhak iskal prvotno premog pri Smledniku, Goričanah in Kamniku, toda to iskanje ni imelo globljih gospodarskih posledic; »pomiril« in zasidral se je s svojim malim obratom šele v Zagorju. — Vitriolnica je dokončno prenehala z delom spomladi 1809.¹⁴

Že po enem letu obratovanja je dobil župnik sam novega sosedo: državno steklarno, ki je pričela izdelovati steklenino za idrijski rudnik živega srebra. Obrat je stekel poleti 1803, torej je najpozneje takrat pričelo tudi delo v njegovih kopih. Po dveh letih je bilo zaposlenih 20 rudarjev in 16 steklarjev, vse samih pravih mezdnih delavcev, leta 1808 pa že 55 rudarjev, ki so nakopali 1670 ton premoga.¹⁵ To moramo še posebej zabeležiti, ker so bili do začetka XIX. stoletja kopači povsod le okoliški kmetje - podložniki z izjemo v Vremah. Ker so se razen tega premogovnika razvijali vsi ostali s tendenco po trajnosti, torej ne »kratkoročno« ali impulzivno, šele na prelomu XVIII. in XIX. stoletja (Liboje in Zabukovica n. pr. že leta 1799, Zagorje leta 1802 itd.), moremo torej postaviti, če že težimo za tem, letnico 1800 kot mejnik med »slučajnim« in načrtnim kopanjem, ali, da se tako izrazimo, med »odkrivanjem« manufaktur in trajnimi potre-

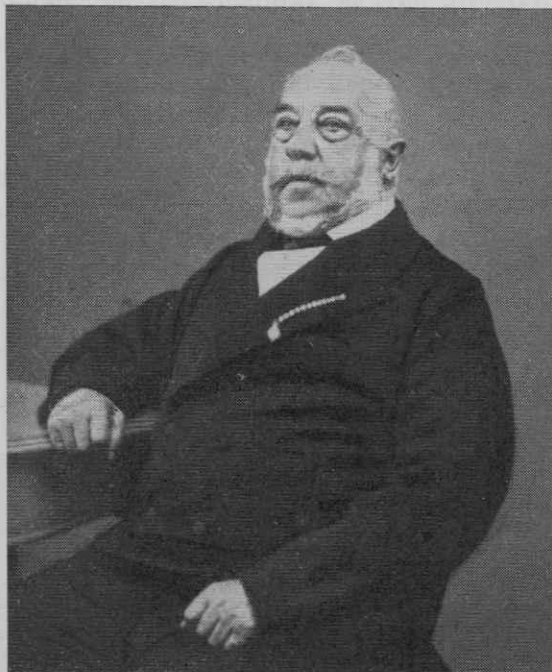
Razmestitev prvih kopov v Zagorju ob Savi

bami razvitejših kapitalističnih obratov. To je imelo za posledico zložno, a vedno bolj razvijajočo se gospodarsko in družbeno diferenciacijo. Opozoriti moramo na to, da so Vreme vprašanje za sebe in da jih ta periodizacija ne zadene.

Državna steklarna je bila prodana s kopi vred leta 1821 Ivanu Schwarzu. Ta je po 18 letih eksploatacije prodal vse skupaj Viktorju Ruardu. Po pičlih 8 mesecih je postal lastnik celotne imovine Jožef Atzl. Aktivnost tega podjetnika predstavlja nov mejnik v razvoju zagorskega premogovnika, s tem da je premogar ustanovil junija 1842 posebno premogovniško družbo na kukse (rudarske delnice) z imenom »Premogokopna družba v Zagorju ob Savi«. Medtem ko je le-ta nakopala leta 1843 okoli 3200 ton premoga s preko 30 rudarji, se je proizvodnja sukala med leti 1844 in 1848 v glavnem med 5000 in 6000 tonami, dokler ni leta 1863 presegla količino 60.000 ton (točno: 1.030.640 centov), kar je nakopalo preko 120 rudarjev.

Družba je v kratkem času zgradila okoli rudnika še vrsto drugih pomembnih obratov: svinčarno, cinkarno in koksarno v Toplicah, cinkarno v Lokah, pudlarno ob izlivu Medije v Savo, visoko peč v Pasjeku, »podeovala« je opekarno, kovačije itd.¹⁶

Nekaj prej oziroma nekaj pozneje sta se zasidrali v zagorski dolini še dve drugi manjši družbi na kukse.

Fidelis Terpine
lastnik vevške papirnice in interesent za premog v Zagorju

Pol leta prej (decembra 1841) se je ustanovila »Premogokopna družba čistilnice sladkorja v Ljubljani«, ki pa ni prešla v zanjo najbolj konjunktornem letu 1845 količine 3400 ton premoga.¹⁷

Tretjo družbo na kukse, najšibkejšo, je ustanovil Ivan Baumgartner leta 1845. Tri leta pozneje je le-ta nakopala komaj 100 ton premoga.¹⁸

*

Toda kdor bi mislil, da je imelo Zagorje od Pinhaka dalje primat v kopanju premoga in v industrializaciji okolice, bi se zelo motil. Tu je bila Mežiška dolina, ki je prehitela Zagorje.

Hitri in učinkoviti dvig železarne v Prevaljah, last Rosthornov, je bil omogočen zaradi eksploatacije dveh bližnjih koroških premogovnikov. Leš pri Prevaljah (danes v LR Sloveniji) in Sv. Filipa (danes v rep. Avstriji). Leše same so dale leta 1839 premoga preko 6600 ton, znatno več kot Zagorje, leta 1848 celo 33.000 ton. Torej so Leše prehiteli Zagorje v letu 1839 in imele prvenstvo do speljave železnice skozi Zasavje v letu 1849, s čimer se je Zagorje ponovno dvignilo.

Trbovlje so se uveljavljale le bolj počasi; tu se ni od začetkov kopanja v letu 1804 do 1848 nikdar nakopalo več kot 1000 ton premoga, čeprav je v letu 1824 steklo delo v steklarni.¹⁹

Še pozneje se je razvil Hrastnik; šele leta 1830 se je tu pričelo pomembnejše kopanje premoga. Važneje je to, da se je ustanovila leta 1845 »Tržaška premogokopna družba v Hrastniku in Dolu«, kjer so imeli kukse Dunajčani Rothschild, Arnstein, Eskeles, Bruck (poznejši minister), in Tržačani Morpurgo, Revoltella, Mondolfo itd. Družba je nakopala leta 1848 komaj 2000 ton premoga.²⁰

Vse pomembnejše družbe na kukse so važne zato, ker se je preko njih polastil naših premogovnikov »tuji« kapital: tiste v Zagorju kapitalisti iz Innsbrucka, hrastniške pa Dunajčani in Tržačani. »Vdor tujega kapitala v rudarstvo«, kakor bi mogli imenovati ta pojav, če ga gledamo s stališča razvoja slovenske družbe, je zavrl razvoj že tako šibkega domačega kapitala. Pomisliti moramo na to, da se je vdor (ali »izvoz kapitala«, če gledamo situacijo s stališča Dunaja, Trsta in Innsbrucka) izvršil še v času fevdalnega sistema in da so se ob ukinitvi le-tega znašle nekatere naše ključne industrije že v tujih rokah. Tako na primer glavni premogovniki.

Poudariti moramo še tole dejstvo: ukinitve fevdalnega sistema leta 1848 je našla neka-

tere naše bazene že močno industrializirane, torej po eni strani »kapitalizirane«, po drugi strani seveda »proletarizirane«. Razvoj po letu 1848 je potekal še hitreje v tej smeri.

OPOMBE

Kratice:

SSA = Starejši stanovski arhiv
RA = Reigersfeldov arhiv (oz. točneje spisi)
KR = Kamera in reprezentanca
(Vse v Državnem arhivu Slovenije ali DAS, Ljubljana)
ADK = Arhiv dvorne komore, Dunaj
ARZ = Arhiv rudnika Zagorje ob Savi
IRA = Idrijski rudniški arhiv
OS = Okrožno sodišče, Ljubljana
IS = Izvršni svet LRS, Ljubljana

1. Ob tej priliki je izdala uprava rudnika brošuro Dve sto let rudnika Zagorje, 1755–1955, Zagorje 1955. — 2. Valvasor, Ehre..., II, str. 145 in III, str. 428. — 3. SSA, fasc. 551 a, snopč 2. — 4. Dve sto let rudnika Zagorje, str. 7. in 9. — 5. RA, Diaria 1751–1756, gl. pod datumom 26. januar 1752. — 6. Ibidem, gl. pod datumom 4. december 1755 in 17. januar 1756. — 7. Rudarske knjige v DAS z označbo M 8, str. 210. M 9, str. 24, dalje ADK, Commerz Cammer, fasc. z rdečo številko 1148. — 8. IRA, fasc. III. — 9. ADK, rokopis št. 558. — 10. KR, T-1-1 in ADK, 16 Commerz, rd. št. 466. — 11. ADK, Krain, rd. št. 1616 in DAS, M 10. — 12. OS, rudarska knjiga A, str. 95 sl. — 13. IS, fasc. Ljuboje. — 14. DAS, M 10, str. 138, 139, 144 in fascikel »Rudarski spisi« 1/2. — 15. DAS, M 10, str. 153. — 16. ARZ, fasc. I. — 17. Ibidem, fasc. I. in II. — 18. DAS, M 12, str. 198–200, dalje IS, Semurk, ovoj št. 46. — 19. IS, fevdna in koncesijska knjiga, str. 38. — 20. OS, rudarska knjiga A, fasc. 585.

Številke, ki se nanašajo na nakopane količine premoga, so vzete iz »Tafelu zur Statistik« za navedena leta.

O GOSPODARSKI STRUKTURI LJUBLJANSKEGA PREBIVALSTVA V ZAČETKU XVIII. STOLETJA

DR. VLADO VALENCIČ

Za spoznavanje poklicne, gospodarske in socialne strukture prebivalstva smo v dobi, ko še ni bilo ljudskih štetij, navezani na razne sekundarne vire, kolikor so ti pač ohranjeni. Šele popis prebivalstva leta 1754 nam je dal prvokrat neposredno gradivo, ki ga je mogoče uporabiti za statistični prikaz stanja in sestave ljubljanskega prebivalstva.¹ Vendar ta prikaz ni mogel zajeti vse Ljubljane, neupoštevano je šentpetrsko in poljansko predmestje ter Kurja vas. Razpolagamo namreč le s podatki za ozemlje takratne stolne župnije, manjka pa gradivo za šentpetrsko faro.

Gradivo o poklicni, gospodarski in socialni strukturi prebivalstva Ljubljane z vsemi predmestji nam nudi drugoten vir iz začetka XVIII. stoletja. Ta vir je seznam oseb, zavezanih plačevanju mesnega krajcarja; sestavljen je bil leta 1706.²

MESNI KRAJCAR

Za kritje naraščajočih državnih finančnih potreb je bila leta 1698 v avstrijskih deželah za stalno uvedena davščina, ki so jo plačevali ob zakolu živine. Znašala je krajcar od funta mesa, od tod je dobila naziv mesnega krajcarja. Sicer je naklada na živino bila že poprej, toda v začetku so jo plačevali le pri prodaji doma in pri izvozu, pozneje pri uvozu. Leta 1629 se je tej davščini začasno pridružila tudi naklada na meso ob zakolu živine.³

Zavezan plačevati mesni krajcar je bil vsakdo, kdor je zaklal ali dal zaklati govejo živino ali drobnico. Zaradi nadzorstva nad zaklano živino in preprečevanja utaje te davščine se je po predpisih patentov goveje

meso smelo prodajati le v javno dopuščenih mesnicah, teleta, prašiči in kostruni pa le na določenih mestih, od koder se niso smeli odvesti, dokler niso bile plačane davščine.⁴ Dasi so patenti o mesnem krajcarju prvotno predvidevali odmerjanje te davščine po teži zaklane živine, so bile pozneje uvedene tarife, ki so določale znesek mesnega krajcarja od glave klavne živine. Taka tarifa iz konca leta 1705 je cenila ogrskega ali velikega štajerskega vola na 4 stote (400 funtov) teže ter predpisala za deželna glavna mesta od glave 6 gld 40 kr mesnega krajcarja, od srednjega vola je davščina znašala 4 gld 30 kr in od velike krave 3 gld. V manjših mestih, trgih in vaseh je bila tarifa znatno nižja. Za teleta in razne vrste drobnice so bile posebne stopnje mesnega krajcarja; za vso deželo so bile enake.⁵

Pobiranje mesnega krajcarja je država dajala v zakup, in sicer v prvi vrsti deželam. Tako je v letih 1701–1704 imela dežela v zakupu pobiranje reformiranega polovičnega mesnega krajcarja v Ljubljani in predmestjih za pogojeni znesek 6000 gld. Leta 1706 je dežela vzela v zakup mesni krajcar na Kranjskem in v pazinskem kameralnem gospodarstvu za tri leta proti zakupnini 23.000 gld.⁶ Pri tem načinu obdavčenja in pobiranja niso bili posamezni potrošniki neposredno zavezani plačevati mesni krajcar; davčna obveznost je nastala ob sklenitvi kupčij za klavno živino ter so jo plačevali v prvi vrsti mesarji. Toda leta 1706 je dežela dovolila cesarju še izredno davščino, ki so jo morali pokriti s posebnimi dokladami. Po patentu deželnih stanov naj bi se odmeril sorazmeren prispevek vsem »deželno za-

ščito uživajočim kapitalistom, deželanom, uradnikom pri gospostvih in posestvih kakor tudi v mestih in trgih uslužbenim osebam, rokodelcem in drugim ljudem«. Za izterjavanje dodatne davščine je deželnostanovski odbor dal popisati davčne zavezance in jim predpisal sorazmeren znesek.⁷ Tako je nastal seznam ljubljanskih davčnih zavezancev mesnega krajcarja od 31. maja 1706.

OBLIKA IN VSEBINA SEZNAMA

Iz ohranjenega gradiva se ne da povzeti točen kriterij, ki je bil leta 1706 odločilen za obveznost plačila mesnega krajcarja in za sestavo seznama. Njegova oblika in vsebina kažeta, da je bil namen popisati gospodinjstva oziroma družine kot potrošnike mesa. Zato so bile po posameznih mestnih delih najprej popisane osebe, ki so po mislih popisovalca prihajale v poštev kot davčni zavezanci. Ti so v seznamu navedeni imenoma in povečini tudi s poklicem; razen imenoma navedenih je nekaj desetih oseb, zlasti žensk, označenih brez imena ali le s krstnim imenom kot gostači, navadno kot ubogi gostači. Deloma, predvsem v primerih, ko je bila predpisana davščina, so bile take nepopolne označbe pozneje izpopolnjene z imeni davčnih zavezancev. V nekaj primerih je več gostačk navedenih skupaj, tudi je včasih poleg imenoma navedene osebe omenjena še neimenovana gostačka. Zaradi naknadnih vmesnih vpisov in nekaterih črtanj ni povsod jasno, katere označbe in navedbe spadajo k posameznim zavezancem in je mogoče take vpise različno tolmačiti.

Iz seznama se vidi, da je imel popisovalec težave pri ugotavljanju identitete davčnih zavezancev, saj se je moral zadovoljiti tudi z vpisom kot »mož in žena, ki nočeta navesti ne imena ne potrošnje mesa«. Popisane osebe so morale napovedati potrošnjo mesa, nato jim je bil določen znesek davščine; največkrat je bila višina davščine sporazumno dogovorjena (verglichen). Osebe, ki svoje potrošnje mesa niso napovedale, so bile, sklepajoč po opombah »Nichts angesagt«, številne, toda tudi takim je bil končno odmerjen ali sporazumno določen znesek mesnega krajcarja ali pa so morale občasno, menda tedensko, predlagati specifikacijo svoje mesne potrošnje in po tej plačevati predpisano davščino. Pri posameznikih dobimo pripombo, da so se hranili drugje, zato niso bili obdavčeni. Nek davčni zavezanec ni napovedal potrošnje, pač pa je pripomnil, da bo plačal mesni krajcar od mesa, ko bo klal ali kar ga bo kupil v mesnicah. Drugi

je izjavil, da sploh ne je mesa. Vdova ni ničesar napovedala, ker ni smela uživati ne koštrunovega ne govejega mesa, telečjega pa ni dobila; obljubila je, da bo konec leta predložila specifikacijo.

Dasi se more po navedbi v seznamu soditi, da so družine bile osnova popisovanja, ni jasno, kako je bil pojem družine opredeljen in katere osebe je popisovalec štel k družini. Sodeč po vpisih, je bil ta pojem prirojen namenu popisa. Ker je pri tem v prvi vrsti šlo za ugotovitev potrošnje mesa po gospodinjstvih in obdavčenje po tej potrošnji, so družine raznih plemiških in drugih hišnih uslužbencev izkazane pod imenom žene. Družinski poglavar kot uslužbenec se je verjetno hranil v družini svojega gospodarja in ne doma, zato ga niso upoštevali kot člana lastne družine. Kot že omenjeno, so v nekaterih primerih gostači pridruženi tujim družinam, ker so najbrž skupaj stanovali, drugič so navedeni posamezniki, ki so se hranili drugod. Kljub takim izjemam so brez dvoma v seznamu navedeni v veliki večini družinski poglavarji in smemo zato po njihovem številu sklepati na število družin oziroma gospodinjstev.

Po seznamu iz leta 1706 je število družinskih poglavarjev v naslednjih mestnih delih znašalo⁸:

Mesto	
Od Frančiškanskih vrat (današnji Krekov trg) levo proti rotovžu	68
od Tranče proti Staremu trgu levo	19
hiše na grajskem hribu	19
Stari trg levo do Sv. Florijana	63
od Sv. Florijana do Karlovških vrat levo	10
od Karlovških vrat do Hrenove ulice	10
Hrenova ulica do Vodnih vrat (na Zabjaku)	44
Zabjak	14
Rožna ulica	30
od Rožne ulice do Hrenove ulice	8
od Zabjaka do gospoda Ehrnreicha (danes hiša Stiška ulica 1 — Levstikov trg 9)	39
od Schwizenove hiše na Starem trgu (danes Levstikov trg 1 — Gornji trg 2) do Rožne ulice	26
od Stiškega dvorca do Tranče	44
od Tranče do Špitalske ulice (Štritarjeve) z ulicami proti vodi	59
od Špitalske ulice do Frančiškanskih vrat z ulicami za Sv. Nikolajem	50
Špitalska ulica	31
stranici (Kleinseithen) od Čevljarskega mosta do Vicedomskih vrat (ob univerzi) in od tod do Nemške (Križevniške) ulice	63
Nemška hiša (Križanke) z Nemško ulico navzdol na desni strani	77
od Engelshauserjeve hiše (Novi trg 8) do Čevljarskega mosta	5
grajski stražniki	12
mesto skupaj	671

Izven mesta

Francišanska vrata	2
na Poljanah proti strelišču	14
na Poljanah desno	36
na Poljanah ob vodi levo	54
župnišče pri Sv. Petru	5
Predmestje (Vorstadt, to je šentpetersko) levo, začenši pri Sv. Petru	20
od Dolničarjeve pristave (verjetno na Vidovdanski cesti) do Wichtelatičevega vrta	6
od Križa (na stiku Šentpeterske in Vidovdanske ceste) do Špitalskih vrat (ob Tromostovju)	51
od Špitalskih vrat do ženskega samostana (nekdanjega samostana klarisinj na Titovi cesti, kjer stoji poslopje Narodne banke) levo	12
od kapucinskega vrta (Trg revolucije) do ženskega samostana na obeh straneh	12
od ženskega samostana do diskalceatov (samostan bosonogih avguštincev na Ajdovščini) levo	2
od Sv. Petra do diskalceatov desno	116
v Blatni vasi (okolis Kolodvorske ulice) začenši od diskalceatov	114
od Špitalskih vrat do nakupovalca (einkhauffer) kneza Auersperga na obeh straneh	101
v ulici od Gradišča do Obrezove hiše (Vegova ulica 8) in ulici za njo	33
od Obrezove hiše do Nemških vrat (Trg francoske revolucije)	3
od Nemških vrat po cesti desno skozi do Križa (?)	26
od Križa notri do Nemških vrat na drugi strani	17
pred Karlovškimi vrati	22
Krakovo	100
Trnovo	92
izven mesta skupaj	838
mesto s predmestji	1.509

Seznam obsega tedanjo Ljubljano v celoti. Iz njega vidimo, kako različno so bila posamezna predmestja naseljena. V mestu znotraj obzidja je bilo popisanih 671 družin, v predmestjih pa 838, od katerih jih je 312 odpadlo na šentpetersko predmestje, ki so ga kot edino imenovali »predmestje« (Vorstadt).

PRIMERJAVA S STANJEM LETA 1660 IN 1754

Za del Ljubljane, ki je spadal pod stolno župnijo, razpolagamo s podatki o številu družinskih poglavarjev oziroma gospodinjev za leti 1660 in 1754.⁹ Ne vemo sicer, če je bilo pri popisovanju družinskih poglavarjev leta 1660 ter pri popisovanju družin oziroma gospodinjev leta 1754 vseskozi uporabljeno isto merilo za določitev kroga oseb, ki so jih šteli k družinski ali gospodinjski skupnosti, kot za popis zavezancev mesnega krajcarja leta 1706. Ker pojem ni bil točno določen, je celo verjetno, da ni isto merilo veljalo niti pri istem popisu ter je bil obseg teh skupnosti enkrat širši, drugič zopet ožji. Najbrž si popisovalci niso delali dosti skrbi, kaj naj vzamejo kot družino ali gospodinjstvo, kar je na splošno po zunanjem videzu spadalo skupaj, so šteli k isti skupnosti. Zato smemo predpostavljati, da v tem pogledu med posameznimi popisi ni bilo večjih razlik in je mogoče rezultate

medsebojno primerjati. Ker imamo za leti 1660 in 1754 ustrezajoče podatke le za teritorij stolne župnije, sta v naslednjem pregledu obe tedanji ljubljanski župniji ločeno izkazani po posameznih mestnih delih oziroma predmestjih, kolikor se dajo sestaviti iz podatkov popisov.

Stolna župnija	1660	1706	1756
Stari, Mestni in Novi trg s stranskimi ulicami	536	671	674
pred Karlovškimi vrati	17	22	32
od Špitalskih vrat do ženskega samostana in Vicedomskih vrat, Gradišče in pred Nemškimi vrati	133	192	231
Krakovo	69	100	141
Trnovo	62	92	111
	817	1077	1189

Šentpeterska župnija

Šentpetersko in Kapucinsko predmestje	326
Poljansko predmestje	106
Mesto s predmestji	1509

Podatki gornjega pregleda se nanašajo na malo manj kot stoletje. Kažejo, da je število družin oziroma gospodinjev naraščalo, v predmestjih znatno močnejše kot v mestu, kjer se je v prvi polovici XVIII. stoletja le malo spremenilo.

Za leti 1660 in 1754 je poleg števila družin znano tudi število prebivalstva.¹⁰ Povprečno število oseb na družino oziroma gospodinjstvo pri obeh popisih nam daje ključ za ocenitev števila prebivalstva v letu 1706, ko vemo le za število družin. V stolni župniji je prišlo na družino pri obeh popisih 5,7 oziroma 5,6 člana. Med mestom in predmestji je bilo v tem pogledu nekaj razlike. Leta 1660 je znašalo povprečje za mesto znotraj obzidja 5,8, za predmestja, ki so spadala pod stolno župnijo, pa 5,5. Leta 1754 sta ustrezajoči povprečji bili 6,1 ter 4,8. Povprečno število družinskih članov je v mestu naraslo, v predmestjih nazadovalo. Ker je bil razvoj v mestu drugačen kot v predmestjih, bomo prišli do točnejšega rezultata, če ocenimo prebivalstvo ločeno. Zaradi razlik v povprečjih med obema popisoma kaže vzeti aritmetično sredino, ker je tudi leto 1706 sredi med njima. Aritmetična sredina povprečij za mesto znaša potem 5,95, za predmestja 5,2. Na podlagi teh povprečij bi bilo torej leta 1706 v mestu znotraj obzidja okrog 4000 prebivalcev, v predmestjih, ki so spadala k stolni župniji, pa okrog 2100, skupaj 6100 prebivalcev. To število je za okrog 400 višje kot število, do katerega sem prišel z ocenitvijo prebivalstva po številu rojstev.¹¹ V šentpeterskem in poljanskem predmestju je

bilo leta 1706 432 družin, za katere, kot se zdi, ne smemo predpostavljati isto povprečje družinskih članov kot za druga predmestja. Za mestne dele pod šentpetrsko župnijo imamo podatke o stanju prebivalstva in družin šele za leto 1783.¹² Tedaj je v teh delih živel 2776 prebivalcev v 779 družinah, povprečno je prišlo 3,5 člana na družino. Pri padajoči tendenci povprečja družinskih članov v drugih predmestjih najbrž ne pogrešimo dosti, če vzamemo tudi v šentpetrskem in poljanskem predmestju za leto 1706 višje povprečje. Pri povprečju 4 članov bi imeli obe predmestji tedaj okrog 1730 prebivalcev, to je skoraj isto število, do katerega sem prišel s cenitvijo prebivalstva po nataliteti. Cela Ljubljana je torej leta 1706 po cenitvi na podlagi seznama zavezancev mesnega krajcarja štela okrog 7830 ljudi. Razlika med rezultatom, do katerih sem prišel po obeh cenitvah, na podlagi natalitete in števila družin, ne znaša niti 400 prebivalcev. Sorazmerno s celotnim številom prebivalstva je to majhna razlika in kaže, da sta rezultata zelo verjetno blizu pravemu stanju.

POKLICNA IN STANOVSKA STRUKTURA

Zavezanci mesnega krajcarja so v seznamu označeni povečini tudi po poklicu oziroma stanu. Za naslednji tabelarični prikaz poklicne in stanovske strukture so popisani zavezanci razdeljeni v glavnem po istih poklicnih in stanovskih skupinah, kakor sem jih že uporabil pri prikazu poklicne in stanovske strukture na osnovi popisa prebivalstva iz leta 1754.¹³ Nekaj sprememb je bilo potrebnih zaradi različnosti gradiva. Ker so nekateri družinski poglavarji pripadali kmetijstvu, je uvedena tudi ta skupina. Odpadli sta skupina dijaštva in skupina hišne služinčadi, ki ni mogla spadati med davčne zavezance, kolikor ni imela lastnega gospodinjstva. Pač pa so dokaj številni primeri, skupno jih je bilo 62, da so v seznamu navedene žene plemiških in drugih hišnih uslužbencev z lastnimi gospodinjstvi. Take primere vsebuje skupina uslužbencev plemstva in duhovščine, katera združuje tako hišno služinčad z lastnimi gospodinjstvi kot tudi uslužbence, ki nimajo značaja hišne služinčadi. Skupina »ostali poklici« vsebuje nekaj poklicev, katere sem štel pri obdelavi popisa iz leta 1754 k skupinam javne službe, n. pr. solicatorje, oziroma uslužbenstva plemstva in duhovščine, n. pr. laične cerkvene uslužbence. V tej zbirni skupini so zbrani tudi posamezni poklici, ki se ne dajo uvrstiti v druge skupine, zastopani pa so le

v nekaj primerih. Verjetno je sestavljal seznam iz leta 1706 kolikor toliko točno označeval poklice popisanih družinskih poglavarjev. Toda skoraj pri tretjini manjkajo označbe o poklicni pripadnosti. Mnogokrat sestavljalcu seznama ni bil znan niti priimek družinskega poglavarja. Ni čudno, da je v številnih primerih izpadlo ugotavljanje poklica. Zato slika poklicne in stanovske strukture na podlagi teh podatkov ne more biti brez vrzeli.

Pri uvrstitvi zavezancev mesnega krajcarja v posamezne poklicne skupine sem se držal istega načela kot pri obdelavi popisa iz leta 1754. Po tem načelu sem posameznega družinskega poglavarja z dvema poklicema upošteval v skupini tistega poklica, ki je bil naveden na prvem mestu. Primerov dvojnih poklicev je bilo največ pri rokodelcih, ki so bili obenem tudi gostilničarji.

Poklicne in stanovske skupine	Mesto	Pred- mestja	Skupaj	v %
Plemstvo	38	1	39	2,58
Duhovščina	10	2	12	0,79
Doktorji	18	4	22	1,46
Javna služba	74	42	116	7,69
Trgovstvo	27	18	45	2,98
Obrtništvo	213	240	453	30,02
Promet	—	72	72	4,77
Gostinstvo	14	27	41	2,72
Ribištvo	—	34	34	2,25
Kmetijstvo	—	6	6	0,40
Dninarji	—	44	44	2,92
Uslužbenstvo plemstva, duhovščine itd.	53	28	81	5,37
Ostali poklici	32	16	48	3,18
Reveži	3	14	17	1,13
Moški brez navedbe po- klica in gostači	100	143	243	16,10
Ženske brez navedbe po- klica in gostačke	89	147	236	15,64
	671	838	1509	100,—

Vsi rezultati za leto 1706 se ne dajo primerjati z rezultati iz leta 1754. Že na prvi pogled se opazijo med rezultati obeh popisov nekatera nesoglasja, ki morejo imeti svoj vzrok le v nepopolnosti seznama iz leta 1706. Tako je število družinskih poglavarjev v skupinah plemstva, duhovščine in doktorjev v gornjem pregledu znatno nižje, kot je bilo število samostojno zaposlenih v istih skupinah leta 1754. Razlike so tako velike, da jih ni mogoče razložiti z normalnim razvojem obsega posameznih skupin. Najbolj verjetno je, da precej pripadnikov teh stanov iz kakršnega koli razloga ni bilo vsebovanih v seznamu zavezancev mesnega krajcarja. V drugih poklicnih skupinah ne vidimo tako velikih razlik, tudi je obstoječe razlike lažje razložiti z različnim značajem obeh popisov.

Odstotki deležev, ki so jih imele posamezne poklicne in stanovske skupine na celotnem številu, kažejo deloma drugačna razmerja, kakor jih je pokazalo gradivo iz leta 1754. Seveda ne smemo pri tem primerjanju pozabiti, da je tudi osnova druga. Odstotna razmerja, ki smo jih dobili po seznamu iz leta 1706, se nanašajo na zavezance mesnega krajcarja, to je družinske poglavarje v celi Ljubljani, leta 1754 pa predstavljajo deleže celotnega prebivalstva stolne župnije.

Javna služba, trgovstvo, obrtništvo in gostinstvo so imeli leta 1706 sorazmerno dosti višje deleže. Obrtništvo je bilo s 30 % daleč najmočnejša poklicna skupina med zavezanci mesnega krajcarja. Številni sta tudi skupini moških in žensk brez navedbe poklica in gostačev. Ni izključeno, da so v tej skupini posamezniki, za katere sestavljalec seznama ni navedel stanu ali poklica, čeprav so pripadali enemu ali drugemu. Vendar je verjetno, da pomanjkanje označbe v največ primerih ni bilo le slučajno in da je precejšen del res bil brez poklica. Na podlagi popisa iz leta 1754 smo glede te skupine prišli do istega zaključka. Skupina uslužbencev plemstva, duhovščine itd., ki izkazuje sorazmerno največjo razliko v primerjavi z letom 1754, je pa, kot je bilo že omenjeno, drugega značaja, ker vsebuje poleg drugega uslužbenstva tudi hišno služinčad s samostojnim gospodinjstvom.

Na splošno je slika poklicne in stanovske strukture na podlagi seznama zavezancev mesnega krajcarja v glavnem ista, kot jo daje popis prebivalstva leta 1754. Le deleži treh stanov, plemstva, duhovščine in doktorjev se v tem pregledu ne izraža v meri, ki bi ustrezala njihovem dejanskemu številu.

DRUŽBENOGOSPODARSKA STRUKTURA V LUCI MESNEGA KRAJCARJA

Višina mesnega krajcarja, ki je bila predpisana davčnim zavezancem, se je gibala od 7 krajcarjev do 40 goldinarjev. Večje število v seznamu navedenih pa sploh ni bilo obdavčenih s to davščino. Razlogi za neobdavčenje so bili različni. Pri nekaterih je pripora, da bodo predlagali specifikacije količin potrošenega mesa, od katerih bodo plačevali mesni krajcar. Raznim plemičem davščina ni bila predpisana, ker so jo plačevali posebej kot lastniki imenj (unter denen begilten gezalt ali verglichen). V največ primerih razlog, zakaj ni predpisan nikak znesek, ni naveden. Med takimi primeri je velik del oseb brez navedbe poklica ali stanu, predvsem žensk, verjetno gre največ

za nezaposlene brez premoženja in zaslužka, ki jih ni bilo mogoče obdavčiti.

Sodeč po značaju davščine bi morala količina potrošnje biti merilo za odmero zneska mesnega krajcarja. Potrošnja mesa v posameznem gospodinjstvu ni bila odvisna le od gmotnih razmer. Določal jo je verjetno v prvi vrsti obseg družin in šele v manjši meri premoženjske razmere ali višina dohodkov. Seveda je obseg družine in gospodinjstva bil odvisen tudi od gmotnega stanja družinskega poglavarja. Premožnejše družine, plemiške, uradniške, trgovske in obrtniške, so imele hišne posle, rokodelci pomočnike in vajence. Obseg družin in gospodinjstva se je s takimi tujimi člani povečal, vzporedno se je povečala potrošnja mesa. Zavezancem mesnega krajcarja predpisani zneski dokazujejo, da ni mogel biti le obseg potrošnje mesa odločilen za odmero zneska davščine. Ne moremo predpostavljati tako velikih razlik, kot jih kažejo razmaki med zneski mesnega krajcarja, predpisani posameznim zavezancem. Brez dvoma se je tisti, ki je davščino odmerjal, oziral tudi na premoženjske razmere in dohodke. Zato daje razvrstitev družinskih poglavarjev po davčnih stopnjah vsaj nekaj vpogleda v tedanjo strukturo prebivalstva po premoženjskem stanju in dohodkih. Pregled, ki ga dobimo, ni popoln, ker predpis mesnega krajcarja ni zajel vseh družinskih poglavarjev, razni primeri izvzetih so bili že omenjeni. Kljub vsem vrzelim nam bo taka razčlenitev ljubljanske družbenogospodarske strukture iz začetka XVIII. stoletja dobrodošla, saj je iz tedanjega časa na razpolago le malo številčnih podatkov, ki nam bi jo mogli osvetliti na podoben način (gl. na str. 10).

V pregledu so zavezanci razvrščeni po višini zneskov mesnega krajcarja. Takoj opazimo, da so skupine z višjimi zneski slabo zasedene, šele pri mesnem krajcarju v znesku 12 gld je znašalo število zavezancev nekaj desetih. Več kot polovici vseh v seznamu mesnega krajcarja upoštevanih je bilo predpisanih manj kot 5 gld mesnega krajcarja. Seznam vsebuje tudi 238 družinskih poglavarjev, katerim ni bil predpisan nikak znesek. Med temi je bilo 36 moških in 90 žensk, za katere poklic ni bil naveden. Verjetno je med temi večina bila brez poklica in zaposlitve ter brez sredstev za plačevanje mesnega krajcarja. Razen tega so v 9 primerih popisane osebe brez poklica označene kot ubogi ljudje, kar je bil najbrž razlog, da niso bili obdavčeni. Vendar ni bil vsakdo kot revež označen tudi oproščen mesnega krajcarja. Zlasti med rokodelci jih je

Znesek mesnega krajcarja	Število zavezancev			Vsota mesnega krajcarja			
	Mesto	Predmestje	Skupaj	Mesto gld kr	Predmestje gld kr	Skupaj gld kr	
40 gld	1	—	1	40 „ —	—	40 „ —	
30 „	1	—	1	30 „ —	—	30 „ —	
26 „	1	—	1	26 „ —	—	26 „ —	
24 „	2	—	2	48 „ —	—	48 „ —	
20 „	6	—	6	120 „ —	—	120 „ —	
18 „	12	1	13	216 „ —	18 „ —	234 „ —	
17 „	2	1	3	54 „ —	17 „ —	51 „ —	
16 „	9	2	11	144 „ —	32 „ —	176 „ —	
15 „	15	3	18	225 „ —	45 „ —	270 „ —	
14 „	9	2	11	126 „ —	28 „ —	154 „ —	
13 „	1	—	1	13 „ —	—	13 „ —	
12 „	32	7	39	384 „ —	84 „ —	468 „ —	
11 „	7	1	8	77 „ —	11 „ —	88 „ —	
10—10 „ 30 kr	36	13	49	360 „ 30	150 „ 30	491 „ —	
9 „	11	4	15	99 „ —	36 „ —	135 „ —	
8 „	47	12	59	376 „ —	96 „ —	472 „ —	
7—7 „ 30 kr	20	10	30	140 „ 30	70 „ —	210 „ 30	
6—6 „ 30 „	52	13	65	312 „ 30	78 „ —	390 „ 30	
5—5 „ 30 „	34	23	57	171 „ —	116 „ 7	287 „ 7	
4—4 „ 30 „	66	26	92	265 „ 30	104 „ 30	370 „ —	
3—3 „ 42 „	39	43	82	118 „ 12	131 „ 19	249 „ 31	
2—2 „ 30 „	43	116	159	88 „ 35	244 „ 38	350 „ 11	
1—1 „ 31 „	51	194	245	66 „ 10	235 „ 29	301 „ 39	
51 „	21	65	86	17 „ 51	55 „ 45	73 „ 6	
34—41 „	16	84	100	9 „ 4	47 „ 50	56 „ 54	
17—30 „	7	35	62	2 „ 35	17 „ 19	19 „ 54	
7—15 „	—	22	22	—	3 „ 54	3 „ 54	
odsotni	2	—	2				
po specifikaciji	14	12	26				
posestniki imenj	5	—	5				
neobdavčeni	109	129	238				
skupaj	671	838	1509	3510 „ 25	1598 „ 51	5109 „ 16	

bilo več označenih kot »ubogi«, pa niso ostali neobdavčeni; ubogemu zlatarju je bilo n. pr. predpisanih 6 gld mesnega krajcarja, ubogemu čevljarju in ubogemu mesarju vsakemu po 5 gld in podobno. Nekateri mesarji so označeni v seznamu kot gospodarsko propadli (verdorbene Fleischhakher), kljub temu so jim bili predpisani manjši zneski. Med neobdavčenimi dobimo vse poklice in stanovske skupine, obrtnike, trgovce, plemiče, osebe v javnih službah in druge. V večini teh primerov vzroka za neobdavčenje ne moremo iskati v gmočnih razmerah, temveč so bili odločilni drugi razlogi. Potemtakem moramo kvečjemu polovico neobdavčenih družinskih poglavarjev šteti kot brez premoženja in brez dohodkov.

Ker so trije najvišji stanovi, plemstvo, duhovščina in doktorji v seznamu pri predpisu mesnega krajcarja le delno upoštevani, je naš pregled najmanj popoln ravno glede davčnih zavezancev, ki so bili obdavčeni z najvišjimi zneski. Pripadniki teh stanov so namreč plačevali mesni krajcar po najvišjih davčnih stopnjah. Najvišji znesek te davščine, 40 gld, je bil sicer predpisan uršulinskemu samostanu, toda zanj ga je plačal nje-

gov ustanovitelj Jakob pl. Schellenburg. Kot davčni zavezanec je bil v seznamu na zadnjem mestu naveden samostan sv. Klare z mesnim krajcarjem 50 gld, ki je bil pozneje črtan, zato v pregledu ni upoštevan. Davščina v znesku 30 gld je bila predpisana že omenjenemu Jakobu pl. Schellenburgu, v tistem času gotovo najpremožnejšemu ljubljanskemu bankirju in trgovcu, ki mu je bilo podeljeno plemstvo. Med zavezanci v najvišjih davčnih skupinah z 10 gld in več je bilo 9 plemičev, 3 duhovniki, 8 doktorjev, 11 javnih uslužbencev, 11 trgovcev, 64 obrtnikov, 15 gostilničarjev, 7 solicatorjev, konjski jahač (Rossreitter), kapiteljski oskrbnik ter 22 moških in žensk brez poklicne ali stanovske navedbe. Zdi se, da so od plemstva v višjih skupinah le taki, ki so opravljali kakšno uradniško službo ali so si pridobili plemstvo kot obogateli trgovci in manufakturisti tedanjega časa. Drugi pripadniki plemstva so bili po seznamu neobdavčeni, ker so plačevali mesni krajcar kot posestniki imenj. Pri večini obdavčenih z najvišjimi zneski so brez dvoma na višje obdavčenje vplivali večje premoženje ali višji dohodki, tako da jih smemo šteti kot

gospodarsko najmočnejše v mestu. Le pri gostilničarjih je na višjo odmero vplivala večja potrošnja mesa, kajti vsaj nekaterim je — sodeč po opombah v seznamu — bil predpisan mesni krajcar od lastne potrošnje in od potrošnje v gostilniškem obratu. V takih primerih je bilo mogoče, da so bili gostilničarji glede na svoje premoženje in dohodke sorazmeroma močnejše obdavčeni z mesnim krajcarjem kot druge stanovske in poklicne skupine.

Kot se vidi iz tabele, so zavezanci mesnega krajcarja z višjimi zneski, čeprav maloštevilnejši, sorazmerno mnogo več prispevali k skupnemu znesku davščine. Od 1509 v seznamu vsebovanih davčnih zavezancev jih je bilo obdavčenih z določenim zneskom 1238, drugi so bili neobdavčeni ali pa so bili obdavčeni na podlagi specifikacij o po-

trošnji in kot posestniki imenj. Po seznamu predpisana davščina je znašala skupno 5109 gld 16 kr. Od tega zneska je 2209 gld, to je 43.2 % celotne vsote, odpadlo na komaj 164 ali 13.2 % davkoplačevalcev, ki jim je bilo predpisanih 10 gld ali več mesnega krajcarja. Tudi primerjava med mestom in predmestji pokaže, da so številni davčni zavezanci v predmestjih plačevali sorazmeroma znatno manj kot manj številni v mestu. Opazimo tudi, da so v mestu prevladovali zavezanci, ki so plačevali nad 4 gld mesnega krajcarja, v predmestjih pa je bilo več davkoplačevalcev v nižjih skupinah davščine.

Posamezne poklicne in stanovske skupine so bile na skupnem znesku mesnega krajcarja udeležene deloma z drugačnimi deleži kot na številu davčnih zavezancev.

Poklicne in stanovske skupine	Mesto		Predmestja		Skupaj	
	vsota mesnega krajcarja gld kr	v %	vsota mesnega krajcarja gld kr	v %	vsota mesnega krajcarja gld kr	v %
Plemstvo	167 „ —	4.76	8 „ —	0.50	175 „ —	3.44
Duhovščina	78 „ 42	2.24	12 „ —	0.75	90 „ 42	1.78
Doktorji	165 „ —	4.70	50 „ 51	1.93	195 „ 51	3.79
Javna služba	328 „ 11	9.35	68 „ 20	4.27	396 „ 31	7.76
Trgovstvo	180 „ 22	5.14	52 „ 37	2.04	212 „ 59	4.17
Obrtništvo	1370 „ 44	39.05	736 „ 50	46.08	2107 „ 54	41.25
Promet	—	—	96 „ 5	6.01	96 „ 5	1.90
Gostinstvo	157 „ —	4.47	196 „ 49	12.31	353 „ 49	6.93
Ribištvo	—	—	51 „ 6	3.20	51 „ 6	1.—
Kmetijstvo	—	—	5 „ 42	0.36	5 „ 42	0.11
Dninarji	—	—	20 „ 53	1.31	20 „ 53	0.41
Uslužbenstvo plemstva, duhovščine itd.	104 „ 25	2.97	48 „ 57	3.06	153 „ 22	3.—
Ostali poklici	159 „ 5	4.55	66 „ 8	4.14	225 „ 15	4.41
Reveži	—	—	2 „ 47	0.17	2 „ 47	0.05
Moški brez navedbe poklica in gostači	504 „ 26	14.37	152 „ 6	9.51	656 „ 32	12.85
Ženske brez navedbe poklica in gostačke	240 „ 30	6.85	69 „ 40	4.36	310 „ 10	6.07
Samostani	55 „ —	1.57	—	—	55 „ —	1.08
	3310 „ 25	100.—	1598 „ 51	100.—	5109 „ 16	100.—

Prve tri skupine ter obrtništvo in gostinstvo izkazujejo pri deležih na skupni vsoti mesnega krajcarja znatno višje odstotke, kot jih imajo na številu zavezancev. Absolutno je največja razlika pri obrtništvu, ki je prispevalo 41.25 % celotnega zneska. Relativni razliki sta največji pri doktorjih in gostilničarjih, dveh skupinah, ki sta s plemstvom in duhovščino spadali k skupinam najvišjih davčnih zneskov. V mestu in predmestjih so posamezne poklicne in stanovske skupine imele različne deleže na celotnih zneskih. Razen obrtništva in gostinstva ter seveda

tistih skupin, ki so bile zastopane le v predmestjih, imajo vse skupine višje odstotke v mestu in nižje v predmestjih. Absolutno in relativno ima le gostinstvo v predmestjih višji delež, ker je največ gostilniških obratov bilo v predmestjih in so ti spadali v skupine z višjimi davčnimi zneski. Obrtništvo je imelo sicer v predmestjih precej višji odstotek svojega deleža na skupnem znesku davščine, toda absolutno je bil delež skoraj za polovico nižji, kar je bilo pač v zvezi s skoraj za polovico nižjo vsoto mesnega krajcarja v predmestjih v primerih z mestom.

Poklicne in stanovske skupine	Število obdavčencev			Povprečen znesek mesnega krajcarja na obdavčenca					
	Mesto	Predmestja	Skupaj	Mesto		Predmestja			
				gld	kr	gld	kr	gld	kr
Plemstvo	15	1	16	11 „	7	8 „	—	10 „	56
Duhovščina	8	2	10	9 „	50	6 „	—	9 „	4
Doktorji	17	4	21	9 „	42	7 „	42	9 „	19
Javna služba	60	30	90	5 „	28	2 „	36	4 „	24
Trgovstvo	25	16	39	7 „	50	2 „	2	5 „	27
Obrtništvo	198	229	427	6 „	55	3 „	13	4 „	56
Promet	—	70	70	—	—	1 „	22	1 „	22
Gostinstvo	15	26	39	12 „	5	7 „	54	9 „	4
Ribištvo	—	35	35	—	—	1 „	35	1 „	35
Kmetijstvo	—	3	3	—	—	1 „	54	1 „	54
Dninarji	—	36	36	—	—	— „	35	— „	35
Uslužbenstvo plemstva, duhovščine itd.	39	25	64	2 „	40	1 „	57	2 „	24
Ostali poklici	24	14	38	6 „	37	4 „	45	5 „	35
Reveži	—	7	7	—	—	— „	24	— „	24
Moški brez navedbe poklica in gostači	82	121	203	6 „	9	1 „	15	3 „	14
Ženske brez navedbe poklica in gostačke	60	80	140	4 „	—	— „	52	2 „	15
Samostani	2	—	2	27 „	50	—	—	27 „	50
	541	697	1238	6 „	29	2 „	17	4 „	7

Iz zadnje tabele, ki kaže povprečne zneske plačanega mesnega krajcarja po poklicnih in stanovskih skupinah — povprečja so izračunana na število obdavčenih —, se vidi, da so povprečja za vse skupine bila v predmestjih nižja kot v mestu. Premožnejše prebivalstvo, večji trgovci, obrtniki in pripadniki drugih poklicev so živeli znotraj mesta, v predmestjih pa je bilo zbrano prebivalstvo, ki je po svoji gospodarski moči in gmotnem blagostanju zaostajalo za prebivalstvom v notranjosti mesta.

Pri večini poklicev je bila višina davščine precej diferencirana, zlasti pri poklicih, ki so imeli številne pripadnike. Posamezne poklicne in stanovske skupine niso bile enotne glede premoženjskega sloja, kateremu so pripadale. Največje razlike so bile v skupini javne službe, trgovstva, obrtništva, gostinstva in pri skupini, v kateri so združeni davčni zavezanci, katerih poklic ali stanovska pripadnost ni bila navedena. Gmotne razlike so morale v teh skupinah biti velike, če sodimo po zneskih mesnega krajcarja od najvišjih do najnižjih zneskov. Razloga teh razlik ne smemo iskati le v raznem obsegu, n. pr. trgovskih obratov, kjer so poleg pravih trgovcev zastopani tudi kramarji in branjevci, ali pa obrti, ki so obrtnikom nudile zelo različne pogoje za preživljanje, ali pa v skupini javne službe, kjer so poleg višjih javnih funkcionarjev zastopani tudi nižji uslužbenci, temveč ravno tako v razlikah premoženjskega stanja davčnih zavezancev.

Nekateri izmed njih so imeli hiše in posestva ali pa drugačno premoženje, na osnovi katerega jim je bil predpisan sorazmerno višji znesek kot drugim pripadnikom iste poklicne skupine. Da niso mogli za določanje višine mesnega krajcarja posameznikom biti odločilni le dohodki iz pridobitne dejavnosti, dokazujejo tudi skupini moških in žensk brez navedbe poklica in gostačev. Pripadniki teh dveh skupin so bili deloma obdavčeni z zneski, ki so presegali splošna povprečja, kar kaže, da so med njimi bili davčni zavezanci s pomembnejšim premoženjem ali dohodki. Ni izključeno, da pri marsikateremu od teh sestavljalec seznama ni označil poklicne dejavnosti ali njihovega stanu in bi pravzaprav spadali v eno ali drugo poklicno ali stanovsko skupino.

Skupina moških in žensk brez navedbe poklica in gostačev ne vsebuje torej samo oseb brez premoženja ali dohodkov. Od teh dveh skupin je ostalo neobdavčenih 36 moških in 90 žensk, veliki večini je bil mesni krajcar predpisan. Od drugih neobdavčenih je bilo 16 pripadnikov plemstva, 25 javnih uslužbencev, 6 trgovcev, 20 obrtnikov, 12 uslužbencev plemstva, duhovščine itd., 7 dninarjev, 9 revežev in tudi na ostale skupine je odpadlo po nekaj primerov. Z mesnim krajcarjem ni bilo obdavčenih 15,7 % v seznamu popisanih družinskih poglavarjev. Za nekako polovico teh poklic ali stan ni bil naveden. Verjetno je večina teh bila brez premoženja in dohodkov; glede ostale

polovice neobdavčenih, ki so označeni po poklicu in stanu, kolikor niso bili reveži, je težko presoditi, ali jim ni bil predpisan mesni krajcar zaradi gmotnih razmer ali pa je bil odločilen drug razlog. Sicer pa uboštvo ni bilo vedno razlog za oprostitev od mesnega krajcarja, ki je bil predpisan tudi osebam, označenim kot »ubogi ljudje«. Razčlenitev davčnih zavezancev po poklicu in višini obdavčenja nam seveda ne daje števila vseh ubožnih družin ali celo ubogih v Ljubljani. V seznamu mesnega krajcarja so mogli biti upoštevani v Ljubljani stalno naseljeni, ne pa reveži, ki so se s podeželja zatekali v Ljubljano prositi miloščino. Število takih beračev je bilo v tedanjih časih v primeri s številom prebivalstva visoko. Ko je mestni magistrat leta 1752 po naročilu reprezentance, to je takratne deželne vlade, moral izvršiti deželskosodno vizitacijo, je našel in popisal v okolišu deželskega sodišča 459 beračev, katere je potem izgnal v njihove rojstne kraje.¹⁴

V nekaterih poklicnih skupinah dobimo poklice, katerih pripadniki so bili razmeroma enotno obdavčeni z enakimi zneski ali pa zneski, ki so bili blizu skupaj. Taki poklici so bili n. pr. solomerci v skupini javne službe ali konjski prekupčevalci (Rosstauscher) v skupini prometa, ki jim je bil predpisan mesni krajcar 2 gld, ali tesarji, ki so plačevali 1 gld oziroma okrog tega zneska. Precej enotno so bili obdavčeni vozniki in čolnarji; mesni krajcar se je pri njih gibal med 34 kr in 2 gld. Dninarji so plačevali po eno, dve ali tri sedemnajstice.

Čeprav ne morejo odstotki, izračunani na podlagi obdavčenja z mesnim krajcarjem, podati točen prikaz družbenogospodarske strukture ljubljanskega prebivalstva v dobi, ko je bilo mestno gospodarstvo še zelo zaključeno in preden ga je merkantilizem spremenil, nam vendar odkrivajo nekaj značilnosti. Gospodarska moč plemstva in duhovščine se iz že omenjenih razlogov ne izraža v zadostni meri. Je pa izven dvoma, da je težišče gospodarstva bilo pri obrtništvu, ki ga je takrat še v celoti predstavljalo rokodelstvo. Slabo je odrezalo trgovstvo, ki tako po številu pripadnikov kot po deležu na skupnem znesku mesnega krajcarja spada med manj pomembne skupine. Deloma je tako stanje le navidezno. S trgovino so se ukvarjali tudi nekateri pripadniki plemstva, ki so izšli iz trgovskega stanu, verjetno je nekaj trgovcev upoštevanih v skupini oseb brez navedenega poklica. Saj trgovina na veliko ni bila vedno združena s stalnimi obrati; premožnejši meščani so se s trgov-

skimi posli ukvarjali včasih le bolj slučajno. Zato jih niso vedno označevali kot trgovce in je pri njihovem značaju tudi dvomljivo, če niso spadali bolj med hišne in zemljiške posestnike ter rentnike. Precej številna in po znesku mesnega krajcarja močna skupina moških in ženskih davčnih zavezancev brez navedbe poklica nam kaže na gospodarsko pomembnost dela prebivalstva, ki je živelo od dohodkov zemljiške in hišne posesti ter kapitala. Iz omenjenih virov so se preživljali tudi pripadniki drugih stanovskih in poklicnih skupin, v prvi vrsti plemstva in duhovščine. Kapitalistični razvoj je torej v mestnem gospodarstvu zavzemal kar precejšen obseg in je spreminjal družbenogospodarsko strukturo mestnega prebivalstva.

V zvezi s tem razvojem so bile znatne premoženjske razlike in razlike pri dohodkih, na katere kažejo veliki razmaki stopenj mesnega krajcarja. Diferenciacija družbenogospodarske strukture prebivalstva je bila precejšnja v primeri s stanjem, v katerem je bilo mestno prebivalstvo v srednjem veku.¹⁵ Tedaj so prevladovala majhna in srednja premoženja, velika premoženja so bila redka in tudi število neobdavčenih ni bilo veliko. Po sliki, ki jo dobimo po razčlenitvi obdavčenja ljubljanskega prebivalstva z mesnim krajcarjem, so pa bile skrajne, najvišje in najnižje skupine kar močno zastopane. Tako diferenciacijo opazamo tudi znotraj skupine obrtnišтва, pri kateri bi pričakovali več enotnosti. Le redki rokodelski poklici so kolikor toliko enotni glede davčne stopnje, n. pr. klobučarji in pasarji, ki so bili skoraj vsi v najvišji davčni skupini, pri večini so zastopane višje in nižje davčne stopnje. Vsi ti pojavi kažejo na obširnejše spreminjanje nekdanje mestne družbene strukture v smeri večjih razlik v gospodarskih razmerah skozi prejšnja stoletja bolj enotnega mestnega prebivalstva.

OPOMBE

1. Vlado Valenčič, *Prebivalstvo Ljubljane pred dve stoletji*. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, II/1954, št. 3, str. 191 sl. — 2. DAS (Državni arhiv Slovenije), Stanovski arhiv fasc. 61, snopič 23. *Physikalische Beschreibung* 31. May 1706. — 3. Dr. Ernst Mischler, dr. Josef Ulbrich, *Oesterreichisches Staatswörterbuch*. Zweite Auflage, Dunaj 1906. Zweiter Band. V. Mensi, Finanzgeschichte, str. 58. — 4. DAS, Patent Jožefa I. od 14. 7. 1705 v zbirki patentov. — 5. DAS, Stanovski arhiv fasc. 60, snopič 5. — 6. DAS, Stanovski arhiv fasc. 59, snopič 15. — 7. DAS, Stanovski arhiv fasc. 59, deželno-stanovski patent od 27. 3. 1706. — 8. Za lokalizacijo v seznamu navedenih hiš sem uporabljal Vladislava Fabjančiča *Knjige hiš v MALj*. — 9. Valenčič, n. o. m. in Popis družinskih poglavarjev l. 1660 in število prebivalstva v Ljubljani. Kronika III/1955, št. 5, str. 179. — 10. Glej op. 9. — 11. Glej op. 9. — 12. Glej op. 1. — 13. Glej op. 1. — 14. MALj, Cod. I/91, mestni sejni zapisnik za leto 1752, str. 198. — 15. Prim. Karl Bücher, *Die soziale Gliederung einer mittelalterlichen Stadt*, v zbirki *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. Erste Sammlung, Tübingen 1922, str. 395–426.

SOLNA POGODBA MED PIRANOM IN BENETKAMI IZ LETA 1616

MIROSLAV PAHOR

Sol je bila vedno najvažnejše trgovsko blago v notranji in zunanji politiki mesta Pirana. morda poleg olja, vina in rib edini artikel, tako da je sčasoma nastal pregovor, ki pravi, da je Piran proizvod soli. O solarnah govori že prvi piranski statut iz l. 1270, naslednji statuti marsikaj ponavljajo iz njegovih uredb, marsikaj pa tudi dodajajo, kajti novi gospodarji, Benečani, so prinesli s seboj tudi nove zakone in zahteve, saj je bila njihova politika in življenje beneške republike sploh v marsičem odvisno od prodane soli. To pa so morali Benečani uvažati iz podložnih mest. Uvažali so jo na podlagi tako imenovanih solnih pogodb (*mercato del sale* ali *contratto del sale* ali *nuovo contratto del sale* itd.), ki so jih navadno formulirali in podpisovali vsakih deset let, ko se je zatem pojavila nova potreba ali zaradi preobilice soli, večinoma pa zaradi spremembe cen in omejitve v produkciji, ki je bila takrat v navadi. Pogodbe so navadno podpisovali v Benetkah med predstavniki solnega urada (*Magistrato dei sali*) in predstavniki piranske občine, ali bolje rečeno, piranskega kolegija dvajsetih modrih, ki ga je imenoval župan v sodelovanju s sodniki, sindiki in kolegijem dvanajstih. Kolegij dvajsetih je bil po letu 1470 sestavljen od trinajstih patricijev in sedem popolanov, ki so pa morali biti lastniki solnih fondov. Iz svoje srede je kolegij volil pisarja in tri predsednike; pisar je dobival plačo, ki so mu jo določili predsedniki, zato je pa moral voditi knjige in vso korespondenco kolegija, tako z Benetkami, kot z lastniki solarn.

Seje kolegija so bile redno vsako leto ob začetku in koncu dela na solarnah. Sejam je navadno prisostvoval po eden od občinskih mož ali celo sam župan. Ta je kolegiju zaupal prodajo soli. V to zaupanje je vštel vedno privatno in občinsko sol. Pod občinsko razumemo tisto sol, ki jo je občina vsako leto dobila od solarjev. Tu gre za eno sedmino celotnega pridelka piranskih

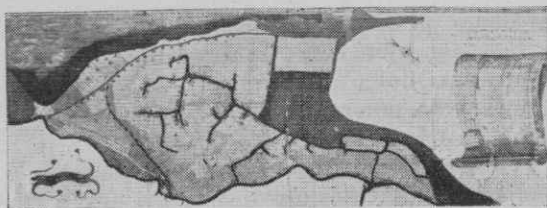
solarn v Strunjanu, Fazanu in Sečovljah. Poleg tega je v dobi, ko so Benetke odkupovale tudi petino soli od lastnikov, zaupal prodajo tudi te.

Kolegij je izvolil tri ambasadorje, ki so šli v Benetke in so pri solnem uradu začeli pogajanja za prodajo. V Benetkah jih niso sprejeli, če niso prinesli s seboj županovega priporočila. To je važno poudariti zato, ker je bil župan beneški uradnik, ki se je mnogokrat uprl upravičenim zahtevam kolegija dvajsetih.

Kolegij je bil sklepčen, če je sejam prisostvovalo 16 članov, 11 plemičev in 5 popolanov. Seja kljub temu ni bila sklepčna, če nista bila prisotna najmanj dva predsednika. Med bivanjem ambasadorjev v Benetkah je zadostovalo 12 članov. Ves čas odsotnosti ambasadorjev je kolegij stalno zasedal, ker je pričakoval pošto iz Benetk in je moral dajati ambasadorjem, ki so imeli v Benetkah stalne težave ali zato ker solni urad ni bil v celoti zastopan, ali zato, ker ni sprejel piranskih predlogov, ali zaradi kakih drugih ovir, ki so jih Benečani znali najti, da bi podaljšali pogajanja, navodila, po katerih naj se ravna, da bo sol čim bolje prodana. Z omenjenimi ovirami so Benečani hoteli Pirančane utruditi, zato da bi sprejeli za beneške interese sprejemljivejše pogoje. Imamo poročila, da je tako zavlačevanje prizadejalo Pirančanom čisto mnogo skrbi in stroškov. Pogosto je beneška vlada poslala po svojega pisarja, da bi ji dal pojasnila. Pirančani pa so poslali tudi svojega, da bi se vsaj delno zaščitili pred beneškim. Piranski solni pisar je navadno operiral z grožnjami, da bodo lastniki solarn morali opustiti solna polja, ker ne morejo dobiti delavcev, da so primorani dati solarne v najem Furlanom, ker ni najti domačih delavcev itd. Take grožnje so prišle Pirančanom prav, ker so dobro vedeli, koliko škode bi tako povzročili vladi, ki se je na sol bolj zanašala kot na drugo trgovsko blago. Včasih se je zgodilo, da je solni urad sprejel tisto ceno soli, ki so jo predlagali Pirančani, je pa hotel, da se na vsak način uvedejo v pogodbe neke nove določbe, ki so jih seveda Pirančani odbili, ker te navadno niso bile v interesu mesta ali so kakorkoli nasprotovale starim mestnim pravicam. Iz pisem piran-

Pogled na piransko pristanišče

Solna polja pri Sečovljah l. 1795

skih ambasadorjev posnemamo, da so Benečani večkrat menjali ali pomnožili svoj solni urad, kateremu so poleg štirih uradnikov najprej pripadali poveljniki sveta desetorice, kasneje načelniki sveta štiridesetorice in po letu 1584 cehovski mojstri za denarne zadeve.

Toda tu gre za vso piransko sol. Znano je namreč, da so morali lastniki solarn dajati občini letno sedmi del vsega pridelka. Peti del pridelka so pa lahko obdržali zase in ga prodajali v zaledje po kopnem (Martin Krpan). V vsaki solni pogodbi gre tudi za sedmino in petino. Če bi ambasadorji izpustili prvo, bi tvegali večji del občinskih dohodkov, če bi izpustili drugo, bi stavili v nevarnost pravico lastnikov, da lahko prosto prodajajo svoj delež po kopnem. Zaradi tega imamo v vsaki solni pogodbi izrecno poudarjeno občinsko sedmino in petino, pripadajočo lastnikom in solarjem. V takih pogodbah Pirančani večkrat poudarjajo stare dogovore iz dobe pred beneško vladavino. Večkrat je rečeno, da so bile te pogodbe proste raznih omejitev, ki jih je vlada vsilila mestu, čeprav se je to vztrajno prizadevalo, da bi ohranilo svoje stare pravice.

Študij solnih pogodb in korespondence piranskih ambasadorjev, ki je vezana na vsako pogodbo posebej, bi vsekakor dal drugačno luč piransko-beneškim odnosom, ki smo jih vajeni gledati precej enostransko. Takih pogodb se je v Piranu ohranilo precej in sicer tiskanih. Rokopisna je ohranjena samo ena, ki so jo našli 1888. leta in jo je objavil Luigi Morteani v Archeografo triestino, N. S. Vol. 15, 1889, str. 136 do 165. Pozneje se je ta pogodba izgubila, a leta 1955 so jo piranski muzealci našli pri družini Vatta in odkupili ter shranili v svojih zbirkah. Izhaja iz leta 1616 in nosi naslov: Capitoli per il nuovo mercato de Sali, trattato et concluso tra l'ill.mo Duc. Do. di Venetia, et suo Ecc.mo officio del sal, et la spetabil Comunità et Università di Pirano. Morteani daje samovoljno drugačen naslov: Contrato de' sali stipulato fra Venezia e Pirano nel 1616.

Da se ne bi izgubljali v polemiki, bomo iz solne pogodbe navedli najvažnejše iz-

vlečke in skušali naštetiti tudi vzroke, zakaj je bila sklenjena taka pogodba.

Prva dva člena pojasnjujeta, da mora biti vsa sol, ki se bo izdelala na področju piranskih solin v dobi veljavnosti pričujoče pogodbe, to je od leta 1616 do leta 1626, izdelana za beneško republiko. Ta jo bo plačala po 12 lir modij trinajstih starjev; v to ceno se vključi tudi občinska sedmina in lastniški in solarski star od solnega polja, ki nadomestuje nekdanjo petino. Sol mora biti lepa in trgovska, to je bela kakovostna sol.

S tretjim členom se začneja dvostranska organizacija solnih uradov, v kateri vidimo, da imajo Benetke svojo kontrolo popolnoma povsod. Občina je namreč dolžna izvoliti pisarja za eno leto; ta mora delati pri isti mizi z beneškim pisarjem, ki ga pošlje republika. (Poudarjeno je, da nihče drugi ne sme delati pri isti mizi.) Oba pisarja morata dnevno voditi knjige posebej za lastnike in njihove solarje in posebej za skladišča v Sečovljah, Fazanu in Strunjanu. Tu morata kontrolirati po svojih organih vse ladje, ki prevažajo sol iz solnih polj v skladišča. Oba pisarja bosta plačana iz občinske blagajne. Originalne knjige obdrži piranski pisar pri sebi, duplikate pa drži beneški pisar pri carinskem uradu. Do konca marca mora piranski pisar zaključiti knjigo pod sankcijo popolne ali delne izgube letne plače. Oba pisarja morata imeti svoje namestnike v Seči, Sečovljah in Strunjanu, ki morajo dnevno sprejeti vso sol iz ladij in dajati lastnikom potrdila, na katerih mora biti vpisan točen datum, lastnik solarn, količina in kakovost soli, ki je tisti dan vskladiščena.

Četrti člen določa, da mora občina za svoj kolegij imenovati blagajnika, ki mora iz-

Solna blagajna iz začetka 17. stoletja

vršiti vsa izplačila solarjem in lastnikom, kot bosta ugotovila oba pisarja na podlagi od svojih namestnikov izdanih potrdil. To sicer v primeru, da ima občina dolžnike in denar za izplačila, kar pa mora, kot bomo videli kasneje, zagotoviti vlada. Peti člen dopolnjuje četrtega in prejšnje s tem, da določi način, kako se volijo namestniki pisarjev in blagajnik. Šesti člen določa, da so vsi piranski uradniki imenovani samo za eno leto. Lahko jih ponovno imenujejo šele dve leti po tem, ko so svojo prejšnjo funkcijo opravili. Blagajnika in pisarja pa ne smejo ponovno imenovati ali voliti vse, dokler bo trajala pričujoča pogodba.

S sedmim členom se začenjajo določbe o pravicah in dolžnostih solarjev ter lastnikov solarn, ki zajemajo vse druge člene do vključno petnajstega. Ti členi namreč določajo, da mora vlada poslati vsako leto v začetku meseca marca 2000 ducatov, ki naj jih župan izroči občinskemu blagajniku. Ta jih mora v prisotnosti obeh pisarjev razdeliti lastnikom solnih fondov in solarjem kot predjem za odkup celoletnega pridelka soli. Denar, pravi pogodba, naj se razdeli tako, da dobijo polovico lastniki, polovico solarji. Ta prvi denar naj služi predvsem za to, da bodo solarne redno vzdrževane. Delitev zneska na dve enaki polovici velja zato, ker imajo lastniki solnih fondov za vzdrževanje večje stroške. Poleg blagajnika morata tudi oba pisarja zapisati vse zneske v svoje knjige in po svojih organih kontrolirati, če se

je denar pravilno vložil. Možno je tudi, da s tem denarjem lastniki in solarji plačajo svoje stare dolgove, toda samo tiste, ki so jih storili v ta namen. To mora biti iz knjig obeh pisarjev razvidno.

Vso pridelano sol mora beneška vlada odpeljati in izplačati do prihodnjega marca. Da bi sol ne šla v izgubo, imajo po pogodbi lastniki solarn in solarji nalogo, da vsak dan sproti odpeljejo ves pridelek v skladišča v Strunjanu in na Seči, kjer jim bodo organi obeh pisarjev zapisali količino v knjige, ki se vodijo sproti in pregledujejo v Piranu, na osnovi solarjem izdanih potrdil. Oba pisarja imata nalogo zapisati in vknjižiti, blagajnik pa izplačevati v njuni prisotnosti, tudi če količina soli preseže vrednost 2000 ducatov, o katerih je bilo govora prej. Da bi pa to zmogli, morajo dobiti od vlade že v začetku junija drugih dva tisoč ducatov, a nadalje do marca prihodnjega leta mora vlada pošiljati denar vsak mesec, tako da se vsa pridelana sol tudi zares odkupi.

O vseh možnih pritožbah sklepa svet dvajsetih modrih v Piranu, ki mora poročati takoj o vseh pritožbah preko svojega pisarja v Benetke, tu pa morajo biti rešene v pičlih treh dneh. Iz posebne dvanajste točke solarških pravic spoznamo deloma tudi socialno poreklo solarjev, ki so večinoma kmetje. Smo namreč v dobi piranskih socialnih borb, v dobi, ko si je državna oblast vsaj prizadevala rešiti nekatera socialna vprašanja. Iz te točke razvidimo, da se v času večjih žetev, vsekakor pa v času trgatve uredbe ne jemljejo tako strogo kot kaže na prvi pogled, saj imajo solarji pravico pridržati sol v solarnah toliko časa, dokler žetev ali trgatve ni pospravljena. Pogodba izrecno poudarja, da hočejo podpisniki zagotoviti pravico solarjem (omenjeni so tudi lastniki), da poberejo svoje pridelke, predvsem grozdje, in jih s svojimi barkami prepeljejo v Piran (iz tega lahko sklepamo, kakšne so bile tedanje ceste). Zato so pa solarji dolžni, takoj po trgatvi ali žetvi odpeljati svojo sol v omenjena skladišča. In tako morajo nadaljevati do desetega novembra, datum, ki je veljal za zaključno fazo dela na solarnah.

Pisarji so dolžni v vsem tem času obiskovati vsak dan skladišča in osebno kontrolirati, ali se vse točke pogodbe izpolnjujejo do najmanjše podrobnosti. Tu pogodba ponovno poudarja, da mora imeti vsak pisar tudi na solnih poljih svojega odposlanca, ki mora ob izročanju soli dati solarju potrdilo o količini. Na podlagi tega potrdila blagajnik določeni znesek tudi izplača. To je v pričujoči pogodbi omenjeno kar štirikrat.

Solinarica v narodni noši

Lastniki solarn in solarji imajo pravico do enega stara soli na vsako solno polje. Ta sol ne sme biti vskladiščena z ostalo, temveč v drugem skladišču, zaklenjena mora biti z dvojnimi ključem. Ne sme biti boljše, lahko je pa slabše kakovosti kot sol, ki so jo predali pisarjem. Tudi o tej soli morata oba pisarja voditi posebne knjige. To količino smejo lastniki in solarji uporabljati po mili volji za svoj dom ali družino, za konserviranje oljk in mesa, a tudi za prodajo v območju občine in izven nje. Toda takoj zatem sledi tudi omejitev: izven občine smejo Pirančani prodajati samo tovarnikom iz notranjosti, in sicer prav tako, poudarja pogodba, kakor so delali prej s petino soli, do katere so imeli pravico po starih običajih. Ključ posebnega skladišča morajo biti lastnikom solarn in solarjem na razpolago ob vsaki dnevni in nočni uri. Obvezno pa je treba odpirati to skladišče vsako nedeljo po kosilu za dve uri. Razen tega Pirančani še dosežejo, da beneške oblasti ne bodo preganjale tovarnikov.

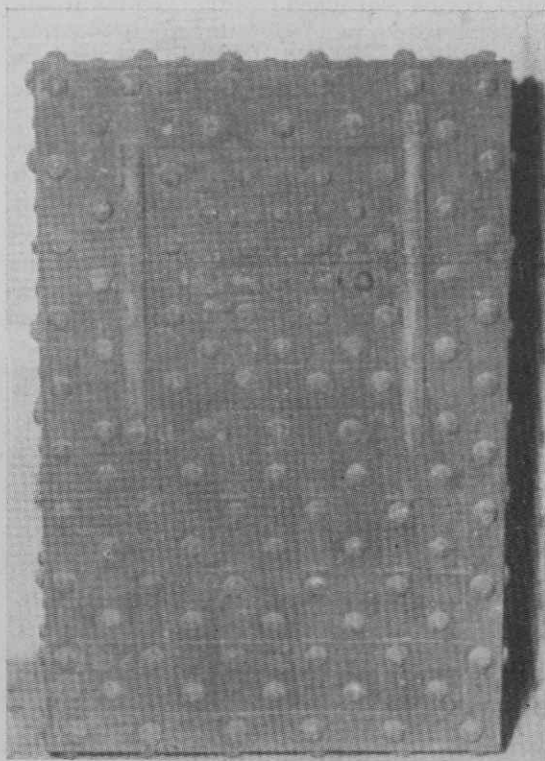
Sledijo sankcije. Prvič: solarji morajo dobavljati dobro trgovsko sol bele vrste pod pretnjo kazni, da vso črno, blatno ali od zemlje umazano sol vržejo ponovno v morje. Drugič: občina mora dati jamstvo, da ne bo prodajala svoje sedmine pod nobenim pogojem drugam kot v Benetke, sicer se ji sol zapleni. Tretjič: *ker vlada ne more več verjeti v dobre namene občine in da bi se izognili raznim neredom, ki so se večkrat pojavljali, morajo kontrolirati vse knjige organi vlade.* Četrtrič: ves denar, ki bi slučajno ostal, morajo blagajniki položiti v blagajno s tremi ključi, katerih enega obdrži beneški pisar. Če se to ne zgodi do konca novembra, bodo blagajniki prikrajšani pri plači za štiri solde od lire. Petič: prikrivanje soli s strani lastnikov solarn ali solarjev se kaznuje s tem, da se sol ponovno vrže v morje. Šestič: nedovoljeno trgovanje po morju se kaznuje po zakonu iz leta 1428 in 1558. Sedmič: nobena mera ni veljavna, če ni kontrolirana po merah, ki jih je vlada izročila svojemu pisarju. Osmič: nihče ne sme ovajati niti kaznovati solarje, če delajo ob nedeljah in praznikih, ker vlada ve, da je delo v solarnah vsakodnevno in vedno nujno. Prestopniki plačajo globo, ki jo določi kolegij dvajsetih in katere polovica gre obtočencu, polovica pa občini. Devetič: nobena uradna ali neuradna oseba ne sme solarjem delati ovir pri njihovem delu. Prestopnike bo v prvi instanci sodil piranski župan, v drugi instanci pa solni urad v Benetkah oziroma njegov sodnik. Polovica globe gre

oškodovancu, polovica pa pristojnemu organu sodnika.

Sledijo protokolne zaznambe, po katerih izvemo, da je bila pogodba napisana 6. septembra 1615, potrjena v Piranu 16. novembra istega leta, 1. decembra pa so jo izročili piranskim ambasadorjem v Benetkah, kjer je bila 28. januarja 1616. leta dokončno podpisana in zapečaten.

To je v kratkem vsebina solne pogodbe iz leta 1616. Samo v kratkem. Treba pa je še vedeti, kaj vsebuje novega in v čem se razlikuje od prejšnjih. Morteani nam v svojem uvodu tega ni povedal.

Predvsem moramo omeniti, da govori pogodba med drugim tudi o nekaterih starih pravicah piranske občine in solarjev. Najprej omenjamo sedmino pridelka, ki pripada občini, in petino, ki pripada lastnikom solarn. To sta dva privilegija, ki segata daleč nazaj v štirinajsto, morda celo v trinajsto stoletje, saj sta v knjigi statuten iz leta 1358 omenjena kot star običaj. Pri pregledu raznih virov in publikacij pa tudi kasnejših solnih pogodb sem ugotovil, da je sedmina ostala do konca beneške republike nespremenjena, saj je niso mogli ukiniti kljub različnim prizadevanjem. Poskusili pa so to mnogokrat, najčešče pri sklepanju no-

Solna blagajna iz začetka 17. stoletja

vih pogodb. Dopisi ambasadorjev dokazujejo, da so se vedno vztrajno borili proti ukinitvi tega privilegija in so tudi vedno uspeli, čeprav na račun cene soli. Ob sklepanju pričujoče pogodbe so postavili ceno 16 lir za modij trinajstih starjev. Benečani so jim ponudili 14 lir pod pogojem, da se ukine oba privilegija. Končno so morali pristati na 12 lir, ker so pogajanja trajala skoraj dva meseca, v pismu pa tožijo ambasadorji, da se jim že mudi domov. Dvanajst lir modij in ohranitev občinske sedmine. Ne pa tako petine lastnikov solarn in solarjev, ki je sicer omejena, a odločno zmanjšana na en sam star od vsakega solnega polja. To je bila občutna omejitev solarskih pravic, saj je količina soli, ki jim pripada, zmanjšana na manj kot četrtino tega, s čimer so prej razpolagali za svoje potrebe. Toda ponovno poudarjamo, da je to doba, ko so se v Piranu socialna trenja precej razplamtela. Tega se je zavedala tudi vlada in je zato ponovno dala pravico solarjem, da smejo sol poleg uporabe za svoje domače potrebe tudi prodajati in to v občini in izven nje, kar nekaj desetletij prej niso smeli in kar je občutno znižalo njihove dohodke, saj se je cena, ki so jo postavili tovarnikom iz notranjosti, precej razlikovala od cene, ki so jo vsilile Benetke piranski občini. Tako so bili na ta način solarji res na slabšem kot prej, vendar je bilo to dejstvo že s ponovnim dovoljenjem proste prodaje na kopno nekoliko ublaženo, ker so si le priborili eno od svojih starih pravic, ki je bila v XVI. stoletju ukinjena.

To pa še ni vse. Zgodovina piranskih solarn pozna tudi omejitve v proizvodnji. Že leta 1375 omenjajo viri prvo tako omejitev, ki je znašala le 3500 modijev soli letno; več je Pirančani niso smeli pridelati. Viri pa poleg tega poročajo, da so to količino Benečani tudi kupili. Kaj pa tovarniki? Imamo

zanje pisane dokaze, da so v Piranu kupovali sol in jo tovorili na Kranjsko, Štajersko in še dalje. Vprašanje je: od kod ta sol? Pritožbe Benetk pri piranskih županih, razni dukali in uredbe pričajo, da se solarji in lastniki solarn niso mogli ozirati na omejitve v proizvodnji. Da bi nekoliko zmanjšali to živo trgovino z zaledjem, so Benečani omejitve zvišali najprej na 4.000, potem na 4.200, dalje na 4.800 in končno na 5.200 modijev pridelka letno. Te količine so Benetke vedno kupile, ne pa tudi odpeljale, saj imamo prav iz Benetk poročila, da so solna skladišča polna že iz prejšnjih let, in obenem tudi poskuse, da se produkcija ponovno omeji. Vse doslej znane solne pogodbe govorijo med drugim o najvišji meji produkcije, to je o njeni omejitvi na eno od prej navedenih količin. *Prav pogodba iz leta 1616 pa je prva v Piranu ohranjena solna pogodba, ki o omejitvi produkcije soli ne navaja niti besede.*

Vzroka za to sta dva. Prvi, manj važen, tiči v trenutnem povečanju trgovine v severni Italiji, predvsem z Milanom in Savojo ter preko alpskih poti s švicarskimi kantoni. Drugi, važnejši vzrok je prav gotovo doma v Piranu oziroma v socialnih trenjih, ki se v mestu stalno večajo in ki imajo svoje vzroke tudi v solarnah. Več beležk v knjigi *Repertorium rerum notabilium*, ki jo hrani piranski arhiv, priča o tem, da so našli beneški revizorji kljub vsemu zapletenemu knjigovodstvu, o katerem je bilo prej govora, in ki ga omenja še prav posebno pričujoča pogodba, kljub dvojnimi pisarjem in njihovim dvojnimi ekspozituram v solarnah samih ter v skladiščih, kljub blagajni s tremi ključi (ki je sedaj last piranskega muzeja), kljub zapriseženemu blagajniku in omejitvam v trajanju funkcij vseh uradnikov, stalne malverzacije, zaradi katerih so se solarji neprestano pritoževali in ki so povzročale večkrat tepeže po mestnih ulicah in katerim je naredil konec šele Peter Tartini proti koncu XVIII. stoletja. Ena takih beležk, sicer navidezno brez datuma, spada prav med leta 1616 in 1626, to je v dobo veljavnosti pričujoče pogodbe. V njej je tudi prvič rečeno, da morajo povzročitelji škodo povrniti. Ni pa rečeno, za kakšno škodo gre. Prav zaradi tega imamo v pogodbi tudi nova določila, ki jih prejšnje ne vsebujejo. Taka je določba, da se blagajniki in pisarji imenujejo samo za eno leto in da smejo biti znova imenovani šele dve oziroma deset let potem, ko so svoje funkcije opravili. Ker so bili pisarji in drugi uradniki navadno iz plemiškega rodu, se ta beležka beneških oblasti

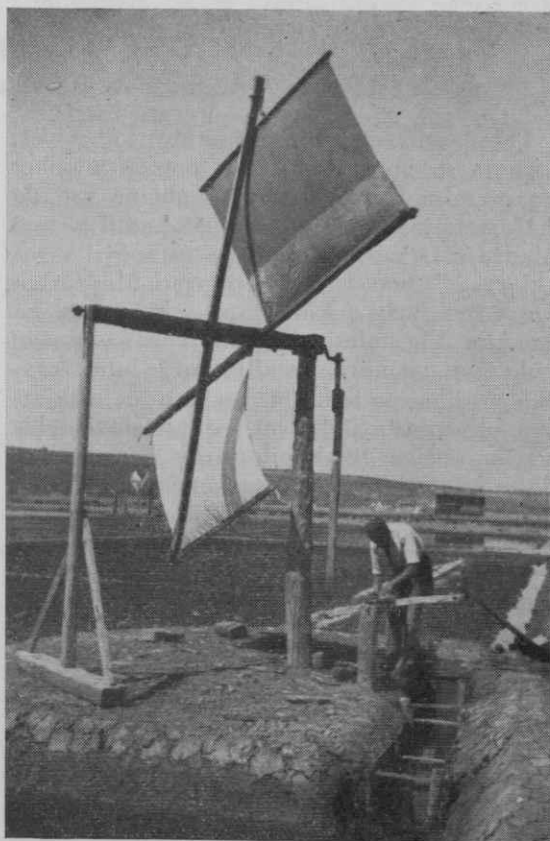
Zorna ali črpalka na roko

lahko razlaga kot težnja, stopiti plemstvu na prste in pomagati plebsu do nekoliko boljšega položaja. Koliko je to res in ali je to samo trenutna poteza, bom skušal določene povedati ob drugi priložnosti, ko bo stari piranski arhiv dokončno urejen.

Ukinitve omejitve v produkciji in ponovno dovoljenje proste trgovine z zaledjem bi potemtakem lahko bil poskus beneške centralne vlade, da se na ta način omili težavni položaj solarjev s tem, da se jim da možnost zaslužka pri večji lokalni in tovarni trgovini. Mislim, da je bil ta poskus za Pirančane uspešen, kajti že leta 1620 se koprski solarji (z njimi vred pa tudi samostani kot lastniki solnih polj) pritožujejo, da zaradi Pirana ne morejo prodati svoje soli in jim vlada svetuje, naj tudi oni obnovijo trgovino s Kranjci (Cranzi). Toda če je to koristilo solarjem, ki so vedno našli pota in načine, da so lastno količino soli povečali, ni koristilo vladi, kajti ta že leta 1637 uvede v Piranu novo omejitev produkcije na pet tisoč dve sto modijev letno, tako da bi v petih letih (!) trajanja nove pogodbe morali Pirančani izročiti 26.000 modijev pridelka, ker je bilo sicer zelo težko prodajati stalno večje količine piranske soli. Z ukinitvijo omejitve v produkciji so namreč Benečani dosegli tudi povečanje kapacitete solarn, kajti njihovi lastniki so imeli ob izlivu Dragonje dovolj prostora, da so lahko gradili nove kanale, ob njih pa tudi nove solne fonde in stalno širili solarne v smeri proti morju. To je zopet delalo Benečanom hude preglavice. Kaže namreč, da so Pirančani komaj čakali na ukinitve omejitve v produkciji, da so lahko zgradili nove solne fonde. To pa je pomenilo za Piran dobo velikega napredka, saj so večji dohodki od soli povzročili razširitev in modernizacijo mesta v vseh smereh. Prva četrtna sedemnajstega stoletja je znana po tem, da v Piranu nastajajo prva razkošna stanovanja, da se veliko gradi in da se gradi tudi izven razširjenega mestnega obzidja. Toda Benetke niso mogle več prodajati toliko soli, kolikor so jo piranske in druge solarne lahko pridelale. Nekoliko je sicer bilo krivo takratno vojno stanje, vendar pa veliko bolj stalno naraščajoče zaloge soli. To dokazuje tudi dejstvo, da so že leta 1637 s ponovno uvedbo omejitve zapovedali porušiti vse solne fonde, ki so bili zgrajeni po letu 1603. Poleg tega naša pogodba postavlja načelo, da morajo solarji pridelovati samo kvalitetno belo sol. Določili so tudi sankcijo, da bo črna oziroma blatna sol vržena ponovno v morje. Do leta 1637 pa ne

srečamo dokumentov, ki bi pričali, da se je to tudi izvajalo. Tega leta so namreč piransko sol prvič vrgli v morje, čeprav je bila gotovo boljša od paške. Pripomniti pa je treba, da sta bili dve tretjini paških solarn državna last, kjer soli ni bilo treba kupovati, marveč samo plačevati solarje za njihovo delo, oziroma pošiljati kaznjence na delo v solarne, kar se je tudi dogajalo.

Nova v solni pogodbi iz leta 1616 je tudi pravica trgatve in žetve, pri kateri solarjev nihče ne sme ovirati. Novi sta tudi uredbi, ki jih ščitita pri njihovem nedeljskem in drugem delu. Vse to so določila, ki koristijo solarjem in jih ščitijo tudi pred cerkvijo. Predvsem pa je novo dejstvo, da morajo vsi spori v drugi instanci v Benetke. Na prvi pogled začudi tudi dejstvo, da vlada nima več zaupanja v dobre namene občine in da morajo vse knjige kontrolirati organi vlade. A če se spomnimo, da so dale povod za začetek tako imenovanega »velikega spora« v Piranu prav neurejene knjige in malverzacije z denarjem in da si je beneška vlada prizadevala vsaj začasno mirno urediti socialno vprašanje mesta, potem je jasno, kam meri solni urad s to omembo. In če upošte-

Vetrnica ali holandska črpalka na veter

vamo, da v prvi instanci sodi piranski župan, torej organ vlade, ne pa kolegij dvajsetih ali kak drug piranski kolegij, ki na sol drugače gleda kot vlada, je to še bolj jasno. To je še bolj poudarjeno v neprikriti želji, da se vlada izogne raznim neredom, ki so se prej večkrat pojavljali.

Vse kaže torej, da ima nova solna pogodba za piranske razmere večji pomen kot prejšnje. Nicolich je v svoji zgodovini sicer ne omenja (verjetno zato, ker je ni poznal), ne omenja je niti Gallo niti druge publikacije pred in po Morteianiju. Toda iz vsega, kar smo doslej razbrali, lahko uvidimo, da ima naša pogodba družben značaj, ki je v prvi vrsti poudarjen. Onemogočiti skuša piranskemu plemstvu in mestni upravi možnost pritiska na tisti del plebsa, ki dela v solarnah in je zato republiki najbolj koristen, s tem, da mu daje nekatere pravice, o katerih prej ni bilo govora in s tem, da ponovno dovoljuje prodajo soli izven meja občine na kopno. Družbeni značaj ima pogodba tudi v tem, da postavlja občinskim organom kontrolo vlade. Koliko je to pomagalo, smo delno

že ugotovili, še več bo mogoče ugotoviti po ureditvi piranskega arhiva in vključitvi nekaterih privatnih arhivov v njegov sestav.

VIRI IN LITERATURA:

Za to študijo sem uporabljal naslednje vire:

1. Capitoli per il nuovo mercato de Sali, trattato, et concluso tra l'illmo Duc. Do. di Venetia, et suo Eccmo officio del sal, et la spetabil Communità et Università di Pirano. Pergamentna knjižica, vezana v rjavo usnje. Datirana v Benetkah 28. januarja 1616. Glavni vir. (Mestni muzej piranski.) — 2. Scritture del spetabile Collegio dei XX in materia del novo mercato de' Sali. Anno 1586. Mestni arhiv piranski. Izredno zanimiv material o tožbah ambasadorja in navodila za postopke pri pogodbi. — 3. Atti del spetabile Collegio de XX de sali di Pirano verso il Magistrato eccellentissimo del sal. Vol. 7. Anni 1615—1634. Gre za korespondenco ambasadorjev iz Benek v Piran in obratno ter za nekatere izpiske iz Libro de Consegli. Med drugim podaja tudi račune, iz katerih razvidimo, koliko so posamezne delegacije stale. Knjiga je vezana v karton, ima sto pisanih strani. — 4. Atti del spetabile Collegio de XX de sali di Pirano verso il Magistrato eccellentissimo del sal. Vol. 8. Anni 1634—1636. Knjiga iste serije ima 99 strani. Korespondenca in drugo v glavnem v prepisih. — 5. Repertorium rerum notabilium spectabilis Communitatis Piranæ quae in Vicedominaria eiusdem civitatis servantur. Knjiga ima 205 pergamentnih listov v fo. in 58 listov papirja istega formata. Gre za prepise važnejših listin in dokumentov ter vpisov iz raznih arhivskih knjig. — 6. Vol. Vicedominaria iz let 1472 do 1480 in naslednji, ki imata o solarnah mnogo vpisov. — 7. Nicolich: Cenni storico-statistici sulle saline di Pirano, Trieste 1882. — 8. Luigi Morteani: Contratto de' sali stipulato fra Venezia e Pirano nel 1616. V: Archeografo triestino. N. S. Vol. 15. 1889, str. 136 do 165. — 9. Nazario Gallo: Compendio storico-tecnico-statistico delle saline dell'Istria e delle ricerche sul miglioramento del salo marino. Trieste 1856.

SLOVENJEBISTRIŠKI SVET V LUČI PRVIH DEŽELNOKNEŽJIH URBARJEV

JOZE KOROPEC

Od naselitve naših prednikov konec VI. stoletja ni nobenih pisanih poročil posebej za ozemlje slovenjebistriške občine vse do XII. stoletja. Ko so po letu 955 podili Nemci Madžare iz naših krajev, je ustanovil nemški cesar Oton I. na meji proti Madžarom vojvodino Veliko Karantanijo, ki je bila na začetku XI. stoletja razdrobljena na mnogo pokrajin; ena novo nastalih enot je bila Dravska krajina, po letu 1147 sestavni del Štajerske, obsegajoča tudi svet sedanje slovenjebistriške občine. Iz skopih virov je razvidno, da je bilo celotno ozemlje današnje slovenjebistriške občine do XI. stoletja lašt deželnega vladarja, štajerskega vojvode. Z XII. stoletjem se pa začno pojavljati poleg njega kot lastniki obrobne zemlje novi gospodarji. Okrog l. 1100 je dobil šentpavelski samostan na Koroškem kot prvi sedem kmetij na Polskavi, česar ni dolgo obdržal; l. 1142 se pojavijo Gromberški, okoli leta 1148 Konjiški, ki so si pridobili leta 1165 še Videž in Malahorno, leta 1164 Črešnjevski, katerih gospodarji so bili Ptujski. Črešnjevski svet je podaril že pred tem vladar Ptujskim v fevd. Iz leta 1164 je znan prvi Polskavski. Pol-

skavske kot Gromberške srečujemo še v XIII. stoletju; slednji so imeli 1307 v fevdu v Pretrežu od Benedikte Mariborske štiri kmetije, ki so jih odstopili studinskemu samostanu. Konjiški so morali dobiti vinorodno ritoznojsko enklavo, ki se sicer prvič omenja 1302, od Gromberških že zelo zgodaj. Žički kartuzijanci so dobivali od ustanovitve samostana dalje zemljo od kneza, od Konjiških in od meščanov.¹ Frajham se do leta 1311 še ne omenja, vendar je bilo to ozemlje kot drugi framski svet že v XII. stoletju wildonsko. Leta 1251 je stal že kebeljski grad kot središče pred babenberškim urbanjem nastale kebeljske zemljiške gospodščine, kjer so živeli podobno kot v Oplotnici vitezi, ki so urejali svoje odnose z žičkimi sosedi; ti so imeli v posesti tudi Zgornjo Ložnico.²

Cerkvenoupravno je bilo ozemlje vključeno v slivniško prafaro, le današnja čadramska fara je pripadala konjiški pražupniji. Oglejski patriarh, najvišji neposredni cerkveni poglavar za slovensko ozemlje južno od Drave, je izročil leta 1146 svoji dve tretjini cerkvene desetine v konjiški in slivniški

pražupniji ter drugod dosmrtno upravitelju Dravske krajine Bernardu Spanheimu.^{2a} Ostalo tretjino desetine je dobival župnik.

Številnejše vesti iz XIII. stoletja dovoljujejo boljšo spoznavo takratnih razmer. Čeprav je nastal studeniški ženski samostan leta 1237 na takratnem ozemlju konjiške pražupnije, ni uspelo njegovi ustanoviteljici Zofiji Rogaški, da bi ta prafara bila dodeljena njeni ustanovi, pač pa je nagovorila oglejskega patriarha, da je leta 1245 in 1249 izločil sosedno slivniško pražupnijo nunam v hasnovanje, vendar brez novo nastale spodnjepolskavske župnije.³ Močno in dolgotrajno upiranje slivniškega župnika ni dosti zaleгло, pa tudi samostan s to pridobitvijo ni posebno obogatel. Dve tretjini desetine s tega ozemlja so uživali štajerski vojvode, ki so del tega ponovno podelili pred letom 1237 žičkemu samostanu,⁴ le preostalo tretjino desetine v okrnjeni pražupniji sta si lahko neprijazno delila slivniški župnik in studeniški samostan. Leta 1251 je prišlo do zamenjave med konjiško in slivniško prafaro v korist studeniškim samostankam. Konjiški župnik je odstopil poljčansko in laporsko faro slivniškemu, dobil pa je v zameno tinjsko in venčesko župnijo.⁵ Poleg šmarčke cerkve, spodnjepolskavskega in črešnjevskega župnika se je javljala tudi že bistriški.⁶ Arhitektonski elementi kažejo na obstoj še drugih cerkva v XIII. stoletju: Čadram, Kelb, Arh.⁷

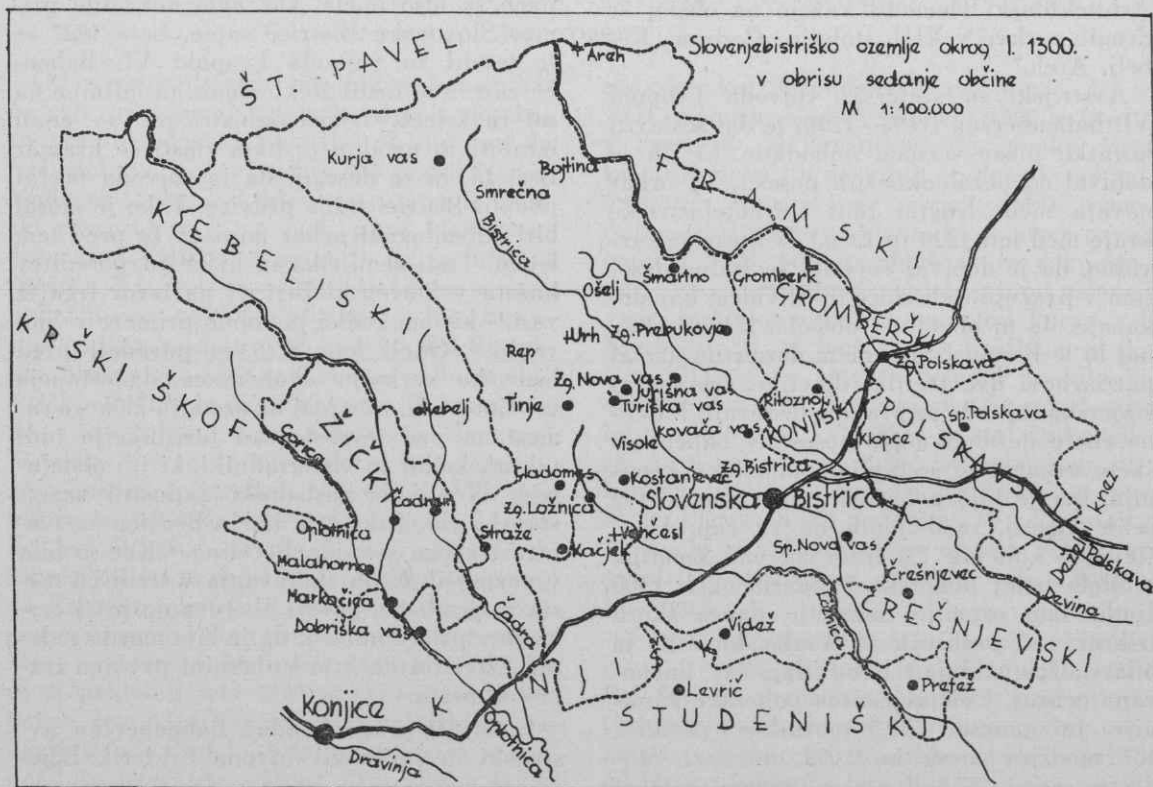
Avstrijski in štajerski vojvoda Leopold VI. Babenberžan (1194–1230) je dal sestaviti latinsko pisan seznam dohodkov, ki jih je dobival od deželnoknežjih posesti. Ta urbar navaja med drugim tudi slovenjebistriške kraje med leti 1220 in 1230.⁸ Iz njega je razvidno, da je dobival vojvoda še vedno desetino v pražupnijah Hoče in Slivnica, kar dokazuje, da ni obveljala določba iz leta 1146, naj bi le Bernard Spanheim dosmrtno užival patriarhovi dve tretjini desetine, temveč so štajerski vojvode to pravico dedovali. Posebno enoto deželnoknežje posesti v babenberškem urbarju je sestavljala pohorska županija, ker je bilo poleg ene polovične še 195 celih kmetij, razdeljenih na 18 žup. Upoštevajoč količnik 7,5 ljudi na eno kmetijo, je štela tedaj pohorska županija okoli 1500 ljudi. Isto ozemlje naseljuje danes skoro trikrat več prebivalcev. Vsaka kmetija je bila dolžna oddajati letno dajatev, imenovano census. Celotni census pohorske županije je nanese 757,5 mernikov pšenice, 177 modijev ovsa in 2.052 novcev. Modij je meril 157,5 litrov in je imel 6 mernikov po 26,25 litrov.⁹ Modij pšenice je stal

40 novcev, modij ovsa pa 20 novcev.¹⁰ Potemtakem je bil oves najbolj razširjena žitarica in pohorski kmet si je moral znati že priskrbeti denar. Census je bil v pohorski županiji razdeljen v štiri skupine. Enota, ki je imela največji census, je dajala od vsake kmetije letno 5 mernikov pšenice, modij ovsa in 12 novcev, v najmanj obremenjeni skupini pa je prišlo na kmetijo pol modija ovsa, 2 mernika pšenice in 6 novcev, le Kostanjevec ni imel denarnih obveznosti. Manjša obremenitev te skupine je po vsej priliki le navidezna, ker jo je vsekakor vezala tudi dajatev v vinu, ki je pa urbar ne omenja. Župe v višjih krajih so obsegale več kmetij in so bile najbolj obremenjene, župe z manj kmetijami so z izjemo Spodnje Nove vasi ležale v vinorodnih krajih in so imele nižji census. Višja lega je dovoljevala večje samotne kmetije. Različna višina censusa je bila utemeljena v različni donosnosti tal, legi, velikosti in starosti kmetije. Urbar sam imenoma navaja v pohorski županiji le Bojtin, Kostanjevec in potok Ložnico, druge župe je mogoče posredno lokalizirati s pomočjo podatkov za bistriški urad v Otokarjevem urbarju. Še posebej izven pohorske županije so bili deželnoknežji vinogradi v Gladomesu. Če je večina krajev navedenih le po županih, to ne pomeni, da naselja imen še niso imela, kar nam dokazuje primer Slovenske Bistrice same. Leta 1227 se je mudil tu vojvoda Leopold VI. Babenberžan in oprostil žički samostan mitnine na sol in železo.¹¹ Slovenjebistričani so znali izrabiti to ugodno priliko, zlasti še kramar Bertold, in so dosegli, da je vojvoda takrat podelil Bistrici tržne pravice. Tako je moral biti babenberški urbar napisan že pred tem letom. Tudi zemljiška in hišna razporeditev kažeta v Slovenski Bistrici na izvor trga iz vasi,¹² ki ima redke podobne primere v Sloveniji.¹³ Okoli leta 1240 so povedali pred bistriško cerkvijo okoličanom, da ostanejo vsi vinogradi, nasajeni na ozemlju žičkega samostana pod samostansko jurisdikcijo tudi takrat, kadar bi vinogradniki, ki jih obdelujejo, ali njihovi nasledniki zapustili samostanska tla. Takrat je imela Bistrica že svojega tržnega sodnika Becelina.¹⁴ Ker so bila v poznejših časih zborovanja v središču mesta v Gradišču, govori zborovanje pred cerkvijo v prid domnevi, da je bila morda sedanja magistratna hiša v davnini prvotna cerkev v mestu.

Leta 1246 je umrl zadnji Babenberžan, avstrijski in štajerski vojvoda Friderik Bojeviti in mnogi so ga želeli naslediti, predvsem na Štajerskem. Po osemletnih bojih so si pri-

svojili Štajersko Madžari, a so jo imeli v posesti le šest let, ker so jih pregnali Čehi s pomočjo domačega plemstva in si namesto njih utirali preko naših krajev pot do morja. Šestnajst let je bila naša zemlja pod Otokarjem II. Pšemislom združena s Češko. Med leti 1262 in 1270 vladar sam sicer ni užival dohodkov deželnoknežje posesti okrog Slovenske Bistrice, ker jih je prepustil Gertrudi, neugnani nečakinji zadnjega Babenberžana,¹⁵ vendar ga to ni motilo, da ne bi dal popisati tudi to posest. V latinsko pisanem Otokarjevem urbarju, nastalem med leti 1265 in 1267,¹⁶ se je pojavil namesto pohorske županije bistriški urad, ki je obsegal 16 imenoma navedenih vasi in naselij. Vaški značaj posameznih naselij je poudarjen s pridevkom — dorf, ki se je obdržal v slovenski vasi. Zgodovinopisje je večino krajev bistriškega urada lokaliziralo, nekatere pravilno šele v zadnji dobi.¹⁷ Gladomes in Dobriška vas nimata prednika v pohorski županiji, zaselki pri »Prodan«, pri »Laurentium« in pri »Demasen« so se strnili v Zgornjo Bistrico, zaselka pri »Jurisse« in pri »Batzen« pa v Jurišno vas, vendar tako, da je pri »Batzen« prednik današnje Turiške vasi, od tod tudi različne dajatve v Jurišni vasi. Kmetije, ki so plačevale v Ošlju cen-

sus v pšenici, so zarodek nastajajoče Zgornje Nove vasi. Edini izraz huba za kmetijo v bistriškem uradu v Dobriški vasi priča, da je bila ta vas tuje telo v tej enoti. V časovni razdalji 40 let med obema urbarjema je pokazala največji prirastek kmetij Spodnja Nova vas, v višjih predelih pa se je število kmetij že krčilo. Novim kmetijam v enem kraju so bile protiutež neobdelane pustote in odmrle kmetije na drugem koncu. V Kovači vasi so morale biti že za časa pohorske županije tri neobdelane kmetije. Od 170 celih kmetij v uradu jih je bilo nekaj županskih, ki so bile redkokje manj obremenjene. Poleg celih kmetij se je pojavilo že šest polovičnih in še ena četrtinska kmetija, posest se je začela drobiti, kar se je dogajalo najprej v višjih predelih, kjer se je ravno tedaj zastavljala ekstenzivna kolonizacija. Census je v glavnem ostal enak, v Jurišni vasi in v Zgornji Bistrici so dodali mernik pšenice na kmetijo in vse kaže, da se je to zgodilo zaradi upravnega združevanja v teh krajih. V Spodnji Novi vasi so dodali na kmetijo 4 novce in v Kostanjevcu so uvedli denarno dajatev 3 novcev. Namesto denarja so lahko povsod oddajali prašiča ustrezne teže. Poleg pšenice se je pojavila v višjih legah rž. V vseh krajih razen v Repu, pri Urhu in v

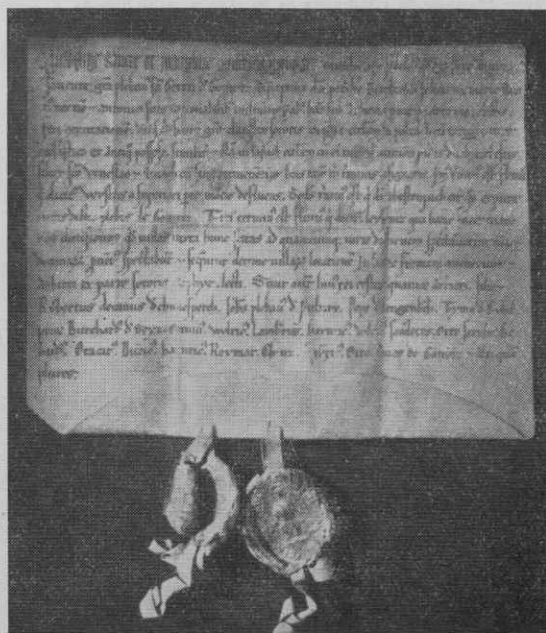
Karta slovenjebistrškega ozemlja ok. 1300

Stražah so uvedli uradnino (*ius officialis*) kot prispevek za vladarjevega upravitelja. Vasi Spodnja Nova vas, Dobriška vas, Kovača vas, Zgornja Bistrica in Kostanjevec so še dajale male dajatve: 2 četrtniki ječmena in 3 povesme lanu od kmetije. Četrtnika je merila okrog 26 litrov.¹⁸ V teh krajih je dal župan 40 novcev namesto večine obveznosti in je bil s tem manj obremenjen. Razen Dobriške vasi so bila vsa ta naselja najbližje sedežu urada in so imela najnižji census. Ob smrti podložnika je imel zemljiški gospod tu tudi pravico vzeti kmetijo vola v močno breme mladega podložnika, kar so uredili tako, da je morala kmetija namesto enkratne dajatve plačevati letno 4 novce in s tem si je vojvoda dohodke le zvečal. V XVI. stoletju so veljale vse bistriške kmetije kljub upiranju kmetov za kmetije proste saje (*Freistift*). Podložniki so živeli na teh kmetijah na podlagi svobodnega prava gospodarjevega. »Dedna naslednost teh kmetij ni izključena, vendar je imel zemljiški gospod vsak čas pravico svobodno razpolagati s kmetijo in na njej nastanjevati sebi ljubo osebo.« (M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, 206-207.) Skupni dohodki bistriškega urada so znašali 100 mark novcev ali 16.000 novcev.

Otokarjev urbar še pove, da je dobival vojvoda gornino, dajatev v vinu iz naslednjih krajev: Gladomes (*Gladmouz*) 5 1/2 urne, Straže (*Wart*) vbodoče 5 1/2 urne, Kačjek (*Chezelpach*) 2 urni in 2 mali meri, Kostanjevec (*Chestenpach*) 5 1/4 urne, Tinje (*Tynach*) in Visole (*Gyzubel*) 5 gornin, Kovača vas (*Hetlingstorf*) 16 gornin in Zgornja Bistrica (in *Superiori Feustritz*) 24 gornin. Urna je merila 13,13 litrov, bistriška gornina 26 litrov in mala mera 1,64 litra.¹⁹ To vinsko dajatev so dolgovali ljudje, ki so imeli deželnoknežje vinograde v obdelavi in koriščenju. Gladomeških 32 vinogradov ni bilo zajetih v gornino, užival jih je vladar sam. Nadalje potrdi Otokarjev urbar tržni značaj Slovenske Bistrice. Pri kramarju Bertoldu je še bilo 17 kmetij v babenberški pohorski županiji, v Otokarjevem urbarju ta vas nima naslednika. Dejstvo, da je bila Bistrica organizacijsko središče deželnoknežjega urada, potrjuje razvoj vasi v trg, kar se je zgodilo leta 1227. Ne gre iskati tržne osnove Slovenske Bistrice dalje nazaj v preteklost, ker že začetna cerkvena podreditev Slivnici govori proti večji starosti. Zadostna oddaljenost od Celja, Maribora in Ptujja, združitve mariborske in ptujske ceste, povečano zanimanje za zveze notranjosti z morjem v nastajajočem blagovnodenarnem gospodarstvu in deželnoknežja posest, vse to je po-

vzročilo rast podložniške vasi v svobodni trg in pozneje v XIV. stoletju v mesto. Z začetkom trga je bilo v zvezi že tudi nastajanje obzidja in utrjene postojanke za vladarjevega oskrbnika. Jedro Bistrice je bilo na desnem bregu potoka Bistrice Gradiš, ki je moral nastati že ob slovenski naselitvi. Vas je prerastla v trg, ki se je v glavnem razvijal zahodno od Gradiša, ko se je spričo srednjeevropske penetracije k morju vedno bolj uveljavljala na potok pravokotna smer tranzitne ceste. Razvoj prometa je med seboj seznanjal mnoge Bistrice in leta 1577 se naša Bistrica prvič imenuje Slovenska Bistrica.²⁰

Konec XIII. stoletja je prišlo na Slovenskem do važnih sprememb. Leta 1276 je nemški cesar Rudolf Habsburški odvzel s silo Čehom tudi Štajersko, a Bistrico je izročil v koriščenje svojemu zavezniku tirolskemu grofu Majnhardu,²¹ čigar naslednik Henrik jo je moral l. 1311 po zgubljeni vojni vrniti Habsburžanom.²² Zato habsburški urbar iz časa okoli l. 1280—1295 nima bistriškega urada in tudi ne govori ničesar o gornini iz bistriške okolice, le plemič Ditmar Črešnjovski plačuje urno gornine v Počehovi.²³ On in njegov sorodnik Gunter sta kot vazala Ptujskih večkrat nastopila kot pričci v raznih pogodbah.²⁴ Ko je bil Volmar tržni sodnik, je prodal bistriški tržan Lupold leta 1297 Studenicam posestvo pri Poljčanah.²⁵ Leta 1311 je kupil žički samostan od mari-

Listina iz srede XIII. stol. o poljčanski županiji. Original v Pokr. arhivu v Mariboru

Pohorska župnija

Bistriški urad

Urbar. štev.	Kraj	Štev. kmetij	Census	Urbar. štev.	Kraj	Število kmetij podl. + županove	Census
2	Aput Hermannum	12	5 mernikov pšen. modij ovsu 12 novcev	7	In Praitenpuch	13	5 mernikov pš. 6 mernikov
3	Janso	12	enaki	11	In Eseldorf	8 $\frac{1}{2}$ 5 $\frac{1}{2}$ (žup. vštete)	(5 m. rži) 5 m. pšen. (6 m.)
4	Adelper	18	enaki	10	In Zmiritz	15 $\frac{1}{2}$ + župan.	(5 m. rži) (6 m.)
5	In Vogtwin Wichardus	18	enaki	9	In Voytwin	12 $\frac{1}{2}$	5 m. rži (6 m.)
6	Aput supanum Jeben	12 $\frac{1}{2}$	enaki	8	Apud Sanctum Martinum	11 $\frac{1}{2}$ (žup. vštete)	(5 m. pšen.) (6 m.)
7	Zrazla	11	4 merniki pšen. modij ovsu 12 novcev	14	In Aecht	5 5 + 1 $\frac{1}{4}$	(5 m. pšen.) (5 m. rži)
8	Perhtoldus institor	17	enaki	12	In Danslostorf	14 (žup. vštete)	4 m. pšen. 6 m.
9	Hertwicus supanus	16	enaki	15	In Leweintsami	12	4 m. rži 6 m.
10	Ad Perhtoldum altera parte Lunsnitz	19	enaki	13	In Jurissendorf	9	4 m. pšen. 6 m.
11	Aput Jurisse	6	12 novcev pol modija pšen. modij ovsu	4	In Superiori Feustritz	18	4 m. pšen. modij
12	Aput Prodan	6	enaki	1	In Neunwendorf	12	2 m. pšen. 3 m.
13	Ad Laurentium	6	enaki	13	In Jurissendorf	6 + 1 $\frac{1}{2}$	2 m. pšen. 3 m.
14	Aput Demasen	5	enaki	5	In Chestenpach	12 + 2	2 m. pšen. 1/4 m. pšen.
15	Aput Domamer	8	2 mernika pšen. pol modija ovsu 6 novcev	6	In Wart	5 + 2	2 m. rži 1/2 m. rži (2 m. pšen.) (3 m.)
16	Aput Batzen	8	enaki	3	In Snitzaerstorf	4 (5)	(2 m. pšen.) (3 m.)
17	In Chestenpach	12	enaki razen novcev	2	In Dobrintendorf	7	(2 m. pšen.) (3 m.)
18	Supanus Ulricus	5	kakor Domamer	16	In Clagmouz	je 32 vinogradnikov, ki obdelujejo v fevdu 32 vinogradov	
19	Supanus Stoyu	4	kakor Domamer				

Izven županije in Gladmouz je 30 vinogr. z 31 hišami. Skupno na Pohorju 192 kmetij daje 123 $\frac{1}{2}$ mod. pš., 174 $\frac{1}{2}$ mod. ovsu in 12 mark 3 solide 15 novcev. (Pri seštevavanju dobimo 195 $\frac{1}{2}$ kmetij, 126 $\frac{1}{4}$ mod. pš., 177 modijev ovsu in 2052 novcev.)

Celotni dohodki so vredni 100 mark novcev

borskega župana Štefana razna posestva v Bistrici.²⁶ Borbe med Majnhardovimi pristaši in Habsburžani so bile za Bistrico sila pomembne ne samo s tem, da je kraj menjal gospodarja, temveč predvsem zato, ker je Henrik Goriško-Tirolski med leti 1306 in 1309, najbolj verjetno ravno leta 1309 podelil trgu mestne pravice, da bi okrepil svoje pozicije. Ko se je mudil Ulrik Žovneški leta 1304 v Bistrici, kraj še ni imel naziva mesto,²⁷ a leta 1309 se omenja, da so kobilice napadle mesto Bistrico.²⁸ Leto pozneje, ko so žički samostanci kupili zemljo na Klopcah (Pegk), so imeli meščani že svoj mestni pečat, ki prikazuje mestno obzidje z vrati in poleg večjega srednjega stolpa še dva manjša.²⁹ Na zunanji strani je bilo srednjeveško obzidje zavarovano z vodnim jarkom. Bistriški urad so vladarji redno zastavljali

raznim plemičem, a po Otokarjevem urbarju je ohranjen prvi naslednji za to ozemlje šele iz konca XV. stoletja,³⁰ kateremu sledi strnjena vrsta poznejših urbarjev vse do zemljiških knjig.

Večina najstarejših krajevnih imen slovenjebistriške občine označuje kakšno prirodno značilnost: Bistrica, Ložnica, Gromberk (Grünberg), Prebukovje, Dobriška vas, Sinrečno, Kostanjevec, Črešnjevce, Visole, Klopce, Kebelj in Malahorna. Ošelj je prejkone dobil ime po terenski značilnosti. Tinje opozarjajo na prazgodovinske utrdbe, Polskava ima prednika že v ilirski Pultovii, cerkveni patron razodeva visoko starost Šmartna, bistriški Gradiš spominja na težke čase po slovanski naselitvi. Ajd je iz dobe pokristjanjevanja, Straže so imele zaporno nalogo ob madžarskih vdorih. Kovača vas je

Prašič	Ius officialis	Ječmen	Lan	Za vola	SedANJI kraj	Opravičilo komparacije in lokalizacije	
pr. ali 12 n.	Ius				Zgornje Prebukovje	Sorodno število kmetij; prvo mesto v skupini; iste dajatve	
(pr. ali 12 n.)	„				Ošelj	Enako število kmetij; iste dajatve	
(pr. ali 12 n.)	„				Smrečno	Sorodno število kmetij; iste dajatve	
(pr. ali 12 n.)	„				Bojtina	Ime	
(pr. ali 12 n.)	„				Šmartno	Sorodno število kmetij; iste dajatve	
					Rep-Sv. Urh	Ime kmetije Ajd	
					Slovenska Bistrica	kramar	
(pr. ali 12 n.)	„				Kurja vas	Sorodno število kmetij; iste dajatve;	
(pr. ali 12 n.)	„				Levič	Lega	
pr. ali 12 n.	„				Jurišna vas	Ime	
pr. ali 12 n.	40 nov.	Ius	(2 četrt.)	(3 povesme)	(4 nov.)	Zgornja Bistrica	Sorodno število kmetij; sorodne dajatve
pr. ali 10 n.	40 nov.	„	(2 četrt.)	3 povesme	4 nov.	Spodnja Nova vas	Sorodne dajatve; prvo mesto v skupini
pr. ali 6 n.	„	„				Turiška vas	Enake dajatve; lega
pr. ali 3 n.	„	„	„	„	„	Kostanjevec	Ime
pr. ali 10 n.	„	„				Straže	Enake dajatve
(pr. ali 10 n.)	„	„	„	„	„	Kovača vas	Enako število kmetij ⁵
pr. ali 6 n.	„	„	„	„	„	Dobriška vas	Ime
					Gladomes	Ime	

zgodnji vir za obrt, na Videžu so bili pašniki, Levič, Markočica in Jurišna vas častijo zgodnje župane, Venčesl ima redkega patrona in Nova vas v XIII. stoletju izpričuje lepo starost sosesčine. Kot je sorazmerno lahko razložiti Kačjek in Oplotnico, tako ni najti zadovoljive rešitve za Bojtino in Pretež, medtem ko bi Gladomes in Ritoznoj le težko našla soimenjaka. Danslostorf bi verjetno bilo pravilneje pisano Tannenlosdorf, saj je sosed Smrečnu, in je prednik sedanje Kurje vasi, nastale iz Zgornje vasi, najvišje pohorske vasi. Turiška vas je dobila ime šele v XVI. stoletju po Turkih.

VIRI

1. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV, št. 470, 479, 609, 648, 659, 835, 838, 892, 925; V.: 2, 44, 109, 214, 215, 627, 656; — A. Muchar, Geschichte der

Steiermark V. str. 293, 302, VI., str. 147; — J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III, št. 229; Schmutz, IV., str. 137; H. Pirchegger - O. Dungen UB, št. 46; H. Pirchegger, Die Herren von Pettau, ZHVS št. 111, str. 25. — 2. J. Zahn, UB III, št. 102, 151; A. Stegenšek, Konjska dekanija, str. 158, 159, 269. — 2 a. F. Kos, Gradivo IV, št. 222. — 3. F. Kos, Gradivo V, št. 870; J. Zahn, UB III, št. 59. — 4. F. Kos, Gradivo V, št. 674. — 5. J. Zahn, UB III, št. 102; — 6. ibid., št. 115. — 7. A. Stegenšek, o. d., str. 1; Leksikon Dravske banovine, str. 425. — 8. A. Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark. — 9. R. Baravalle, Zur Geschichte der steier. Masse I, ZHVS 1935, str. 35, 39. — 10. A. Dopsch, o. d., str. CLVIII. — 11. F. Kos, Gradivo V, št. 463; — 12. H. Wengert, Die Stadtanlagen in Steiermark. — 13. F. Zwitter, K. predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, Zgod. časopis VI-VIII. (1952-1953), 230 sl. — 14. F. Kos, Gradivo V, št. 751. — 15. A. Dopsch, o. d. — 16. ibid. — 17. ibid.: H. Pirchegger, Die Herrschaft Marburg, ZHVS 1952. — 18. R. Baravalle, o. d., str. 48. — 19. ibid., str. 78, 86, 96, 91. — 20. Pritožba bistriških podložnikov v Deželnem arhivu v Gradcu. — 21. F. Kovačič, O zgodovini Slovenske Bistrice, ČZN 1912. — 22. ibid. — 23. A. Dopsch, o. d. — 24. A. Muchar, o. d., V, str. 355, 302, 351, 352, 354. — 25. ibid. II, str. 139. — 26. A. Stegenšek, o. d., str. 269. — 27. Listina v Deželnem arhivu v Gradcu št. 1657 b; — 28. A. Muchar, o. d., VI, str. 177. — 29. Listina 1510, februar 25. Bistrica v Dež. arhivu v Gradcu št. 1735 a. — 30. A. Mell-V. Thiel, Die Urbare ... v: Beiträge z. Kunde steierm. Geschichtsquellen 36. Band.

KOPRSKO OBZIDJE, MUDINA VRATA IN LEVJI GRAD

EMIL SMOLE

Vzdolž vse obale zahodne slovenske in hrvatske Istre leže majhna slikovita mesteca, katerih zunanja značilnost se izraža predvsem v tem, da so sama v sebi izredno gosto grupirana, da navadno tej strnjeni gmoti daje vertikalni poudarek stari mestni stolp in da so skoraj pri vseh še očitni sledovi srednjeveških mestnih obzidij. Te značilnosti tvorijo čudovite silhuete, ki toliko bolj impresionirajo, če jih opazujemo v protisvetlobi zahajajočega sonca. Takšna so mesta: Rovinj, Poreč, Novigrad, Umag, Piran in Koper. Medtem ko so nove potrebe ekonomskega razvoja v nekaterih obalnih istrskih mestih skoraj docela razrinile ali porušile oklep starega mestnega obzidja, vidimo spet pri drugih, da se niso razširila daleč preko nekdanjega visokega kamenitega obroča, ki je ločil mesto od okolice. Med najboljše ohranjena mestna obzidja štejemo pri nas monumentalno, s stolpi opremljeno obzidje Pirana, ki je v današnjem obsegu bilo zgrajeno v XV. stoletju. V drugih istrskih mestih so ta trdno grajena obzidja, brž ko so izgubila v XVI. in XVIII. stoletju svoj funkcijski smisel, postala pravcati in skoraj neizčrpni kamnolomi klesanega kamna, ki so ga lahko s pridom uporabljali za stavbno gradivo pri zidanju novih zgradb ob širjenju mest.

Koper je že v rimski dobi, ko se je imenoval še Capris, obkrožalo obzidje. Objemalo je razmeroma majhno površino najvišjega dela otoka, saj v svoj venec ni vklenilo več kot prostor današnjega Trga revolucije in Ganduzijevega trga (Brolo) ter se je zaključevalo že ob vstopu v sedanjo Cankarjevo ulico. Leta 555 se je to obzidje na vzhodnem robu mesta premaknilo le neznatno proti vzhodu ter zajelo še polovico omenjene ulice.

Spremenjeni pogoji v času cerkvene in posvetne vlade oglejskih patriarhov v Kopru pa so vplivali tudi na širjenje mesta. Tesna zazidava v motranjosti najstarejšega koprskega obzidja, povečanje prebivalstva, ki se je prestrašeno umikalo za mestno zidovje pred prodirajočimi Slovani, je meščane prisilila, da so pričeli graditi novo obzidje, ki pa so ga sedaj postavili že povsem na rob skalnatega otoka. To obzidje je za ves srednji vek in vse do današnjih dni pomenilo skrajno mejo za širjenje mestnega teritorija. Znotraj tega pasu se je poslej razvijal urbanistični koncept mesta, tako da so

na temenu otoka rasla upravna poslopja in plemiške palače, ob robovih pa revne hišice kmetov-paolanov in ribičev.

Kot se je v okviru danega utrjenega pasu razvijal urbanistični koncept srednjeveškega Kopra, tako je mestno obzidje neprestano doživljalo najrazličnejše modifikacije, ki so jih narekovale politične spremembe in z njimi v zvezi tudi obrambne potrebe. Oglejski patriarh Gregor Montelongo se je še posebej trudil, da bi zavaroval svoje istrske posesti ter je v ta namen utrjeval ne le Pulj, marveč tudi Koper. To mesto je imelo, vsaj kar se obrambe tiče, še prav posebno ugodno lego, ker je ležalo na otoku, od vseh strani obdano z morjem. Toda vse te fortifikacije so se izkazale brez koristi, kajti Koprčani so leta 1278 kljub vsemu morali odpreti Benečanom mestna vrata ter se radi ali neradi pokoriti vsiljeni oblasti mogočne Beneške republike. Nič kaj preveč ni Serenissima zaupala koprskim meščanom, zato je leta 1283 porušila velik del mestnega obzidja na morski strani.¹ Mesto je bilo odslej bolj ali manj izpostavljeno napadom z morja. Znova se je koprsko obrambno zidovje zatreslo leta 1348, ko se je koprsko in okoliško prebivalstvo uprlo Benečanom in prisililo njihovo oboroženo mestno posadko, da se je morala z županom vred zateči v neosvojljivi Levji grad. Le z največjimi težavami je Benečanom tedaj uspelo, da so si z močno vojsko in z najrazličnejšimi pripravami in stroji za rušenje obzidja znova priborili posest mesta in zatrli uporni duh koprškega prebivalstva. Zlasti občutno so bili po zadušitvi tega upora kaznovani Slovenci, katerim so zaradi njihove soudeležbe odvzeli pravico do opravljanja javnih služb in nožnje orožja.² Da bi se beneški oblastniki zavarovali v bodoče pred podobnimi poskusi do republike nerazpoloženega prebivalstva, je beneški senat leta 1349 izdal kar štiri odločbe, v katerih ukazuje, da je treba zavarovati vse dohode na glavni trg z debelimi železnimi verigami, na severnem delu mesta pa zgraditi utrdbo Musella na kraju, ki še danes nosi to ime.³ Še mnogo huje pa je meščane prizadel odlok, da morajo porušiti ves pas obzidja na tistih mestih ob morju, kjer je bil ugoden prostor za pristajanje galej. To je bila huda kazen za uporne meščane, toliko hujša, ker je mesto ostalo poslej v zelo nevarnih časih nezava-

rovano pred napadi sovražnikov. Čeprav so Benetke že nekaj let po uporih Koprčanov omilile to in ono sankcijo, se zdi, da mestu le niso docela zaupale, o čemer priča nezavarovano mesto, ki bi vsak čas moglo postati lahek plen sovražnikov. Ti so pustili tudi po Pulju, Poreču in drugih istrskih mestih. Zato je senat leta 1364 dovolil koprskemu županu, da popravi tiste dele obzidja, ki so bili popravila potrebni, aprila meseca je izročil za ta dela 500 lir, decembra pa še 100 dukatov za ureditev obzidja, ki je bilo poškodovano, ko se je porušila neka hiša, last redovnice sv. Klare.⁴ Negotova usoda preslabo utrjenih istrskih mest je Benetke zaskrbelo šele leta 1368, ko je pohod Karla IV., ki se je s svojo vojsko odpravil proti Rimu, grozil tudi istrskim naselbinam. Čeprav si od tega leta sicer sledijo redki dekreti senata, ki naroča koprskemu županu, da je treba misliti na popravilo porušenega zidovja, je iz skupih finančnih sredstev, ki jih je dajal senat za ta dela, razvidno, da so iz teh mogli kriti le manjši del potreb in da je šlo le za bolj ali manj malenkostna popravila nekaterih delov obzidja, kar pa mestu nikakor ni moglo zagotoviti varnosti. Brž ko pa se je nevarnost le nekoliko polegla, so zastala tudi vsa dela pri gradnji in obnavljanju zidovja, kar so Koprčani hudo občutili že leta 1380,

ko so v mesto vdrli Genovežani, ga zažgali, porušili številne lepe zgradbe, pobijali in izropali vse, kar so dragocenega našli v mestu. Upropaščeno obzidje, ki je na več mestih kazalo široko zevajoče rane, so po tem dogodku pričeli celiti. Leta 1385 so za popravilo mestnega obzidja izdali 25 zlatih dukatov,⁵ leta 1399 pa so popravljali obzidje ob vratih sv. Tomaža in vratih Brazuol.⁶ Leta 1403 Koper še ni imel zavarovane stran, ki je gledala na odprto morje, dasi je beneški senat tedaj že obljubil, da bo prispeval polovico za kritje stroškov ter da bo poleg tega poslal tudi vse potrebne stroje in svoje inženirje za fortifikacijo. Da so popravljali obzidje tudi še kasneje, nam priča beneški lev iz leta 1412, ki je vžidan v neki hiši v severnem delu mesta. Očitno pa je, da je bila Beneška republika zainteresirana za delo ponajvečkrat takrat, kadar je istrskim mestom grozila kaka nova nevarnost. Tako se je zgodilo tudi tedaj, ko sta oglejski patriarh Ludvik in kralj Sigismund leta 1413 vdrli v beneški teritorij. Sigismund se je takrat pojavil tudi pred Koprrom, Izolo (ta si je svoje obzidje uredila že leta 1411), Porečem in Puljem ter zavzel Dolino in Vodnjan. Tedaj je beneški senat odločil, da se naj v celoti obnovi koprsko obzidje. Dožev dukale, datiran z dne 4. julija, namreč pravi:

Koper v XVIII. stoletju

»MCCCCXIII. die IV. Iulij In Consilio Rogatorum, &c. Comparuerunt ad praesentiam nostram certi Ciues, & fideles nostri Iustinopolis nomine Communitatis Iustinopolis, exponentes, & supplicantes, quod vt dicti nostri fideles Iustinopolis possint stare, & viuere securi, & subiacere illis periculis, quibus, subiecerent vsque ad presens, dignetur nostra dominatio prouidere, quod Ciuitas nostra Iustinopolis muretur, quia si dicta Ciuitas murabitur, augebit, & multiplicabitur, & ob hoc introitus nostri dictae Ciuitatis multiplicabuntur; Et vt dicta Ciuitas murari possit, Communitas nostra Iustinopolis, se offert ponere omnes lapides, & arenam, lignamina necessaria pro pontibus, & manuales, & petit dicta Communitas, quod dignetur dominatio nostra eis concedere, quod Datium Mutae remaneat dicte Communitati, quod Datium de voluntate, & consensu Potestatis, & Capitanei Iustinopolis, & successorum suorum expendatur in fabrica murorum dictae terrae, & pro aptando stratas, per quas mussolati cum frumento, & alio Blado veniunt Iustinopolim, & pro aptando illud, quod erit necessarium circa Castrum Leonem, pontes portus, arces, fontem, & alia necessaria pro nostra terra praedicta: Et vile, & bonum sit prouidere super hoc. Vadit pars, quod respondeatur, dictis nostris fidelibus Iustinopolis, quos visa, & multoties experta fidelitate sua, quam ad honorem, & statum nostri Domini laudabiter demonstraverunt volentes eis complacere, sumus contenti, quod dicta Ciuitas nostra Iustinopolis muretur, & quod dicti fideles nostri pro murando dictam terram teneantur ponere lapides, arenam, calcem, lignamina necessaria pro partibus, & manuales: Et Potestas, & Capitaneus noster Iustinopolis diuidat ipsas angarias inter Ciues, & rusticos pro vt ei iustum, & rationabile videbitur; Et faciat nihilominus facere ali publica consueta. Et sumus contenti, quod Datium Mutae, quod est librarum MD. in MM. in anno, remaneat dictae Ciuitati pro fabrica murorum, & pro faciendo alias expensas necessarias pro vt superius continetur. Verum volumus, quod Potestas, & Capitaneus noster Iustinopolis, & qui per tempora erunt debeant incipere murare dictam terram, incipiendo a Porta Sancti Petri, & sequendo murum inceptum, & veniendo ab Arsenatu vsque ad Portam Bussedraghe; Et postea incipere debeat ab alia parte Portae Maioris, & venire vsque portam Sancti Martini; Et completis dictis Muris, incipi, & fieri debeat in angulo musellae vnum castrum, & per illum modum, & formam quae tunc ordinabitur per Dominum; Et a loco Musellae vsque ad Portam Bussedraghae non debeat murari dicta Ciuitas, nisi primo factum fuerit, & completum dictum castrum, fiendum in dicto loco Musellae. De quibus denarijs Potestas, & Capitanei Iustinopolis, qui pro tempore erunt tenere faciant computum ordinatum, ita quod in aliquo alio non expendantur, nisi pro laborerijis superscriptis.⁷

Vse pa kaže, da je ta dekret senata ostal le kos papirja. Dela, se zdi, se sploh niso pričela, kajti za hip se je ozračje nad Beneško Istro nekoliko razčistilo in istrska mesta so nedvomno zelo hitela, da popravijo škodo, ki so jo nemirni časi napravili tudi znotraj obzidja. Tako se leta 1418 Koprčani lotijo rekonstrukcije mestnega stolpa, tri leta nato Genovežani vrnejo relikvije obeh koprskih patronov, ki so jih uplenili ob svoji zasedbi mesta; leta 1423 se reformirajo tudi koprski statuti. Podobno obnovitveno dejavnost v tem obdobju opažamo tudi v drugih istrskih mestih, med njimi posebno prednjači Pulj. Kljub intenzivnemu zanimanju Koprčanov, da čim hitreje začelijo rane v centru mesta, pa niso pozabili svojega obzidja. Njihov Veliki svet je 21. februarja 1431 sklenil poslati v Benetke poslanca, ki naj bi pri Republiki izprosili dovoljenje, da na lastne stroške popravijo 400 korakov porušenega obzidja. Senat je takoj ugodil njihovim zahtevam in dovolil, da takoj pričnejo z delom. Toda že po nekaj letih je utrjevanje zastalo, bržčas zaradi pomanjkanja materialnih sredstev, zaradi česar vidimo leta 1439 v Benetkah znova koprške poslanca, ki prosijo, da

smejo še naprej uporabljati davek Mude za popravilo obzidja. Dukale doža Foscari-nija z dne 22. avgusta 1439 odgovarja Koprčanom takole:

»Franciscus Foscari Dei Gratia Dux Ventiarum &c. Nobilibus, & Sapientibus Viris Nicolao Superantio de suo Mandato Potestati, & Capiteano Iustinopolis, & successoribus suis fidelibus, &c. Denotamus vobis, quod ob Aduentum ad nostram praesentiam discretorum fidelium nostrorum Varianti, & Beltrami de Tarsia, Philippi de Pola, Gauardi de Gauardo, Almerici de Vertijs, & Antonij de Ingaldeo Oratoribus illius fidelissimae nostrae Communitatis pro facto Datij Mutae per nos alias concessio illi fidei nostrae Communitati in praesentibus Millesimo, & Indictione, Die vero XX. Augusti in nostris Consilijs Rogatorum, & additionis capta fuit pars infrascripti tenoris, Videlicet. Cum alias de MCCCCXIII. per nostrum Dominum cum auctoritate huius Consilij concessum fuisset fidei Communitati nostrae Iustinopolis, quod posset ipsam Ciuitatem murare, cum hoc, quod ipsa Communitas poneret lapides, arenam, lignamina necessaria, pro pontibus, & manuales; Et nos ei concessimus Datium mutae, ex quo exigitur a libris Mille quingentis in duo mille singulo anno, tam pro fabrica dicti muri, quam pro aptando stratas, necessaria ad castrum leonem, Pontes, Portus, Fontanas, alia necessaria sibi; Ita tamen quod ipsi de Iustinopoli inciperent murare dictam terram a Porta Sancti Petri, & veniendo ad Arsenatum vsque ad portam Bussedragam; Et postea de Musella vnum Castrum pro vt per nostrum Dominum ordinaretur, sique dicti denarij mutae fuerint expediti per dictam Communitatem liberè in fabrica, & laborerijis superscriptis vsque ad 1450. in quo tempore de mense Iulij captum fuit in hoc Consilio, quod strata treuolchi, vsque ad Rixanum, per quam veniunt mussolati, egeret reparatione, ipsa strata deberet refici per extimum, tam ciuium, quam rusticorum; Et quod praedictum Datium mutae remaneret Communitati Iustinopolis pro adiumento sui extimu, pro faciendo expensas suas etc. Successiue de 1431. dum iam diuulgaretur de guerra maritima, & ipsa terra nullum haberet murum a Porta Sancti Martini vsque ad portam Bussedragam, ipsi Communitati ad supplicationem, & instantiam suam concessum fuit pro vt postulabat; quod dicta Communitas posset murare dictam terram suis expensis, & de suis danarijs, & non fecit dicta Communitas mentionem de superscripta muta, quae per nostrum Dominum iam fuerat sibi concessa, & habebat, & tenebat eam esse de bonis suis, sique continuè reputatum, & obseruatum; Nam continuè per Rectores, qui fuerant per tempora, dati sibi fuerint denarij praedicti; Sed nunc Sindici nostri habentes, quod dixerunt de 1431. dictos muros facere velle suis expensis, dictum Datium mutae non intelligi debere, sententiauerunt Potestatem, & capitaneum Iustinopolis ad soluendum id, quod dedit dictae Communitati de dicto Datio, reservato sibi iure contra ipsam Communitatem; & ob hanc causam non sequatur in murando, cum ammissione calcis, & aliarum rerum praeparationum cum eorum multo praedictio; Nam impotentes essent illi de Iustinopoli de suis proprijs marsupijs dictum murum facere, & alia necessaria; Et propterea ad nostram comparuerunt praesentiam sex Oratores praedictae Communitatis; supplicantes ad hoc prouideri, cum dictum Datium vigore concessionum superscriptarum suum sit, & clarissimum sit, quod haec fuerit intentio nostra; Vadit pars, quod mandetur auctoritate huius Consilij Potestati, & Capiteano Iustinopolis, & successoribus suis, & eis declaratur, quod non obstante eo, quod fecerunt dicti Sindici, debeant denarios dicti Datij de tempore in tempus dare praedictae Communitati pro fabrica dicti muri & stratarum, & aliarum rerum sibi necessaryum; cum habeamus dictum Datium vigore concessionum superscriptarum per nos ei factatum suum esse debere. Et quod prosequi debeant ad fabricam murorum superscriptarum. Quare cum superscriptis nostris Consilijs vobis scribimus, & mandamus, quatenus superscriptam partem, & contenta in ea obseruare, & obseruari facere inuolabiter debeatis, facientes in Cancellaria vestra deinde ad futurorum memoriam has litteras registrari, & registratas, praedictae Communitati restitui.

Data in Nostro Ducali Palatio Die XXII. mensis Augusti Indictione II. DCCCCXXXIX.⁷

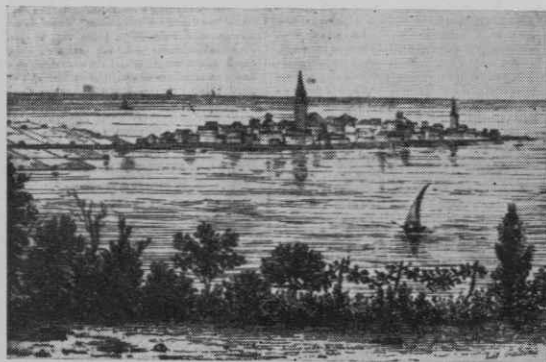
Kako težko je bilo koprsko mestno obzidje poškodovano in koliko truda je bilo potrebno za njegovo ponovno restavracijo, nam priča novi dukale doža Foscari-nija z dne 26. aprila 1452, ki ponovno potrjuje že dane koncesije za popravilo koprškega zidovja.⁸ Obnovitev te koncesije pa bržkone ni bila slučajna, kajti nove nevarnosti so se na začetku druge polovice XV. stoletja znova pojavile na pragu Beneške republike.

Že leta 1451 so izbruhnili nova nesoglasja med Benetkami in Avstrijo zaradi razmejitve njunih istrskih posesti. Ni pa bila daleč druga in še hujša nevarnost — Turki. Leta 1463 je Dalmacija prizorišče močnih spopadov med Benečani in Turki. Begunci iz teh krajev, ki so se v precejšnjem številu pojavili v Istri, so bili Republiki resen opomin, da je treba kar najhitreje dokončati vsa utrjevalna dela in podvzeti vse potrebno za obvarovanje istrskih mest. Pulju in Izoli slede v utrjevalnih delih tudi Buje, ki uredijo svoje zidovje že leta 1458. Do leta 1478 pa je bilo tudi koprsko obzidje docela urejeno, kajti Marin Sanuto nam v svojem »Itinerariju« iz leta 1483 že tudi poroča, »da je Koper krog in krog obzidan, da ima 12 vrat, da je dobro pozidan in tako močan«.⁹

V začetku XVI. stoletja je bilo torej koprsko mestno obzidje obnovljeno in strnjeno obrambni obroč, ki je meril v celoti 1457 korakov, je bil zaključen. Obzidje je bilo grajeno v višino 4 do 5 korakov, debelo pa je bilo 3, na nekaterih mestih celo 4 čevlje.¹⁰ Na notranji strani obzidja je potekal hodnik, oprt na kamnite konzole. Po njem so v miru krožile straže, v vojni pa se razporedili branilci mesta. Obzidje, ki je v tem času imelo 12 vrat, se je začelo na ustju današnje Santorijeve ulice ter potekalo v ravni črti od Morskih vrat proti severu otoka vse do močnega nasipa Tiepolo. Ta je branil severozahodni del mesta. Nasproti temu nasipu, kjer je bilo morje najgloblje, so se na odprtem morju usidrale večje ladje, medtem ko so manjše galeje lahko pristajale ob treh večjih blokih, približno tam, kjer sega v morje današnji veliki pomol. Od okopa Tiepolo je krenilo obzidje proti vzhodu do nasipa na današnjem Belvederu. Tu je severno stranico otoka mogla uspešno braniti tudi utrdba Musella. Od Belvedera dalje je zidovje šlo v skoraj docela ravni črti do Izolskih vrat, ki so odpirale vstop v manjši ribiški portič. Nedaleč od tod si s trga Božedraga (današnji Ribiški trg) prišel skozi istoimenska vrata v drugo ribiško pristanišče. Tudi kos obzidja med Izolskimi in Božedraškimi vrati je utrjeval kvadraten stolp. Mestno obzidje je nato v napetem loku zavijalo proti jugovzhodu. Tu je potekalo tik ob morju, ki je pogosto ob plimi udarjalo ob njegove stene. Štirje stolpi, ki so utrjevali del obzidja od Božedrage pa do vzhodnih mestnih vrat sv. Petra, dajo misliti na izpostavljenost tega dela mesta. Južno od omenjenih vrat se je dvigal Muničijijski

stolp, kateremu sta do naslednjih Vrat vseh svetnikov sledila še dva. Zidovje se je tudi na tem odseku še vedno dotikalo morja. Ob teh vratih se je prav tako razvil majhen ribiški portič za južni del mesta. Od tod je mestno zidovje krenilo v povsem ravni liniji do Mudinih vrat, ki so preko mostu in Levjega gradu spajale otok s kopnino. Zaradi tega so ta vrata pogosto imenovali tudi Kopna vrata. Zunaj mestnega obzidja se je na podolgovatem pasu suhe zemlje med imenovanimi vrati razvilo neke vrste vojaško vežbališče, kjer so se v mirni dobi bombardirji urili v ravnanju z različnim orožjem. Neposredno ob Mudinih vratih opazimo v začetku XVIII. stol. še manjša vrata, ki so služila kot pomožna oziroma razbremenilna vrata na točki, kjer je bil promet zlasti v jutranjih in večernih urah izredno živahen. Vsa dolga, ravno potekajoča linija mestnega obzidja od Mudinih vrat pa do velikega nasipa (na mestu pred današnjim hotelom »Triglavom«) ni imela mikakršnega utrdbenega stolpa, le v sredi te linije so se odpirala ob majhnem portiču Velika vrata, skozi katera si po najkrajši poti prišel do središča mesta. Večje pristanišče, kjer so lahko pristajale le manjše ladje, pa se je razvilo za valobranom, tam, kjer je še danes — od Taverne pa do današnje ribarnice. To pristanišče je imelo predvsem trgovski značaj. V tem delu se je ob Santorijevi ulici zidovje znova priključilo Morskim vratom in zaprlo obsežni in dobro zavarovani sistem poznosrednjeveške obrambe Kopra.

Toda komaj je bil fortifikacijski sistem Kopra zopet urejen, se v začetku XVI. stol. zanj začno nove težave. Naplavine obeh rečic Fiumesina in Rižane, ki sta z vzhoda pritekali v Koprski zaliv, so leto za letom kopičile obilico blata in pričele zamočvirjati morje ob jugovzhodnem delu mesta. Koprski župan Minoto v svojem poročilu z

Podoba Kopra iz l. 1839

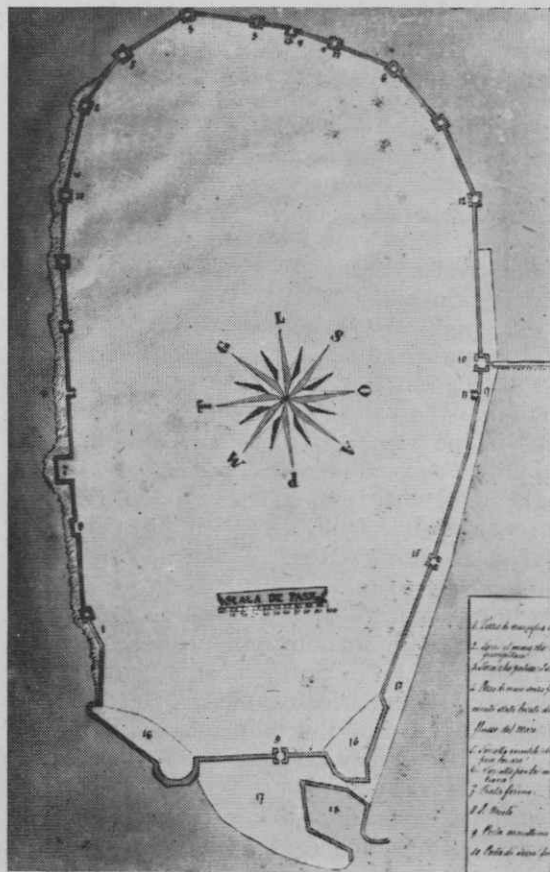
dne 2. marca 1525 že opozarja senat, da bo treba začeti preprečevati nadaljnje naraščanje močvirja. Ta problem postavlja kot vseistrski ter pravi, da bi za njegovo reševanje morala prispevati vsa Istra.¹¹ Stanje se je leta 1533 še poslabšalo. Močvirje je pričelo ogroziti tedaj tudi že cesto, ki je vezala Koper s kopnino, zato je župan Venerij predlagal, naj del ceste podrejo, novo pa postavijo na oboke, s čimer bi omogočili pretakanje morske vode, ki bi s svojim kroženjem mogla odnašati naplavljeno blato v večje morske globine.¹² Močvirje je leta 1554 že tolikanj naraslo, da se je bilo bati, da bo tudi mesto kmalu povezano s kopnino.¹³ Isto bojazen izraža leta 1558 tudi župan Salamono, ki v svojem poročilu še dodaja, da izparine iz močvirja močno kvajajo ozračje mesta ter da so zaradi tega številne hiše v njegovi bližini ali povsem prazne ali pa zelo slabo naseljene.¹⁴ Močvirje se je pričelo z leti — sprva le na nekaterih mestih — spreminjati v trdno zemljo, kar je povzročalo nemalo skrbi Koprčanom pa tudi beneški oblasti, ki se je zavedala, da bo Koper s tem izgubil svojo izredno, za obrambo silno primerno lego. Vrsta županov, ki si je leto za letom sledila, je temu vprašanju posvečala največjo pozornost. Župan Mauroceno je dal na cesti proti Levjemu gradu napraviti nov obok za pretok vode, izkopati pa tudi novo rečno strugo, ki naj bi oddaljila tok Fiumesina od močvirij. V poletnem času je z močvirja povsem izginila morska voda in sončna pripeka je tako strdila blato, da so, kot pravi župan, mogli po njem hoditi, na nekaterih mestih pa bi teren lahko prešli celo konjeniki. Krivdo za stalno naraščanje močvirja pripisuje cesti, ki povezuje otok s celino in ki zadržuje cirkulacijo vode, in pa rečici, ki bi jo morali preusmeriti drugam, da ne bi venomer donašala blata v ta mrtvi kot. Iz njegovega poročila slej ko prej posnemamo, da tudi oboki cestišča od Levjega gradu pa do Mudinih vrat niso zadostovali, da bi morje odnašalo naplavine. Gostota močvirja je bila že tolikšna, da voda tudi skozi razmeroma velike ločne odprtine pod omejeno cesto ni mogla več odnašati blata.¹⁵ Leta 1576 se je tudi zdravstveno stanje prebivalstva zelo poslabšalo zaradi nezdravega vpliva, ki ga je imelo močvirje na ozračje. Istega leta župan N. Bondumier znova agitira v svojem poročilu, naj bi se nadaljevala prekinjena dela za preusmeritev rečice, ki je medtem znova naplavila velike količine zemlje, zlasti zaradi močnih deževij, tako da se je teren toliko dvignil, da

je bil zlahka prehodan. Kot drastično primeru navaja, da je bilo morje v času, ko so zidali Levji grad, ob njem globoko 15 čevljev, v njegovi dobi pa je stal grad že na povsem izsušeni ploskvi zemlje. Posebno nesrečo je močvirje pomenilo tudi za koprške ribiče, ki so imeli svoje barke zasedrane na južnem delu otoka. Tu so pred zamočvirjenjem reševali le še ozek kanal, po katerem pa je komaj mogla pluti kaka zelo majhna barka. Župan priporoča, da bi ta kanal razširili vsaj do širine 40 korakov.¹⁶ Močvirje pa ni ostalo le problem, ki je zmanjševal poprejšnjo odlično obrambno lego Kopra, marveč je postalo sčasoma, kot smo videli že iz nekaterih prejšnjih poročil, tudi zdravstveni in socialni problem. Župan N. Donado je namreč leta 1580 v Benetkah poročal, da se je število prebivalstva v Benetkam podrejeni Istri povečalo od 50.000 na 70.000, čemur so pripomogla mnoga rojstva kakor tudi dotok beguncev; ti so v precejšnjem številu prihajali iz tistih krajev Dalmacije in cesarstva, ki so mejili s Turki. Nasprotno pa pravi, da se je prebivalstvo Kopra, ki je prej štel od 10.000 do 12.000 ljudi, skrčilo na 5.280. Iz močvirja so se v najhujši poletni sončni pripeki dvigale škodljive izparine, ki so poslabšale zdravstvene pogoje mesta še posebej v tistem delu, ki je bil obrnjen proti močvirju. Za njegovega županovanja je meseca avgusta in septembra v mestu umrlo več kot 300 oseb, med njimi največ žena in otrok. Tri četrtine teh pa je bivalo v tistem delu mesta, ki meji na močvirje. Župan tudi pove, da je mesto, ki je bilo nekdanj odlična trdnjava, sedaj skoraj docela povezano s kopnino in da bo kmalu mogoče priti vanj mimo Levjega gradu celo s konji in vozovi. Župan skupaj s fortifikacijskim inženirjem Malacredom svetuje, da je nujno spremeniti tok obeh rečic, kar bi se po njegovem mnenju dalo napraviti v nekaj mesecih in kar bi veljalo največ 1500 ducatov. Svetuje tudi, naj bi se začeto delo nadaljevalo, nato pa bi se izkopalo tudi močvirje, da bi ga v vseh letnih časih morje lahko prekrivalo. V tem primeru bo, po njegovem mnenju, tudi morje, ki ga razburkavajo različni vetrovi, moglo odnašati naplavine v globlje dele morja.¹⁷ Tudi župani, ki so mu sledili, so neprestano opozarjali na kvarne posledice močvirja in na vrsto problemov, ki jih je povzročalo. Benetke so reagirale od časa do časa ter tudi materialno pomagale, da bi to nevarnost odstranili. Dukale doža Nicolaja Da Ponteja, ki je bil izdan 10. marca 1528, ne le pritrjuje potrebam za rešitev

tega vprašanja, marveč daje tudi podrobna navodila, kako naj se dela izvršujejo, in nudi na razpolago tudi materialna sredstva.¹⁸ Toda prej ko slej so vsa ta dela ostala brezuspešna, teren je postajal vse trši, laže prehoden, nezdrav. Na njem so se vse bolj in bolj širile soline.

Že v prvi polovici XVII. stol. pa so se tudi v obrambnem sistemu samega Kopra pokazale znova manjše poškodbe zidovja in stolpov na Belvederu. Benetke so ob tej priliki Koprú odobrile 200 dukatov za popravilo, poleg tega pa so mu dovolile tudi uporabo denarja, ki je pritekal v blagajno od raznih glob. Ta denar naj bi uporabili za popravilo mola, Levjega gradu in za izsuševalna dela, česar pa Koprčani niso storili, ker so denar porabili za druge stvari. V tem času se je v Koprú mudil tudi inženir Alvise Brugnolo, ki je slovel kot specialist za utrjevalna dela in ki so ga Benetke poslale v Koper, da bi obnovil obzidje, ki se je zrušilo tudi v četrti Vseh svetnikov. Brugnolo je v Benetkah nato tudi poročal o obrambni sposobnosti mesta in njegovih utrdbah, predložil pa je tudi izdelani načrt mesta Kopra.¹⁹ Ta inženir, ki je bil nečak slavnega Michiela da San Michielija, se je moral v Koprú muditi dalj časa, vsekakor pa je sem prihajal večkrat, kajti njegovo ime omenja znova župan D. Gradonici leta 1554 v zvezi s popravilom obzidja, ki se je v dolžini ca 30 korakov zrušilo za samostanom Sv. Ane. Kratka županova notica zelo hvali njegovo spretnost pri tem delu kot tudi pri utrjevanju Belvedera.²⁰ Prej ko slej se staro in nato v XV. stol. na novo pozidano obzidje nista nič kaj dobro vezala, saj zasledimo v poročilu župana Salomona leta 1558 znova vest, da je mestno obzidje na mnogih delih v razpadu in da tihotapci izrabljajo nastali položaj ter iz hiš, ki so v bližini, preko porušenega obzidja tihotapijo različno blago.²¹ Župan Mauro v svojem poročilu Benetkam navaja, da je dal izdelati novo karto Kopra z okolico ter jo poslal oskrbnikom za trdnjave.²² Kaže, da so mestno obzidje do leta 1579 zopet spravili nekoliko v red, kajti tega leta je imelo le eno odprtino na severni strani mesta, kjer se je zrušil delček zidu.²³ Leta 1583 poroča župan A. Morosini, da je zidovje staro in po starem narejeno, meni pa, da bi ne bilo porušeno, če bi ga skrbneje čuvali. Tako pa je ob svojem prihodu v mesto našel v obzidju več odprtin, ki jih je v času svojega županovanja uspel zadelati.²⁴ Konec XVI. stol. ponovno opazimo na obzidju večje poškodbe in župan Contarini

leta 1600 v posebnem pismu piše dožu, da je mestno obzidje odprto na različnih mestih ter predlaga takojšnje popravilo nastale škode.²⁵ Tri leta kasneje zazija v okopu Musella velika odprtina,²⁶ leta 1604 pa je severni del obzidja porušen že v dolžini 10 korakov.²⁷ Do leta 1608 se je podrlo že 30 korakov obzidja; tega je dal župan Gradenigo s pomočjo denarja, ki so ga dali beneški nadzorniki utrdit, deloma ne pa v celoti popraviti, ker mu je za popolno restavracijo primanjkovalo sredstev. Resno tudi svari pred nevarnostjo, ki ga mestu povzroča razmajano obzidje in opozarja na Uskoke in Albance, ki bi utegnili skozi nastale vrzeli udreti v mesto. Razumljivo je tudi, da so tihotapci, ki so ob trdnem obzidju imeli dokaj trd posel, ob takšnem stanju obzidja imeli zelo lahko opravilo, saj jim ni bilo težko prelezti zidovje na zrušenih točkah. Tihotapstvo soli, ki so jo prenašali zlasti v Trst, se je v tem času tako razvilo, da so se s tem poslom ukvarjali skorajda vsi.²⁸ Posebno ugodno okolnost za razvoj tega dokaj dobičkonosnega

Sistem kopskega obzidja iz l. 1619

posla pa predstavlja tudi dejstvo, da so zaradi pomanjkanja zazidalnih površin v mestu na eni strani pa tudi zaradi ekonomskih razlogov na drugi meščani začeli naslanjati svoje hiše in skladišča na mestno obzidje ter v njem odpirati okna in vrata, kar jim je ne le omogočalo lažnejši dostop do svojih bark, marveč v danih prilikah tudi nenadzorovan izhod in vstop v mesto. Na ta pojav so mestni oblastniki neprestano opozarjali, ukrepi proti temu pa so bili zaradi razdejanega obzidja bolj ali manj neučinkoviti. Župan Minio l. 1614 znova popravlja obzidje.²⁹ Toda medtem ko so se Benetke še v drugi polovici XVI. stol. resno zavemale za temeljito utrditev mesta in nalagale to delo svojim najboljšim strokovnjakom (Sanmichieli, Malacreda, Brugnolo, Sorte in drugi) ter v bojazni pred neprestanimi napadi cesarskih sil utrjevale tudi obrambno črto proti Trstu in skribele za popravilo utrjenih točk na Tinjanu, v Ospu, Loki, Movražu, Gradnju, Koštaboni, Šmarju, Rožarju, Glemu in Socerbu, so se utrjevala dela tako v mestu samem kot tudi v okoliških krajih izvajala le fragmentarno in čutiti je bilo, da je interes Sereissime, ki je slej ko prej že doživljala obdobje svoje dekadence, do istrskih mest že začel popuščati. Poslej po poročilih posameznih koprskih županov sicer še vedno zasledimo poskuse, da bi s skrajnimi napori zadržali popolno propast utrjenega mestnega obročja. Leta 1620 izdajo za popravilo Levjega gradu, mostu in obzidja 2740 dukatov³⁰ in župan Barbaro naslednjega leta poroča, da mu je uspelo s pomočjo beneškega urada za utrdbe spraviti v red fortifikacijski sistem mesta.³¹ Toda že čez 20 let je stanje obzidja zopet takšno, kakršno je bilo pred zadnjim velikim popravilom. Lihotapstvo soli in olja ponovno narašča in se širi po vsej provinci.^{32, 33} Leta 1650 je obzidje na nekaterih krajih porušeno do tal,³⁴ leta 1670 župan P. Loredan popravi precejšen del obzidja, ki se je porušil poleg skladišča soli v četrti sv. Petra. Zamaši pa tudi nekaj drugih odprtih. Toda vsi napori so bili zaman, obzidje je rapidno propadalo dalje; brž ko so popravili en del, se je že zrušil drugi.³⁵ Na zadnji poskus, kako rešiti koprski sistem utrdb, naletimo leta 1701 v poročilu župana Polceniga, ki nam v svojem opisu precej jasno predstavi sliko dejanskega stanja in potreb koprškega obzidja na začetku XVIII. stol. Iz njegovega opisa posnemamo, da je bil v tem času severni del obzidja ob stolpu Musella in dalje proti Belvederu še v razmeroma dobrem

stanju. Obzidje na tem mestu ni imelo nobenega nasipa, tako da je morje ob plimi udarjalo ob njegove temelje. Ob notranji strani zidovja so bili razvrščeni oporniki, ki so obzidje opirali krog in krog mesta in obenem tvorili bazo mostovžu. Šibka točka v obzidnem pasu pa postanejo konec XVII. in v začetku XVIII. stol. tudi z zidovi ograjeni privatni vrtovi, ki so segali vse do obzidja in se ga dotikali. Na ta način je bila notranja zveza ob obzidju prekinjena na severni strani ob Muselli s frančiškanskim samostanskim vrtom, s številnimi vrtovi na Belvederu, ob Božedraških in Izolskih vratih, ob samostanu Sv. Ane in zahodno od Munijskega stolpa. To zvezo so prav tako ovirale manjše in večje zgradbe, prislonjene na notranji strani obzidja. Zahodno in le malo oddaljena od Belvedera je bila na mestno zidovje prilepljena mala in v začetku XVIII. stol. že porušena cerkvena sv. Miklavža, vzhodno od Belvedera pa je prekinjevala obzidje v bližini palače kanonika Del Bella druga cerkvena sv. Mihaela. Zelo tesno so se stanovanjske stavbe približale obzidju na odseku med Izolskimi in Božedraškimi vrati, nekoliko niže od stolpa Sv. Ane je pretrgala zvezo na obzidje oprta peč bosonogih menihov Sv. Ane, jugovzhodno od Munijskega stolpa pa je bilo v dolžini 50 korakov obzidje izdelano z manjšim skladiščem soli, že omenjenim vrtom in s stavbo s torkljo za olje. Pa tudi na mnogih drugih mestih so se posamezne meščanske hiše ali skupine hiš naslonile na obzidje. Obzidni obrambni stolpi so v začetku XVIII. stol. sicer še stali, miso pa bili vsi opremljeni in za obrambo uporabni. Musellski stolp je imel še nasip pa tudi dva topova, vzhodno od njega je tretji top, postavljen na izstopajočem delu obzidja, varoval mesto do Belvedera. Kvadratni stolp na frančiškanskem vrtu je bil pomanjkljivo opremljen. Belvederska platforma je lahko sprejela celo baterijo, ki je obvladovala s svojim ognjem velik kos terena od Musellskega stolpa pa do stolpa v Božedragi. Ob Božedraških vratih sta bila dva stolpa, toda oba brez nasipa. V zahodnem stolpu so imeli ta čas v zgornjem prostoru senik, v spodnjem je bilo vse polno posod za olje, vzhodni stolp pa je bil napolnjen s soljo. Prav tako sta bila oba stolpa le slabo povezana z železnimi vezmi. Močno omajano je bilo zidovje v začetku XVIII. stol. tudi med naslednjima stolpoma vse do Munijskega stolpa. Lega slednjega je bila sila nepripravna, ker je bil močno pomaknjen iz obzidja in hkrati tudi zelo blizu

kopnini, zaradi česar so se Koprčani upravičeno že dolgo bali, da bi se ga sovražnik dokaj lahko polastil ter uničil v njem veliko zalogo smodnika. Toliko neprikladnejša je bila stvar zaradi tega, ker je poleg omenjene naloge ta stolp opravljal tudi obrambno funkcijo in branil velik del obzidja na tej strani mesta. V južnem delu mesta obzidje tudi v XVIII. stol. ni imelo stolpov, pač pa je pas obrežja med obzidjem in morjem in med Mudinimi ter Vratmi Vseh svetnikov bil še vedno kar najbolj pripraven, da na njem razvrstijo topove, ki so mogli braniti teren od Muničijskega stolpa pa do Mudinih vrat ter istočasno zaščititi s svojim ognjem tudi Levji grad. Ker pa je bil ta del mesta, potem ko je zob časa odvil Levjemu gradu velik del njegove obrambne sposobnosti, najobčutljivejši, je župan Polcenigo še leta 1701 svetoval, naj se na obeh straneh Mudinih vrat izkopljejo jarki z okoličenimi nasipi, ali pa na vsaki strani vrat dvigne platforma. Predvsem pa se isti župan navdušuje, da bi med Mudinimi vrati in Levjim gradom zgradili v obliki klina zunanji utrdbeni blok, ki bi bil ločen od starega obzidja in čigar notranje in zunanje stranice bi branili iz starega obzidja. Celo tega bloka pa naj bi tvoril že obstoječi Levji grad. S te utrdbe bi se po njegovem mnenju dala najuspešneje braniti tudi stranica mestnega obzidja, ki poteka proti Velikemu pristanišču. Tudi zidovje med Mudinimi vrati in pristaniščem je bilo v tem času večkrat prekinjeno s pravokotno nanj naslanjajočimi se zidovi vrtoy ter s številnimi privatnimi zgradbami. Topovi, ki so bili nameščeni na bastiji pred pristaniščem, so mogli v sodelovanju z onimi na Muselskem stolpu braniti pristanišče. V tem odcepu obzidja v začetku XVIII. stol. prav tako opazimo skladišče soli in številne privatne hiše, ki so se neposredno dotikale obzidja ter so imele v samem obzidju odprtine za okna in vrata.³⁶ Medtem ko imamo v začetku XVIII. stol. še povsem jasno linijo obrambnega obzidja s svojimi stolpi in nasipi, pomenijo naslednja desetletja za to obzidje dobo popolnega, vsestranskega in neustavljivega propada. Zidovje se je začelo podirati samo od sebe, v njem so se neprestano pojavljale tudi nove in nove okenske odprtine. Posamezni deli obzidja so prehajali v last meščanov, ki so jih polagoma sami pričeli rušiti ter gradbeni material uporabljati pri zidavi in popravilu hiš. Sredi XVIII. stol. nakazujejo smer obzidja le še stolpi in nekateri nasipi, nakar naglo izginejo tudi ti. Obzidje je kopnelo

kot pomladanski sneg, zobu časa pa so do današnjih dni kljubovala le še Mudina vrata z nekaj metri starega obzidja ob njej ter nekaj deset metrov obzidja na severni strani mesta, ki služi še danes kot škarpa vencu starih zgradb. Nove zgradbe so povsem razrinile črto nekdanjega mestnega obrambnega pasu in pričele rasti tik ob morju.

Sledeč virom, s katerimi razpolagamo, se je v koprskem obzidju odpiralo kar dvanajst vrat. Med njimi jih je bilo šest opremljeno s stolpiči; Pusterla³⁷, Muda (ali »del Pontec«), Zubenaga³⁸, Brazzuolo, sv. Martina³⁹ (ali »pristaniška«) ter Velika vrata. Drugih šest vrat pa je imelo med svojimi loki majhne cerkvice, posvečene nekaterim svetnikom, ki so bili hkrati tudi zaščitniki posameznih mestnih četrti, tako: Izolska vrata s cerkvico sv. Zofije, Božedraška vrata s cerkvico sv. Lovrenca in Donata, šempetrska vrata s cerkvico sv. Štefana, vrata sv. Tomaža z istoimensko cerkvico, Pretorijska vrata s cerkvico Vseh svetnikov ter Nova vrata s cerkvico sv.

Mudina vrata v Koprju

Margerite. Ni mogoče točno ugotoviti, v kakšnem časovnem redu so posamezna vrata nastajala. Le redko je njih nastanek mogoče vzporediti z nastankom posameznih, z njimi zvezanih cerkvic, ki so bile navadno vse zgrajene nekoliko kasneje, nekatere med njimi pa pogosto podprte in na novo pozidane. Nekatere med njimi so bile prav gotovo zelo stare. Arhivski podatki so več kot skopi, stilnih pa ni mogoče vzeti v obzir, ker so vsa vrata s cerkvicami vred propadla. Edina izjema so Mudina vrata. Vemo pa n. pr., da je 1. novembra 1340 škof Marco Semitecolo posvetil cerkvico Vseh svetnikov nad Pretorijskimi vrati v Kopru, 18. decembra 1346 je bil za poveljnika vrat sv. Martina imenovan neki Marino Gisi, 6. februarja 1348 pa Lovrenc Fagunelli za poveljnika vrat v Božedragi.⁴⁰ Naldini v svoji knjigi: »Corografia ecclesiastica« iz leta 1700 meni, da je cerkvica sv. Zofije nad Izolskimi vrati, ki je v njegovem času še stala, ena najstarejših.⁴¹ Tudi cerkvica sv. Lovrenca in Donata nad loki Božedraških vrat je bila v Naldinijevem času še ohranjena, četudi je bila že tedaj potrebna popravil. Poseben interes je vzbujala zaradi tega, ker je bila v notranjosti razdeljena v dva dela.⁴² Tretja, ki je bila nad šempetrskimi vrati, je bila po Naldiniju zgrajena v najstarejših časih nad loki tamošnjih prvotnih vrat, za njegovega življenja pa je bila olepšana, verjetno predvsem v notranjščini.⁴³ Tudi nad vrati sv. Tomaža je stalo majhno svetišče, v katerem je še v Naldinijevem času visela med drugimi tudi neka Carpacciova slika.⁴⁴ Cerkvica Vseh svetnikov nad Pretorijskimi vrati, ki jih je ljudstvo kasneje imenovalo kar Vrata Vseh svetnikov, je imela nekoč v treh enakih nišah celo tri oltarje, konec XVIII. stol. pa le še enega.⁴⁵ Tudi šesta, tako imenovana Nova vrata so imela cerkvico, o kateri pravi Naldini, da je že od nekdaj stala na lokih. Konec XVIII. stol. so tudi to restavrirali, danes pa je ni več.⁴⁶ Poročilo župana Venerija pove, da je bilo leta 1533 poleg dvanajstih rednih vrat še nekaj izrednih, ki so se odpirala v hišah meščanov.⁴⁷ V XIX. stol. pa so imenovali vrata tudi nekatere druge odprtine v obzidju, ki so bile prirejene za pešpot.⁴⁸

Do danes so se ohranila samo Mudina vrata, ki so jih Benečani na mestu prejšnjih vrat zgradili šele leta 1516. Ta odlična, jasna arhitektura, ki nosi že vse znake nove dobe, se ni prav nič skladala z ostalimi koprskimi vrati, ki so bila vsa skromnejša in so imela predvsem obrambni ka-

rakter. Pri Mudinih vratih o tem karakterju ni več sledu, arhitektura daje tu le še vtis slavoloka, na čigar čelni stranici je vklesan napis: SEBASTIANVUS — CONTARENVS EQVES — IVSTINOPOLITANVS — PRAETOR DATVS — ANNO AETATIS XXXII — INTER SVAE PRAET — MONIMENT HOC QUOQ — IVSTINOPOLI RELIQVIT — VRBIS MVNIMINI ET — ORNAMENTO. Celotna arhitektura tega vhoda ima podobo visoke lope s fasado v odličnem belem istrskem kamnu, kjer sta malo nad zokljem dve levji glavi, v kotih polkrožnega loka pa se pojavljata mestna grba. Lopa je v notranjščini po višini razdeljena s tremi pilastri in krita z odprtim stropom z vidnimi tramovi. Na notranji strani, ki je obrnjena k obsežnemu, s kamenitimi ploščami tlakovanemu trgu z lepim vodnjakom, je nekaj epigrafskih plošč iz XVI. in začetka XVIII. stol. Med temi vrati in sosednjimi stavbami se je ohranil še tisti kos starega koprskega mestnega obzidja, ki je bilo dograjeno v XV. stol. Mudina vrata so popravljali že l. 1650,⁴⁹ zaradi statične nujnosti pa so fasado teh vrat v prvi pol. XX. stol. podrli in ponovno zložili.⁵⁰ Zadnjič so bila Mudina vrata in obzidje ob njih restravrirana v aprilu leta 1956.

Varstvo koprskih mestnih vrat so v srednjem veku zaupali meščanom samim, ki so jih morali čuvati noč in dan. Kasneje so vratom obmorskih mest načelovali poveljniki, v XVI. stol. je te poveljnike določevala Republika med ljudmi, ki so se odlikovali v vrstah beneške vojske. Ključne vrat so čuvali »cauderij« (ključarji), ki so jih vsako leto izvolili prebivalci posameznih mestnih četrti. Za županovanja Donata Maripietra leta 1545 je mesto imelo kar 24 ključarjev, očitno za vsaka vrata po dva, ob koncu njegove vlade pa le še 13.⁵¹ Spočetka so bili ti ključarji ugledne osebe, saj je moral vsak župan ob nastopu svoje službe izročiti prisego v njihove roke. Njihova naloga je bila tudi sopodpisovanje raznih pogodb. Koprski statuti, ki so jih Benetke natisnile leta 1608, takole govore o njihovi izvolitvi in prejemkih:

»Item statuimus, & ordinamus quod Cauderij portarum eligantur annuatim in festo Sancti Petri secundum antiquam consuetudinem, & ille qui erit vno anno non possit esse in dicto officio vsque ad vnum annum proxime completum subsequentem sub pena librarum decem parvorum pro quolibet contrafaciente, & quoties fuerit contrafactum; Et quilibet possit esse accusator, & habeat medietatem penae, si per eius accusationem veritas cognoscatur; Et si aliquid electus fuerit cauderius per homines vitiantiae suae Portae & illud officium refutaverit cadat ad penam librarum quinque parvorum communi componendam; Praeterea quilibet, qui de caetero electus fuerit ad regimen ciuitatis Iustinopolis, Vide licet Cauderij Portae Sancti Martini, Portae Brazolis, Portae Maioris, Portae Perrorij, Portae Sancti Thomae, Portae

Sancti Petri, Portae Busedraghe & Portae Insulanae de libris centum parorum pro quolibet Cauiderio dictarum portarum Cauiderij vero aliarum portarum dare teneantur plezariam de libris quinquaginta parorum pro quolibet Cauiderio.⁵²

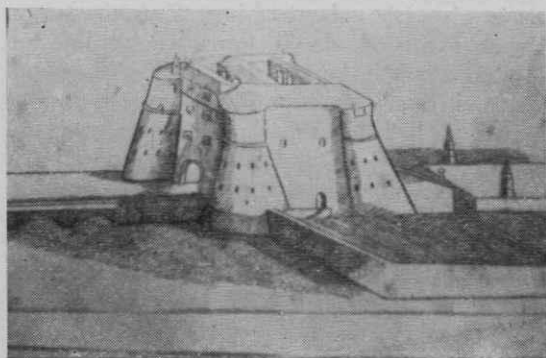
Drugo poglavje istega statuta pa določa:

»Praeterea Cauiderij Portarum aliquid de territorio suae Vicinantis infra ciuitatem existente, non conferant alicui donationis nomine, vel praetij, nec vilo modo alienare absque Potestatis licentia praesumant sub poena librarum decem parorum communi componenda; Quod si factum fuerit irritetur.⁵³

Kasneje so ključarji mestnih vrat izgubili skoraj vsak pomen v javnem življenju ter so imeli zgolj to dolžnost, da so zjutraj odpirali, zvečer pa zapirali svoja vrata. Leta 1583 je bilo odprtih le še 10 vrat, ključe pa so imeli nekateri posamezniki in župan Morosini, kateremu se je zdelo to ne navadno, je predlagal, naj bi imel ključ kar županov uslužbenec, ki bi zapiral in odpiral vrata. Tega leta je imel uslužbenec 6 dukatov plače na leto, leto kasneje pa je njegova plača znašala 36 lir.⁵⁴ Konec XVI. stol. je imel kapitan med svojimi uslužbenci moža, ki je vršil dolžnosti vratarja. Največji promet je vedno potekal skozi Mudina vrata in Julij Contarini je ob svojem obisku Kopra leta 1626 videl skozi ta vrata prihajati okoli 1500 oseb, ki so se zvečer vračale s svojih polj v mesto.

Najpomembnejša obrambna naprava, ki je obvladovala vhod v mesto, pa je bil nedvomno Levji grad.⁵⁵ Ko so Benečani leta 1278 z armado, ki je štela 2000 konjenikov ter lepo število vojnih ladij, zavzeli Koper, so se najprej hoteli zavarovati pred vsakim morebitnim presenečenjem. Zato so že prve mu koprskemu županu Morosiniju naročili, da zgradi trdnjavo, ki naj bi varovala mesto, predvsem pa njegovo beneško posadko. Graditve trdnjave sta se nemudoma lotila Tomaž Gritti in Peter Gradenigo. Lokacijo tej trdnjavi je Republika premišljeno izbrala na cesti, ki je presekala morje in povezovala otok s celino. Ta cesta, ki je bila široka nekako tri korake, je bila edina suhozemna zveza s kopnim in po njej je moral vsakdo, ki je hotel priti v mesto. Trdnjava, postavljena na tej cesti, je mogla nadzorovati ne le ves promet v mesto in iz njega, marveč je v vojni predstavljala tudi najtrši oreh sovražniku, ki bi se hotel polastiti mesta po tej poti. Levji grad je bil 93 korakov oddaljen od Mudinih vrat ter 24 od kopnine. Imel je kvadratno obliko s polkrožnimi stolpi, ki so se v vsej višini dvigali na vseh štirih vogalih. Obsegal je površino 52 korakov, v višino pa je meril 45 beneških čevljev. Kot konstrukcijski material so uporabili močno rdečo žgano opeko, ki je dajala zelo slikovit kontrast z mor-

jem; to je z vzhoda in z zahoda oblivalo to potentno arhitekturo. Dvoje močnih in dobro zavarovanih vrat se je odpiralo na južni in severni strani utrdbe, skozi katero je potekala cesta. Vrata so bila zavarovana s težkimi dviznimi mostovi na verigah. Večnadstropna stavba je imela v notranjščini v pritličju arkadno dvorišče, spodnji prostori so bili namenjeni skladiščem ter konjskim hlevom. V višjih nadstropjih so bila bivališča članov beneške posadke. Udobno opremljeno stanovanje kapitana pa je bilo v sredini med obema utrdbenima stolpoma, ki sta gledala proti mestu. Najvišje nadstropje je bilo urejeno za obrambo. Ker je imela trdnjava v notranjosti tudi vodnjaka z izvorno in prineseno vodo, se je lahko neomejeno dolgo upirala vsakršnemu napadu nasprotnika. Tam pa, kjer je odprto morje udarjalo ob masivno vznožje Levjega gradu, je bilo urejeno majhno pristanišče, ki je moglo sprejeti 14 velikih galej. Posadka Levjega gradu je štela 8 do 24 mož. Imela je svojega vodjo, ki pa je v vsem moral izpolnjevati navodila koprskega kapitana. Leta 1559 je posadka poleg kastelana in korporala imela 9 vojakov, od katerih je vsak prejemal na mesec po 8 lir plače, kasneje pa še dodatek 2 lir zaradi izredno slabih življenjskih pogojev v tej utrdbi. Skupni mesečni izdatki za to posadko so torej znašali okoli 100 lir, kastelan pa je dobival vsak mesec po 10 in pol dukata.⁵⁶ Naslednje leto se župan Mauroceno v svojem poročilu pritožuje, da je notranje obzidje Levjega gradu v zelo slabem stanju in pravi, da sta tudi oba vodnjaka nerabna, ker je vanju pričela prodirati slana voda. Ko se dotakne oborožitvenega stanja mesta in gradu, ugotavlja, da je orožja sicer precej, je pa različnih vrst in dovršen njegov del tako poškodovan, da bi ga v primeru potrebe ne bilo mogoče uporabiti. Zato poziva vlado, da čimprej oskrbi novo orožje

Bivši Levji grad v Kopru

ter popravi škodo, ki jo je čas prizadejal obzidju, stolpom in Levjemu gradu.⁵⁷ V mirni dobi je posadka Levjega gradu predvsem opazovala gibanje tujih ladij v bližini koprške obale, pri tem delu pa so ji vsako noč priskočile v pomoč še štiri galeje, ki so imele prav tako nalogo nadzorovati in čuvati mesto pred presenečenji. Sredi XIV. stol. je pričelo tudi obstojati utrdbne groziti zahrbtno močvirje, ki je vse bolj in bolj ogrožalo njene vzhodne stene. Ker so Benetke dobro vedele, kako dragocena je ta trdnjava in kako odlično vlogo je imela v zadušitvi koprškega upora leta 1548, je beneški senat leta 1561 sklenil, da jo ponovno utrdijo. Strokovnjaki, ki so v ta namen prispeli v Koper iz Chioggie, so se posluževali neke vrste bagrov, s katerimi so izčiščevali blato, ki se je v dolgih stoletjih nabralo ob vzhodni strani trdnjave in ob cesti, ki je vodila skozi Levji grad v Koper. Kaže pa, da tudi ta dela niso dosti zalegla, kajti že leta 1566 senat znova odreja, da se mora podreti 12 korakov ceste na vsaki strani gradu in manjkajoči del nadomestiti z dvema lesenima mostovoma na redkih pilotih, da bi s tem omogočili morju svobodno pretakanje iz ene na drugo stran in na ta način omilili posledice stalnega nanašanja rižanskega blata. Leta 1553 je bil Levji grad že zelo slab in župan Venier meni, da se bo porušil, če ga ne bodo začeli takoj restavrirati.⁵⁸ Leta 1545 pa Levji grad že ni mogel več kontrolirati dostopa v mesto, ki je sicer v normalnih časih še potekal skozi njega, ob eventualnem napadu pa bi sovražnik mogel prodreti s kopnega do zelo šibkih mestnih vrat tudi mimo njega, kajti naplavine so sedaj ob cesti ustvarile že okoli 100 korakov širok pas trdne zemlje.⁵⁹ V drugi pol. XVI. stol. so lesene pilote na tej cesti zamenjali z 22 kamenitimi loki, skozi katere se je poslej pretakalo morje, nanje pa so položili leseno cestišče. Toda tudi ob teh obokih je voda zastajala, brž ko se je ob njih nabralo blato. Zato je župan Priuli svetoval, da se mora vsako leto ob teh pilastrih izkopati blato in s tem pospešiti cirkulacijo.⁶⁰ Župan A. Zorzi je l. 1481 menil, da bi bilo razpadajoči Levji grad potrebno znižati za polovico, do kamenitega pasu v prvem nadstropju.⁶¹ Toda tudi leseno cestišče na kamenitih lokih je že po nekaj desetletjih odpovedalo. Leta 1589 pravi župan Z. A. Bon, da je most v takšnem razpadu, da po njem ne more več iti promet, zlasti pa ne z vozovi in konji, ki so pri prehodu v veliki nevarnosti. In če se ne bo hitro poskrbelo za njegovo uredi-

tev, bo brez dvoma to povzročilo veliko škodo, kajti po njem dovažajo v mesto živila in ostale potrebščine, iz mesta pa vozijo sol, vino, olje in drugo. Če bo ta prevoz prenehal, bodo ugasnili tudi vsi dohodki, ki jih mesto dobiva od njih. Župan je predlagal, naj bi se leseni most zamenjal z opečnimi loki, ki naj bi sloneli na kamenitih pilastrih. Mesto bi za to delo dalo težake, veljalo pa bi okoli 800 dukatov. Župan predlaga to rešitev tudi zaradi tega, ker bi obnova mostu z lesom stala skoraj ravno toliko, pri tem pa bi imeli še težave z lesom, ki ga je bilo v teh krajih zelo malo. Istočasno s temi deli pa naj bi izkopali tudi blato, ki se je nabralo okrog pilastrov, da bi se morje moglo pretakati.⁶² Da je bilo to leseno cestišče zares zelo nepravno in hkrati tudi nevarno, nam dokazuje dožev dukale z dne 22. novembra 1589, ki naroča, naj se leseno cestišče zamenja z opečnim obokom.⁶³ Dožev ukaz je bil že eno leto kasneje izvršen. Kljub temu pa ta mogočna trdnjava, ki je vselej odbila vse napade in ki je sovražnik nikoli ni mogel osvojiti, ni mogla, prav tako kot koprsko obzidje, za vselej kljubovati zobu časa. Najbolj razdiralno je nanjo vplivala silna vlaga iz zamočvirjenega južnega dela Koprja. Kamen in opeka sta nezadržno razpadala, temelje in stene je neprestano izlizovala slana morska voda in ozračje. Čeprav so jo povezovali z močnimi verigami in železnimi pasovi, je bilo prej ko slej jasno, da se pričinja njen konec. Izgubila je svoje razgledne terase in dolge kolibaste strehe. Že leta 1576 so se pojavili prvi predlogi, da se razpadajoči Levji grad poruši. Poročila o brezupnem stanju utrdb si nato slede vse pogostejše. Nihče več ne misli na njeno restavriranje. Leta 1583 je bil Levji grad že bolj podoben vratom kot utrdbi. Število posadke pa se kljub temu ni zmanjšalo. Župan Morosini misli, da bi bilo pametneje, grajsko posadko priključiti straži na trgu, grad pa podreti, kajti če ga drugi ne bodo, se bo podrl sam. Tudi cesta je bila tedaj zopet v skrajno slabem stanju, tako da so Kranjci, ki so z žitom prihajali v mesto in tod nakupovali svoje potrebščine, bili v nenehnem strahu. Ker je bila ta pot, kot smo zgoraj omenili, tudi za meščane edina zveza in vir zaslužka, jo je dal župan s precejšnjimi stroški popraviti in urediti.⁶⁴ Tudi ostala poročila iz konca XVI. stol., ki govorijo o Levjem gradu, se strinjajo v mnenju, da je obstoječa arhitektura že povsem odslužila. Župan Boldù leta 1606 meni, da bi bilo ta grad najpametneje porušiti do

temeljev ali pa ga obnoviti popolnoma s solidnejšim materialom.⁶⁵ Močvirje je v tem času doseglo že vznožje utrdbe in vlaga je izpremenila nekdanja stanovanja posadke v pravcate brloge. Ustrezno tem neznosnim pogojem mesto tudi ni moglo dobiti za to utrdbo dobrih vojakov. Posadka gradu je leta 1608 imela poleg kapitana še 7 vojakov in 1 bombardirja. Župan pa se pritožuje, da so vojaki najslabši in najpodlejši ljudje, da pa proti temu ni mogoče ničesar storiti, ker v takšnih pogojih moče služiti noben tuj najemnik, saj gradu vsak čas preti nevarnost, da bo pod svoje razvaline pokopal vse, ki v njem bivajo.⁶⁶ Kako malo je zaleglo popravilo tega gradu, ki ga je izvršil leta 1621 župan Marino Barbaro,⁶⁷ nam povedo naslednja poročila koprskih županov iz let 1633, 1640, 1641, 1650, ki se vsa strinjajo v tem, da je stanje Levjega gradu brezupno.⁶⁸ Popravilo, ki ga je leta 1677 izvršil župan Contarini in za katerega je potrošil komaj borih 50 dukatov, je bilo manj kot kaplja v morje, saj že naslednjega leta župan Morosini z žalostjo ugotavlja, da je Levji grad strašen le še po svojem imenu in po tem, da se neprestano ruši, ter ugotavlja, da bi bilo vsako nadaljnje popravilo zaradi njegove popolne iztrošenosti povsem nesmiselno, zato predlaga tudi on, da ga porušijo.⁶⁹ Beneški strokovnjaki za utrdbe so leta 1682 znova pregledali stanje tega revmatičnega bolnika ter z modelom in risbo potrdili, da je njegova bolezen neozdravljiva. Kljub temu pa je v začetku naslednjega leta sledil še zadnji poskus, da se utrdba vsaj delno ohrani. Po predlogu istega župana Polceniga, ki je, kot smo zgoraj videli, poskušal urediti tudi koprsko obzidje, naj bi bil Levji grad vključen v sistem na novo projektirane, daleč izven pasu starega koprškega obzidja pomaknjene in trikotu podobne utrdbe. Levjemu gradu naj bi porušili gornje nadstropje in z oboki utrdili spodnje, da bi moglo vzdržati težo topov, ki bi jih namestili na vrhu trdnjave. Obsežen načrt za utrditev južnega dela mesta, ki ga je napravil župan Polcenigo s sodelovanjem drugih strokovnjakov za utrdbe,⁷⁰ ni bil nikoli uresničen, deloma zaradi velikanskih stroškov, ki bi bili potrebni za izvršitev tega dela, deloma pa tudi zaradi tega, ker se je zastor na pozorišču zgodovinske poti Sere-nissime že naglo spuščal. Levji grad, ki je dolga stoletja zvesto čuval Koper, pa je preživel tudi Republiko, ki ga je zgradila in ga ob koncu svoje poti pustila propasti. Svojo zadnjo ognjeno preizkušnjo je doži-

vela osivela trdnjava 13. aprila 1809, ko so Avstrijci s topovskimi granatami skušali iz Kopra pregnati francosko posadko. V docela razrahljanih zidovih stare trdnjave so se razletavali avstrijski izstrelki, ne da bi grad mogli do kraja porušiti. To zadnje dejanje so morali izvršiti šele krampi celega bataljona avstrijske vojske leta 1820, potem ko je že dve leti popreje avstrijska oblast izdala odlok za porušitev. Na to nekdanj tako mogočno trdnjavo spominja danes le še odličen relief beneškega leva, ki je nekoč dominiral na njeni čelni stranici, danes pa je vzdign v pročelje palače Totto v Kopru, nekaj bornih ostankov temeljev pa je bilo mogoče opaziti v septembru leta 1956, ko so kopali jarek za telefonski kabel. Vse drugo počiva pod bonificirano površino, ki je pokrila utrdbo in nekdanji kos morja ter močvirja na jugu Kopra.

VIRI IN LITERATURA

1. C. De Franceschi v »Note storiche« na str. 136 citira po Minotu (Acta et Diplomata ex Tabulario Veneto) sledeči pasus: »Atterari debeant inter muros et purpurarias a porta S. Martini usque ad portam Muselli que possunt esse circa CXX pasus, et hoc facto et atterato debeant postea atterari quantum videbitur de plus quod atterari possit...« — 2. M. Pahor: Koprski upor 1. 1548. — Istrski zgodovinski zbornik, Koper leto 1. — 1953, str. 57. — 3. Senato-Misti, zv. XXV, str. 33 t — dokument z dne 6. julija 1549; zv. XXV, str. 34 — dokument z dne 13. julija 1549; zv. XXV, str. 40 b — dokument z dne 6. avgusta 1549; zv. B, str. 56 t — dokument z dne 5. oktobra 1549. — 4. G. Caprin: L'Istria nobilissima, Trieste 1905, str. 101. Op. 1. — 5. idem, str. 102. Op. 1. — 6. idem. — 7. Statuta Justinopolis, Quintus Liber Statutorum, str. 141, št. 47. — 8. idem, str. 137, št. 14 — 9. Itinerario di Marin Sanuto dell'anno 1483 v »Istria«, IV. let. št. 66—67, str. 261. — 10. G. Caprin: Istria nobilissima, Trieste 1905, str. 102—103. — 11. Serija »Relazioni« - Registro I - 1521—1536 ex Codice Brera št. 197, str. 21 t: »Relatio Viri Nobilis Ser Joannis Minoto qui fuit Potestas et Capitaneus Justinopolis«. — Presentata die 2. a Martij 1529. — 12. Serija »Relazioni« - Registro I - 1521—1536 ex Codice Brera, št. 197, str. 145 in sl.: »Relatio Viri Nobilis Ser Leonardi Venerio qui fuit Potestas et Capitaneus Justinopolis«. — Presentata die 1. a Junij 1533. — 13. Liber II Relationum Mixtarum a 1549 usque 1562 — et Codice Brera str. 45 in 46: »MDLIII. Relatio Viri Nobilis Ser dominici Gradonici reversi Potestatis et Capitanei Justinopolis«. — 1554. — 14. »Relationes Maritimarum« a 1550 usque 1564 sept. — ex Codice Brera, št. 223, str. 79 t: »Relatio Viri Nobilis Ser Nicolai Salamono, qui fuit Potestas et Capitaneus Justinopolis per ipsum presentata et lecta in Excellentissimo Collegio die 17. Martij 1558. — 15. »Relationes Maritimarum« a 1550 usque 1564 sept. — ex Codice Brera, št. 223, str. 100 t, 101, 102, 103, 104: »1560. 13 octobris. Presentata per Virum Nobilem Vitum Maurocenno a Regimine Justinopolis«. — 16. Serija »Relazioni« - Registro 4 - 1575—1576 — ex Codice Brera, št. 496, str. 90 t in sl.: »Relatione del nobel homo Ser Nicolo Bondumier ritornato di Podesta e Capitano di Capodistria. — 1579 dopo Giugno. — 17. Serija »Relazioni« - Registro 4 - 1575—1576 — ex Codice Brera, št. 496, str. 153 in sl.: »Relatione del Nob. Homo Ser Nicolo Donado ritornato di Podesta et Capiteaneo di Capodistria. — 1580. — 18. Statuta Justinopolis. — 19. Secundus Liber Relationum Maritimarum — ex Codice Brera, št. 27, str. 44 t, 45, 46: »Relatio Viri Nobilis Ser Donati Maripietro reversi Potestatis et Capitanei Justinopolis«. — Presentata in Collegio die 24 Januarius 1545. — 20. Liber II Relationum Mixtarum a 1549 usque 1562 — ex Codice Brera, št. 45 in 46: »MDLIII. Relatio Viri Nobilis Ser Dominici Gradonici reversi Potestatis et Capitanei Justinopolis«. — 1554. — 21. glej op. 14. — 22. »Relationes Maritimarum« a 1550 usque 1564 sept. — ex Codice Brera, št. 223, str. 86—87 in 88: »Relatio Viri Nobilis Francisci Mauro Potestatis et Capitanei Justinopolis«. — 22. Augusti. — 23. glej op. 16. — 24. Serija »Relazioni« - Registro 1852 etc. — ex Codice Brera, št. 198, od strani 55 t do str. 63: »Relatione del Nob. Homo Ser Alvise Morosini ritornato di Podesta et Capiteaneo di

Capo d'Istria. — Presentata nell'Eccellentissimo Collegio a 17 Marzo 1583. — 25. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori« — Capodistria—Pola: »Relation di Capo d'Istria di Ser Marc Antonio Contarini. — Letta nell'Eccellentissimo Collegio del 1600, 8 luglio.« — 26. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori«. Capodistria—Pola: »Relatione dell' N. H. Nicolo Grimani Ritornato di Podestà et Capitano di Capo d'Istria. Presentata et letta nell'Eccell.mo Collegio. — 1603, 28 Luglio.« — 27. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori«. Capodistria—Pola: »Relazione di Capo d'Istria fatta per me Anton'io Basadonna ritornato da quel governo. 1604, 21 Marzo. — Letta nell'Eccellentissimo Collegio.« — 28. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori«. Capodistria—Pola: »Relatione di Capo d'Istria di Francesco Boldu ritornato di Podestà et Capitano presentata et letta nell'Eccell.mo Collegio in Novembre 1660.« — 29. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori« — Capodistria—Pola: »1614, 5 Ottobre. — Relatione del Clarissimo Signor Scipion Minio ritornato del Regimento di Capo d'Istria, presentata nelle Secreta il giorno sopradetto dal circospetto Giacomo Gerardo Secretario, dal quale fu anche letta nell'Eccell.mo Collegio.« — 30. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori«. Capodistria—Pola: »1620, 24 Luglio. — Relatione del N. H. Ser Bernardo Malipiero ritornato di Podestà et Capitano di Capo d'Istria, letta e presentata nell'Eccell.mo Collegio.« — 31. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori« — Capodistria—Pola: »1621, 14 febbraio. — Relatione del N. H. Ser Martin Barbaro tornato di Podestà di Capodistria. Letta in Collegio.« — 32. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori« — Capodistria—Pola: »1641. Relatione del N. H. Ser Alvise Lippomano ritornato di Podestà et Capitano di Capo d'Istria. — 33. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori« — Capodistria—Pola: »1644, 26. settembre. — Relation del N. H. ser Francesco Tron ritornato di Podestà et Capitano di Capo d'Istria. Letta nell'Eccell.mo Collegio.« — 34. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori« — Capodistria—Pola: »1650, adi 7 febbraio. — Relatione presentata nell'Eccell.mo Collegio da ser Pietro Basadonna fu de ser Antonio, ritornato di Podestà et Capitano di Capo d'Istria.« — 35. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori« — Capodistria—Pola: »1670. — Relatione del N. H. Pietro Loredan ritornato di Podestà et Capitano di Capo d'Istria.« — 36. Serija »Senato Rettori«, Filza 39: »Relatione di Giovanni Battista Conte Polcenigo (22 Ottobre 1701) dello stato e bisogno di Capodistria.« — 37. Ležala so med Pretorijskimi in Mudinimi vrati. Njih odprtna je vidna na tlorisu Kopra, ki ga je leta 1619 narisal Giacomo Fino. — 38. G. Vatova: La colonna di Santa Giustina, Capodistria 1884, str. 45, 46, 50, 57, 58. — 39. Ta vrata omenja že dokument iz leta 1279, ki ga povzema De

Franceschi v »Note storiche« iz Minoto: Acta et Diplomata cr. Tabulario Veneto. — 40. G. Caprin: Istria nobilissima, Trieste 1905, str. 192, op. 1. — 41. P. Naldini: Corografia ecclesiastica, Venezia 1700, Lib. 2, Cap. 1, str. 153. — 42. idem — Lib. 2, Cap. 1, str. 156. — 43. — idem — 44. idem — Lit. 2, Cap. 1, str. 157. — 45. idem — Lib. 2, Cap. 1, str. 158. — 46. idem — Lib. 2, Cap. 1, str. 160. — 47. glej op. št. 12. — 48. Vrata Fontana, Bersaglio, dei Sali, Torchio in Fornasa. — 49. glej op. št. 34. — 50. B. Tamaro: L'attività istriana della Soprintendenza region. etc., »Atti e memorie...«, zv. 39, str. 297. — 51. glej op. št. 19. — 52. Statuta Justinopolis, Liber, Tertius Statutorum, Cep. XVIII, str. 87: »De Electione Cauderionum, et de Plezaria danda eos annuatim.« — 53. Statuta Justinopolis, Liber Quartus Statutorum, Cap. I., str. 101: »De Guardianis celatis.« — 54. Serija »Relazioni« — Registro 1582 — ex Codice Brera, št. 198, od str. 55 t do str. 65: »Relatione del Nob. Homo Ser Alvise Morosini ritornato di Podestà et Capitano di Capo d'Istria. — Presntata nell'Eccellentissimo Collegio a 17 Marzo 1583. — 55. G. Caprin: Istria nobilissima, Trieste 1905, str. 93 in sl. — 56. glej op. št. 22. — 57. Libre »Relationes Maritimarum« a 1550 usque 1564 septis — ex Codice Brera, št. 223, str. 100 t, 101, 102, 103 in 104: »1560, 15 octobris. Presentata per Virum Nobilem Vitum Maurocenum a Regimine Justinopolis.« — 58. glej op. št. 2. — 59. Secundus Liber Relationum Maritimarum — ex Codice Brera, št. 207, str. 44 t, 45, 46: Relatio Viri Nobilis Ser Domati Maripietro reversi Potestatis et Capitanei Justinopolis. — Presentata in Collegio die 24 Januarij 1545. — 60. Serija »Relazioni« — Registro 4 — 1575—1576 — ex Codice Brera, št. 196, str. 49 t in sl.: »Relatione del Nobel Huomo Ser Alvise di Priuli ritornato Podestà et Capitano di Capo d'Istria. — 1577.« — 61. Serija »Relazioni« — Registro 4 — 1575—1576 — ex Codice Brera, št. 196, str. 159—166: »Relatione del Nobil Homo Ser Alessandro Zorzi, ritornato di Podestà et Capitano di Capo d'Istria. — Presentata nell'Eccellentissimo Homo Ser Zaun Antonio Bon ritornato di Podestà et Capitano di Capo d'Istria. — Presentata nell'Eccellentissimo Collegio adi 5. Novembre 1589.« — 63. Statuta Justinopolis, str. 191. Dukale doža Pascala Ciconia z dne 22. nov. 1589. — 64. glej op. št. 54. — 65. glej op. št. 28. — 66. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori« — Capodistria—Pola: »1608, 9 Luglio. — Relatione del Clarissimo Sig. Marin Gradenigo ritornato dal Reggimento di Podestà et Capitano di Capo d'Istria presentata et letta il giorno sopradetto nell'Eccell.mo Collegio.« — 67. glej op. št. 31. — 68. Archivio generale veneto. — Collegio. — Mapa »Relazioni dei Rettori« — Capodistria—Pola: »1640, 9 luglio. — Relatione de ser Giacomo, Contarini tornato di Podestà et Capitano de Capo d'Istria nell'Eccell.mo Collegio.« — 69. »1678, 6 Agosto. — Relatione del n. u. Angelo Morosini ritornato di Podestà et Capitano di Capodistria.« — 70. glej op. št. 36.

NOVOMEŠKI SPOMINI

JOSIP WESTER

II. Profesorska doba (1900—1902)

Ko sem bil odslužil prostovoljsko leto pri 27. pešpolku, sem jeseni l. 1899 nastopil službo kot začasni učitelj na deželni gimnaziji v Ptuj. Življenje v tem takrat nemškutarskem mestu za slovenskega inteligenta ni bilo nič kaj prijetno. V učiteljskem zboru sta bila razen mene še dva Slovenca: prof. Martin Cilenšek, znani prirodopisni pisatelj, in katehet Ferd. Majcen. Vsi ostali profesorji pa so bili Nemci, kakor je bil tudi učni jezik na gimnaziji nemški. Slovenščina je bila obvezna samo za učence slovenske narodnosti, medtem ko je bila za Nemce, ki jih je poučeval prof. Majcen, neobvezen predmet. Poučeval sem tudi neobvezno telovadbo.

Z večino nemških kolegov sem se dobro sporazumeval. Ravnatelj Gubo, trd Nemec, pa me je kot učitelja slovenščine imel posebno na pazki. Tega sem se zlasti živo zavedel, ko je po pregledu pismenih izdelkov na konferenci prikazal kot hud pogršek, da sem učencu, ki je v svoji nalogi opisal dogodek, kako so Nemci motili neko sokolsko prireditev, in je te motilce bolj grobo ošibal, ocenil to nalogo samo kot »nezadostno«, nisem pa učenca še prijavil, da bi ga naj bili še disciplinsko kaznovali. Ta dožitek mi je delo na tej šoli hudo omrznil. Kmalu nato je prišla odrešitev. Na neki veselici v mariborskem Narodnem domu mi je deželni odbornik poslanec Robič zaupno povedal, da bom dobil zaprošeno službo v Novem mestu. In res je malo dni potem došel odlok naučnega ministrstva, da sem imenovan za pravega učitelja na novomeški gimnaziji. V Ptuj bi se ne bil mogel udomaćiti. Zato mi je bilo slovo kaj lahko, tem bolj, ker se mi je izpolnila želja, da bi prišel v bolj domače, kranjsko okolje, in to celo v Novo mesto, ki se mi je bilo že v deških letih priljubilo.

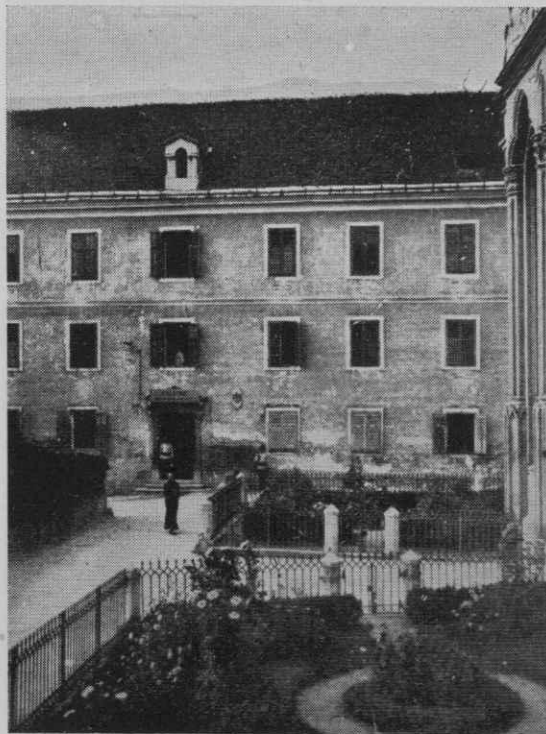
Na novomeški gimnaziji je dotlej poučeval slovenščino v višjih razredih prof. Ivan Polanec. To službo je bil nastopil l. 1872 in je deloval na zavodu polnih 27 let. Umrl je dne 10. septembra 1899. Zglasil sem se bil za razpisano učno mesto in ga tudi dobil, tako da sem nastopil službo dne 1. marca 1900.

Prispel sem v Novo mesto z vlakom na pustni torek dne 27. februarja popoldne. Na kolodvoru me je pričakal prof. Vadnjal, prijatelj mi že iz graških visokošolskih

let. Prvi vtiski v mestu so mi zbudili mešano počutje: po glavni cesti na Vratih se je pomikal sprevod našemljenih pustovalcev v spremstvu hreščečih muzikantov. Novomeški pustni »korzo« je bilo torej prvo, kar me je doletelo pri vhodu v mesto.

Najprej sem se nastanil pri Štemburju v Kandiji, saj je bila njegova gostilna na najboljšem glasu. Tu sem se seznanil neki večer s pisateljem Ivanom Pucljem, ki se je bil nalašč pripeljal v Novo mesto, da bi prisostvoval justifikaciji cigana Helda. Čudno se mi je zdelo, da ga tolikanj mika ta usmrtitev, in pojasnil mi je, da ga kot pisatelja zanima videti obsojenca na njegovi poslednji poti, češ da mu utegne to nuditi motiv za kako povest. Tudi meni je Štembur, takrat šmihelski župan, ponudil vstopnico za na morišče. Žal mi je bilo, da sem šel gledat ta odurni srednjeveški prizor. Zdaj obešenec, prej pa pustne šeme — vse to sem smatral za zlovesče avspicije svoje druge novomeške dobe.

Gimnazija je bila takrat še v starem poslopju zraven frančiškanske cerkve. Ravnatelj dr. Detela me je, ko sem se javil za nastop službe, prijazno sprejel. Dotlej sem

Poslopje stare novomeške gimnazije

ga poznal le po njegovih leposlovnih spisih. Pogovarjala sva se samo slovenski, čeprav je bil uradni jezik nemški. V učiteljskem zboru sem našel le malo znancev: razen vrstnikov prof. Fr. Vadnjala in suplentov dr. Vlad. Herleta in dr. Mat. Potočnika še svojega nekdanjega učitelja na ljubljanski gimnaziji prof. Fr. Jeraja.

Učni prostori so bili v 1. in 2. nadstropju, medtem ko je v pritličju bila še vedno deška osnovna šola. Učiteljska zbornica je imela dve sobi, v eni teh je bila mameščena učiteljska knjižnica, dokaj dobro opremljena s klasičnimi in znanstvenimi deli, imela je tudi več spisov starejšega slovenskega slovstva, med njimi celo popolno Dalmatinovo biblijo. — Učni jezik v nižjih razredih je bil slovenski razen v grščini, ki smo jo poučevali še v nemškem jeziku, v višjih razredih pa nemški razen v slovenščini. Konference so se opravljale v nemškem jeziku, tudi tiskano letno poročilo »Jahresbericht« je bilo nemško.

Vsa tri leta sem poučeval v nižjih razredih slovenščino, latinščino, grščino in nemščino, eno leto tudi geografijo, v višjih razredih pa slovenščino. Kot za telovadbo usposobljenemu učitelju mi je pripadel tudi ta pouk, ki se je kot neobvezen vršil

v treh oddelkih. Ker v šolskem poslopju ni bilo ne telovadnice — še dvorišča ni bilo —, smo telovadili v dvorani, v nekdanji cerkvi kapucinskega samostana poleg pošte. Ta mračni prostor je bil za telovadnico skrajno neprimeren, saj se ni dal ne dobro zračiti ne zadostno čistiti. Zato sem za poletenski čas uvedel telovadbo na prostem — na trati pod kapelico Božjega groba na Grmu. Lastnik te parcele tiskarnar Jan. Krajec je dal ta prostor gimnaziji brezplačno na uporabo. Tu je bilo dokaj ugodno torišče za redovne in proste vaje, tudi za igre; za orodne vaje pa sem dal postaviti ogredje za drog in bradljo. — Tisti čas so bili na srednjih šolah uvedli t. im. mladinske igre. Tako smo nekaterikrat odkorakali v mestno okolico (v Portov gozd ali v Ragov log). Da je bil pohod strumnejši, smo si nabavili rog in boben. Ljudje so kar postajali, kadar je četa učencev v spremstvu trobentača in bobnarja korakala skozi mesto.

Ko je bil neki večer v trdi zimi l. 1901 izbruhnil na strmi Kapiteljski ulici nevaren požar, sva s tovarišem dr. Pipenbacherjem zaposlila tudi gimnazijske dijakke v pomoč gasilcem. Kljub hudemu mrazu so vztrajali pri gašenju, dokler niso ognja zadušili. Pretegovali so se pri brizgalnicah. Takrat Novo mesto še ni imelo vodovoda in bilo je treba s fizičnim naporom vodo črpati. Ko sem dal nato v V. razredu nalogo »Pri požaru na sv. Neže dan«, sem ob njej doznal, da je bila učencem taka zaposlitev kar pogodu.

Spomladi 1902 smo v prid dijaškemu podpornemu društvu priredili v Narodnem domu koncert z dramatično predstavo »Potovanje okoli sveta v 80 dneh«. To je igra brez ženskih vlog, ki sem jo ne vem v kateri nemški zbirki iztaknil in poslovenil. Sam sem bil obenem inscenator, dramaturg, režiser in inspicient, učenci iz višjih razredov pa igralci. Kostume smo si izposodili od uprave ljubljanskega gledališča. Uprizoritev je bila zelo preprosta, vendarle učinkovita, nekaj tudi zaradi eksotičnega okolja, v katerem dejanje poteka. Koncertne točke pa sta oskrbela prof. Am. Škerlj in pevski učitelj Ign. Hladnik. Čisti prihodek v prid podpornemu društvu je znašal ok. 250 kron, v tistih časih lep prispevek.

Zasebno sem gojil razne športe, že zato, da sem prosti čas pametno izkoristil, namesto da bi posedal v kavarni ali gostilni, kakor so to navado imeli nekateri vrstniki. Na kolesu sem prevozil večkrat ne samo lepo bližnjo okolico, marveč sem opravil

Smihelski župan Jože Zorc-Stembur na konju

tudi daljše ture čez Gorjance v Belo krajino, ob Krki v Šmarješke Toplice ali v Belo cerkev k Majzljju, na Tolsti vrh k prijatelju Rudežu in še dalje v Kostanjevico, Brežice ali Krško, včasih tudi v svoj rojstni kraj na Bučko. Prijeten mi je bil kolesarski izlet v Dolenjske Toplice in še dalje do kočevskih Črmošnjic ali pa v Žužemberk. Tako sem obredel precejšen del Dolenjske.

S prijateljem sodnikom dr. Edv. Pajničem sva si bila iz Krive vrbe ob Vrbskem jezeru naročila čoln hrbitčar, kakršnega je dotlej imel edino odvetnik dr. Slanc, ki je bil še drugače športnik — okreten jezdec. Sicer so imeli meščani na Krki čolne plitvičarje in še teh je bilo le malo. Čudno, da so kljub ugodnemu vodnemu stanju ta zdravi veslaški šport tako vnmarmar puščali. Saj tvori Krka spričo lenega teka malodane stoječe jezero od jeza nad mestnim mlinom gor do Srebrnič v razdalji kakih 4 kilometrov.

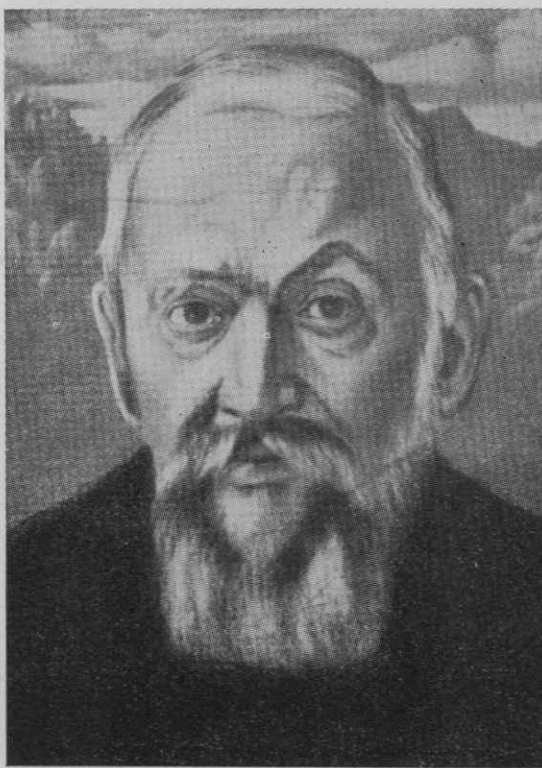
V tistih letih je prišel v modo lawn tennis. Zato tudi novomeška družba ni smela zaostati. Ustanovili smo teniški klub, igrišče pa je dal napraviti trgovec Medved na Drski, kjer je imel hišo z gostilno. O poletnih popoldnevih smo tam živahno igrali z loparji in žogami. Družba je bila seveda slovenska, pritegnili pa smo tudi oba nemška uradnika okrajnega glavarstva, vladnega svetnika Friedricha in komisarja Kresseta, po rodu Kočevarja; njegovo soprogo, rojeno v Moskvi, smo imeli za Rusinjo, čeprav je bila nemškega porekla.

Za večerno razvedrilo smo imeli, enkrat na teden, kegljanje v Tučkovi gostilni. Kot najboljši kegljač je tam prednjačil temperamentni primorski rojak dr. Defranceschi, sloveči kirurg bolnice usmiljenih bratov.

Planinstvo pa še ni bilo prodrlo na dolenjsko stran, zato še ni bilo organizacije SPD. Le kaka manjša družba se je kdaj povzpela na Gorjance. Nekajkrat sem bil na Hmeljniku, kjer sem ugotovil, da je tu najlepše razgledišče v novomeški okolici, nekaterikrat pa sem pobrzel na Trško goro ali vsaj v nje znožje k — »Urški«.

Narodni dom je bila slovenska - kazina; za nemško kazino smo smatrali hotel Schwarz. V Narodnem domu je bila čitalnica, oskrbljena z vsemi slovenskimi časopisi in revijami; imeli pa so tudi graško Tagespost, češke Národní listy in rusko Njivo. Tja so zahajali čitatelji starejši člani, ki niso obiskovali kavarne. V Narodnem domu so prirejali razne zabave, plese in koncerte, ki pa niso bili pogostni.

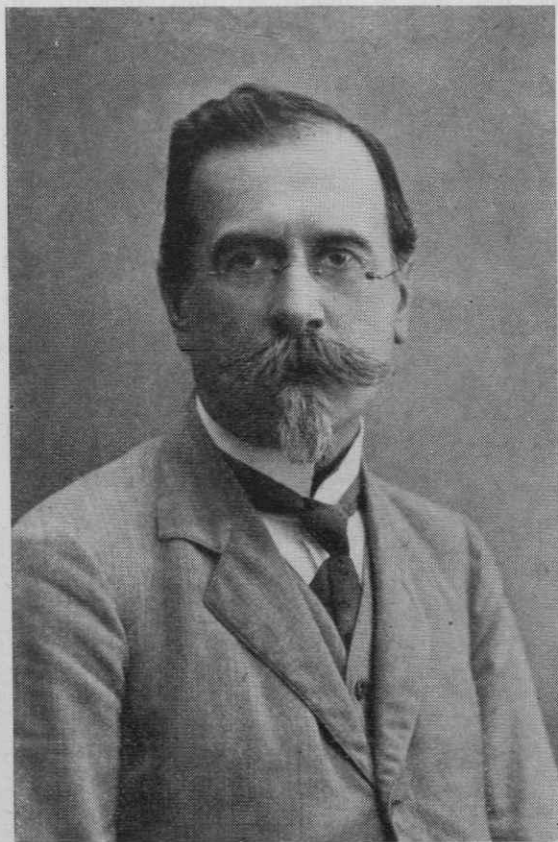
Najbolj priljubljeno shajališče mestne družbe je bila Štemburjeva gostilna v Kandiji, zlasti ob sobotah in nedeljah. Tam so dnevno gostovali samski uradniki, juristi in profesorji. Ob nedeljah in praznikih pa so bili tam družabni in rodbinski sestanki, kjer je bil zastopan tudi ženski spol. Številen je bil zbor juristov, saj sta bili v mestu okrožno in okrajno sodišče. Velik ugled so uživali sodni svetniki: Gandini, Golia, Levec (brat literata Frana Levca), Munda, Smola in Škerlj. Na obeh sodiščih je bilo nameščenih tudi več sodnikov in avskultantov. Med le-temi sta se kot stremeljiva jurista uveljavljala zlasti dr. Met. Dolenc, sin ravnatelja kmetijske šole na Grmu, in dr. Mil. Škerlj. Oba sta po ustanovitvi ljubljanske univerze postala redna profesorja na juridični fakulteti, prvi za kazensko, drugi za trgovinsko pravo; oba sta bila pozneje tudi redna člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. — Čudno, da se predsednik okrožnega sodišča Jos. Gerdešič, doma iz Bele krajine, bradat mož majhne postave, a najvišji predstavnik juridične stroke, ni nikdar pojavil v zasebni družbi svojih podrejenih stanovskih tovarišev. Odvetniki so bili trije: Dr. Slanc, dr. Šegula, ki je nekaj let tudi županil, in dr. Žitek, sami Štajerci.

Janez Trdina

Samosvoja osebnost je bil pisatelj Janez Trdina, ki je bival v svoji nizki hišici blizu okrožnega sodišča. Obedoval je v Tučkovi gostilni, kjer je vedno sameval, pozimi s kučmo na glavi in z volneno pahavko za vratom. Občeval menda ni z drugim ko s starim sodnim svetnikom dr. Andr. Vojskom. Nisem si mogel razložiti, zakaj živi ta nekdanj tako živahni in borbeni pripovednik tako samotarsko življenje kakor ljudomrznež. Menda ni maral za družbo, češ da se je mlajša generacija izrodila in odtujila starim narodnim idealom.

V učiteljskem zboru nas je bilo petnajst članov, vsako leto s kako izmeno. Klasični filologi so bili: resnobni Miha Markič, atletsko postavni dr. Pipenbacher, živahno zgovorni Fr. Vadnjal in duhovito šegavi in odrezavi Al. Virbnik. Žal sem opazil, da Markič, Vadnjal in Virbnik med seboj niso bili v kolegijskih odnosih in da so se v javnosti molče prezirali. Bili so pač nasprotni si značaji in različni temperamenti, ki se v svojem znanju in svojih nazorih niso ujemali. Matematiko in fiziko v višjih razredih je poučeval Ign. Fajdiga, na videz strog, a dobrohoten učitelj. Dobričina Hug.

Dr. Fran Detela, ravnatelj novomeške gimnazije 1890—1906

Skopal, po rodu Poljak, je poučeval risanje, v nižjih razredih takrat obvezen predmet; slovenščini se ni nikdar dobro priučil. V letnem izveščju 1900/01 je v nemškem jeziku objavil strokovnjaški opis in oceno Tintorettove slike v glavnem oltarju kapiteljske cerkve. Čudaški in samotarski kolega, pravi samosvojec je bil zgodovinar Jos. Jenko, ki je bil pozneje premeščen v bukovinski Seret; tako daleč na avstrijskem vzhodu dotlej menda ni služboval še noben Slovenec. Katehet je bil dr. Jos. Marinko, rdečeličen gospod, ki je vneto skrbel za dijaško kuhinjo, kjer je nekaj desetk revnih učencev zastonj dobivalo dnevno hrano. — Nemška profesorja sta bila: filolog dr. Rud. Ager, Tirolec po rodu, zgodovinar in germanist pa dr. Kasp. Pamer, Gornjeavstrijec, oba dobrodušna moža in prijetna stanovska tovariša. Pamer, strasten kadilec, je daljavo opravljenega sprehoda meril po številu izkajenih pip; v Gotno vas in nazaj mu je bilo »fünf Pfeifen weit«. — Petje je poučeval kapiteljski organist in skladatelj Ign. Hladnik. Gimnazijski pevski zbor je bil na dobrem glasu.

Z ravnateljem dr. Detelom sva se kar dobro ujemala. Prav nič mu nisem zameril, da je prišel hospitirat prav pepelnično sredo — h grščini v 4. razredu. Dasi sem nekaj ur pustne noči prebil na čitalniški zabavi v Narodnem domu — ravnatelj je stanoval tam v 2. nadstropju in mu je rajanje plesalcev gotovo motilo miren spanec —, sem se bil doma še zdravo naspal, tako da me niso lasje boleli in je pouk gladko potekal. Ko sva iz razreda odhajala, mi je na hodniku izrazil svoje zadovoljstvo, a hudo mušno pripomnil, češ da me puš ni nič pobodel, pač pa da so nekateri učenci bolj krmežljivo gledali. S tem mi je dal vedeti, da je inšpekcija veljala tudi učencem, ne samo meni. — Ravnatelj je imel navado, da je v glavnem dopoldanskem odmoru (15 minut) prišel v konferenčno sobo na kratek pogovor. Tu smo se pomenili o dnevnih dogodkih, komentirali časopisne novice, se včasih dotaknili kakega jezikoslovnega ali literarnega vprašanja, vse to v lahkotnem, tudi šaljivem tonu. Tak odmor nam je bil nekak duševni in živčni oddušek.

Lahko rečem, da mi je bilo delo v šoli skozi vsa ta leta v pravo zadovoljstvo. Med marljivimi dolenjskimi fanti, zlasti med Belokranjci, je bilo dokaj bistrih glav. V višjih razredih je bilo tudi nekaj »prišelencev« z drugih gimnazij, največ iz Štajerske, a nasploh to niso bili slabi ali zanični učenci. Nekdanji sloves novomeške

gimnazije kot »refugium peccatorum« je vsaj v tej dobi izgubil svojo upravičenost. Zlasti v višjih razredih, ki so šteli razmerno malo učencev (po 10 do 20), je bilo poučevanje kar zložno prijetno. Ženski spol na šoli sploh ni bil zastopan, ne med učenci ne v učiteljskem zboru. Gimnazija je bila še zgolj — moška!

Da bi se učenci bolje seznanili z dramatikom, smo v VII. razredu brali Hamleta, ki je bil l. 1899 izšel v Cankarjevem prevodu. To je bila za dijake novost, da so prevzeli vloge posameznih oseb ter jih v učni uri recitirali. Še pomnim, kako imenitno se je učenec uživel v vlogo glavnega junaka Hamleta. Ker takrat še ni bilo deklet na gimnaziji, je vlogo Ofelije prevzel fant nežnejšega glasu.

Pravili so, da sem bil precej strog, a pravičen učitelj. Od učencev sem pač zahteval red in točnost, lenuhe in nemarneže sem grajal, prizadevne bodril, nadarjene pospeševal. Ravnal sem se po pedagoškem načelu, da se mora tudi v mladincu spoštovati osebnost, saj se utegne iz njega razviti pomembna oseba, mož, ki bo kdaj igral važno vlogo v javnem življenju. Ni puhla rečenica Juvenalov izrek: Maxima debetur puero reverentia (Dečku pristoji vse spoštovanje). Tega bi se moral zavedati vsak prizadevni učitelj. Kajpada se ta reverenca ne sme izmaličiti v osladno srčkanje, še manj pa se izpreverči v glupo strahovanje.

Ko si ob imeniku učencev v tiskanih letnih poročilih zbuja spomine, moram reči, da so mi mnogi že povsem izginili iz pomneža, pač ker nisem prišel z njimi več v stik ali pa se v širši javnosti niso toliko pojavljali. Nekaterih pa se še dobro spominjam, zlasti tistih, ki so se pozneje uveljavili vsak v svojem poklicu ali pa so tudi v slovestvu in znanosti zavzeli vidno mesto.

Najbližji po svojem poklicu so mi profesorji in teh je iz tedanjega rodu izšlo precejšnje število. Na njih na kratko omenim po njih zvanju in delovanju.

Leop. André, profesor matematike in fizike na nekdanji realki, sed. I. drž. gimnaziji v Ljubljani, je spisal za Mohorjevo družbo poljudno knjigo Električna, kot odličen radio-tehnik pa spis Radio. — Ivan Krajec, sin tiskarnarja Jan. Krajca, je bil profesor za nemščino na tej gimnaziji. —

Dr. Janko Lokar, usposobljen za pouk slovenščine in nemščine, bil direktor gimnazije v Murski Soboti, nato inspektor v ministrstvu prosvete v Beogradu, naposled direktor klasične gimnazije v Ljubljani; objavil je vrsto spisov iz slovestvene zgodovine in o belokranjski folklori; kot urednik Lovca je spisal monografijo Ptičarji in sestavil Lovsko-ribiški slovar, prva tovrstna spisa v našem slovstvu. — Vinc. Marinko, nečak kateheta dr. Marinka, klasični filolog, je bil nekaj časa ravnatelj gimnazije v Uziški Požegi, nazadnje profesor na ljubljanski V. gimnaziji. — Dr. Rudolf Molè, profesor slovenščine na mestni ženski realni gimnaziji, nato načelnik kulturnega oddelka mestne občine ljubljanske, je objavil razpravo o čbeličarju dr. Jak. Zupanu, urejeval mladinski list Naša bodočnost, mnogo je prevajal iz poljščine, zlasti Sienkiewiczzeve romane Z ognjem in mečem, Križarji in Potop, ter sodeloval pri izdaji srbsko-hrvatskih čitank in srbsko-hrvatskega-slovenskega slovarja. — Fran Omerza, profesor klasičnih jezikov na škofijski gimnaziji v Šentvidu, je objavil v Mentorju in tudi posebej prevode iz Homerove Iliade, Ajshila, Sofokleja, Horaca, Katula in Marciala. — Karel Prijatelj, profesor zgodovine in zemljepisa, je bil naposled načelnik v ministrstvu prosvete v Beogradu. — Slavko Raič (prej Rajh), profesor klasičnih jezikov, je sestavil srbsko-hrvatske čitanke; kot vnet čebelarški strokovnjak je sodeloval pri izdaji Slovenskega čebelarja in sopesec knjige Sodobno čebelarstvo. — Jos. Schweiger je bil profesor za matematiko in fiziko na nekdanji ljubljanski realki, sed. I. gimnaziji. — Ivan Škerlj, klasični filolog, razgledan slovenski bibliofil, je bil profesor, naposled pa ravnatelj na V. gimnaziji v Ljubljani. — Mart. Volavšek je bil profesor zgodovine in zemljepisa na teh. srednji šoli v Ljubljani, nato pa v Sarajevu. Tudi ravnatelj sin Anton Detela si je izbral

Abiturienti novomeške gimnazije l. 1902. V zgornji vrsti z leve: Albin Smola, Vinko Marinko, Ivan Škerlj, Gustav Barle, Anton Planinšek, Aleksander Poznik; v spodnji vrsti: Alojz Komljanec, Rudolf Mole, razrednik prof. Ignac Fajdiga, Fran Seničar, Vajkari Gandini, Egon Tancig; spodaj: Vladimir Golja in Josip Schweiger

učno stroko svojega očeta ter bil profesor klasičnih jezikov na ljubljanski gimnaziji; še kot upokojenec je bil funkcionar pri francoskem konzulatu v Ljubljani.

Številna je tudi skupina juristov; večina njih je opravljala službo na raznih sodiščih, nekaj pa jih je poslovalo kot odvetniki. Tako je bil Gust. Barle predsednik okrožnega sodišča v Novem mestu; dr. Vladimir Golia predsednik apelacijskega sodišča; Leop. Mastnak, sodnik kasacijskega sodišča; Ernest Kobe sodnik v Kranju in Aleks. Poznik predstojnik sodišča v Ptuj. — Odvetniki v Novem mestu so bili dr. Fr. Ivanetič, dr. Jos. Režek, nekaj let tudi župan, in dr. Iv. Vasič; v Ljubljani dr. Alb. Smole (prej Smola) in dr. Fran. Lokar; v Mariboru dr. Fran. Lipold, nekaj časa tudi župan, v Dubrovniku pa dr. Mart. Malnerič.

Kot zdravniki so delovali tile moji bivši učenci: dr. Mirko Černič v Mariboru, zaslužen kot tvorec slovenske zdravstvene terminologije in avtor raznih strokovnih knjig; dr. Bož. Fajdiga, sin gimnazijskega profesorja; dr. Fr. Gerlovič, upravnik ljubljanske javne bolnice, in dr. Ervin Murgel. — Predstavnik inženirske stroke sta inž. Al. Horvat, redni profesor tehnične fakultete v Ljubljani, strokovnjak za železniške gradnje, in inž. Fr. Ruch, bivši načelnik tehničnega oddelka nekđ. banske uprave. — Kot politik in časnikar se je udeleževal Ad. Ribnikar, v vojaški karieri pa je Al. Barle dosegel čin polkovnika.

Samo ob sebi se razume, da si je dokaj abiturientov izbralo duhovniški poklic, nimam pa jih v razvidu, ko niso dosegli višjih položajev v hierarhiji ljubljanske škofije. Vem pač to, da je Martin Kostelec, ki je maturiral l. 1901, študiral klasično filologijo in je sedaj kot p. doktor Avguštin opat cistercijskega samostana v Stični.

Železničarski poklic so si izbrali Jak. Mejak, Mat. Miklič, Egon Tancig in Jos. Vantot. Le-ta, doma iz Kranjske gore, se je

priljubil kot planinski in mladinski pisatelj; snov za spise so mu nudile ljudske pripovedke domače pokrajine. Zlasti njegov Kekec je postal prototip bistrega in podjetnega mladince, ki so ga posneli celo na filmski trak.

Naj končno omenim še nekaj tedanjih dijakov, ki so se pozneje izkazali kot odlični leposlovni pisatelji. Anton Debeljak — bil mi je učenec v 1. razredu — se je razvil v temeljitega lingvista ter razgledanega poznavalca in prevajalca, zlasti iz romanskih jezikov. — V višji gimnaziji sem bil učitelj Milanu (Emilu) Puglju, uglednemu našemu pesniku in novelistu. V onih letih so obiskovali to gimnazijo učenci, ki so se pozneje vidno uveljavili kot slovenski kulturni predstavniki. Taki so: Pavel Golia, temperamentni pesnik, dramatik in dramaturg Narodnega gledališča; Herman (Vojeslav) Mole, pesnik in umetnostni zgodovinar, ki je za prve svetovne vojne v ruskem ujetništvu obredel dosti sveta (pesniška zbirka *Tristia ex Siberia*) in je sedaj profesor umetnostne zgodovine na poljski univerzi v Krakovu; in — last, not least — Janko Lavrin, ki je po odisejsko živel med Rusi, nato pa našel svojo drugo domovino v Angliji, kjer se je uveljavil kot znamenit književnik in uspešen literarni posrednik. Sedaj živi ta slovenski in slovanski kulturni konzul v bližini Londona. Slaviistično društvo v Ljubljani ga je lani počastilo s častnim članstvom.

Slutim, da sem v tem seznamu nehoti in nevede prezrl še kakega zaslužnega moža, svojega bivšega učenca, saj je odsihmal minilo že več ko pol stoletja in jih je neizprosna Morana že precej odpoklicala v svoj mrki raj. Vendar že ta površno sestavljeni imenik lahko priča, da je edina dolenska latinska šola poslala v svet lepo število mož, ki so se vsak na svojem torišču izkazali za delavne in koristne člane naše skupnosti. Zato naj ostanejo njih imena zabeležena v kroniki dolenske metropole!

PRAVICE IN DOLŽNOSTI LJUBLJANSKEGA DEŽELSKEGA SODNIKA

Pod nazivom deželsko sodišče (Landgericht, judicium criminale) razumemo od XV. stoletja do sredine XVIII. stoletja sodišča zemljiških gospodov, ki so v točno določenem okrožju dežele imela pravico v imenu deželnega kneza izvrševati deželsko kazensko sodstvo v težjih primerih nad neplemiči. Deželni knez je podeljeval deželsko sodno oblast določenim večjim gospodom za njihovo okrožje. Tako okrožje je obsegalo več zemljiških gospodov, zato je bila v naših deželah v predmetnem razdobju cela vrsta takih, posameznim zemljiškim gospodom podeljenih deželskih sodišč. Deželska sodišča so bila privilegirana, saj so smela sama izvrševati tudi krvno sodstvo, t. j. sodstvo nad življenjem in smrtjo, in pa neprilegirana, ker so smela izvrševati krvno sodstvo le na ta način, da so potem, ko se je v uvodnem postopku spoznalo dejanje kot težje (Malefiz), poklicala krvnega sodnika, ki je vodil razpravo in izrekel po povpraševanju prisodnikov sodbo.¹ Na Kranjskem je bilo po Žontarju le šest deželskih sodišč v rokah zemljiških gospodov, vsa druga deželska sodišča pa so bila v rokah vladarja samega oziroma njegovih organov.² V Ljubljani je imel svoj sedež za območje ljubljanskega okrožja razen mesta Ljubljane ljubljanski deželski sodnik, ki je bil podrejen vicedomu v Ljubljani (Landrichter des Vitzdombischen Landgericht Laybach).

V urbarju vicedomskega urada za Kranjsko za leto 1636³ so vpisane funkcije, ki jih je opravljal vsakokratni deželski sodnik ljubljanskega vicedomskega deželskega sodišča. V tem urbarju so vpisane tudi meje tega deželskega sodišča, ki je obsegalo teritorij s severno mejo Savo, na jugu do Vrhnike, na vzhodu do Škofljice in na zahodu do črte St. Vid – Polhov Gradec. Točen obseg ljubljanskega deželskega sodišča je opisan na drugem mestu.⁴

Poglejmo najprej, kake pravice in dolžnosti je imel ljubljanski deželski sodnik po vpisu v vicedomskem urbarju:

1. Smel je pobirati stojnino in cerkveno pravico na cerkvenih proščenjih (Standtgelt vnd Khirchen Recht, so dem Landrichter gebührt). Po vpisu v urbarju so se vršila v območju ljubljanskega deželskega sodišča cerkvena proščenja pri sv. Heleni v *Ponikvi* prvega maja, t. j. na dan Filipa in Jakoba, pri sv. Ani v *Podpeči* na dan sv. Ane, pri *Sv. Lovrencu* na dan sv. Lovrenca, pri cerkvi sv. Janeza *Na Lozi* v nedeljo po sv. Jerneju, pri sv. Duhu v *Vnanjih goricah* na binkoštni ponedeljek, v *Sujici* na dan sv. Janeza Krstnika in je smel deželski sodnik tam pobirati pristojbine, v *Preserjih* pri župni cerkvi na dan sv. Vida, v *Brezovici* pri cerkvi sv. Antona prvo nedeljo po Telovem, na *Rožniku* pri cerkvi Naše ljube gospe tretjo nedeljo po veliki noči, v *Šiški* na dan sv. Jerneja in je bil tu obenem kmečki ples, v *Kosezah* pri cerkvi sv. Lovrenca in je na ta dan tudi tam v vasi Dravljice ples in v *Glincah* pri cerkvi sv. Antona na ta dan.

2. V območju vsega deželskega sodišča je dolžnost deželskega sodnika, da pride s svojim biračem na vsa proščenja in mora tam v imenu deželnega kneza preprečevati vse pretepe, tatvine in vsa druga nespodobna dejanja ter mora dati pod pretnjo telesne kazni in globe 10 dukatov v zlatu oklicati, naj se vsakdo takih

nespodobnih dejanj vzdrži. Kdor bi ravnal proti temu in ga zalotijo, mora plačati deželskemu sodniku zapadlo kazen. Če kazni ne bi plačal, odvede birač storilca uklenjenega v vicedomski urad. Če pa takih zločincev ne morejo zasačiti pri dejanju samem, je deželski sodnik dolžan zahtevati od njegove zemljiške gosposke njegovo izročitev oziroma primerno postopanje.

Če se zahteva na enem ali drugem proščenju dovoljenje za ples, se morajo prosilci o tem z deželskim sodnikom dogovoriti. Tudi goslači in drugi godci ne smejo igrati brez dovoljenja deželskega sodnika.

Vsak točilec vina ali gostilničar, ki toči na dan proščenja vino, je dolžan dati deželskemu sodniku od vsakega vedra vina en bokal (ein Viertel) in od vsakega pol vedra vina en polič (ein halben); razen tega mora deželski sodnik točilecem določiti vinsko mero. Kdor bi bil zasačen, da toči po nepravilni meri, ali kdor bi prodajal vino predrago, zapade deželskemu sodniku v kazen.

Če se najde v območju deželskega sodišča odtujeno blago, se mora plačati deželskemu sodniku pristojbina v višini 18 krajcarjev, preden se to blago dvigne.

Tudi vsi kramarji, ki prodajajo na proščenjih blago, so dolžni plačati deželskemu sodniku en petak.

Peki, ki prodajajo na proščenjih kruh, morajo ravno tako plačati od ene košare kruha en petak.

Prav tako mora vsak čevljar ali drug kramar, ki prodaja, plačati en petak stojnine.

3. V primeru, da je bila v območju deželskega sodišča kaka oseba ubita in jo najdejo, se je ne sme nihče na kraju, kjer je bila ubita, dotakniti niti je premakniti prej, dokler se to ne prijavi deželskemu sodniku in se tam plača pristojbina in sicer en ducat v zlatu; nato šele dovolj deželski sodnik, da se mrtva oseba po njegovem biraču premakne in sorodnikom dovoli, da jo pokopljejo.

4. Če zahteva kak gospod ali deželan ali kdor koli od deželskega sodnika, da se kaka oseba pripre in jim izroči, pristoji deželskemu sodniku od vsake milje potovanja en goldinar njegovemu biraču in vsem ostalim osebam, ki jih vzame s seboj, pa po en goldinar na dan za vsakega.

Ravno tako pripada deželskemu sodniku od vsake osebe, ki jo dá prepeljati s spremstvom v ljubljanski grad, en državni tolar, in biraču 16 krajcarjev; ista pristojbina se mora plačati, če se ta oseba odvede iz gradu. Če pa je kdo kako osebo v območju deželskega sodnika ubil in če prejme storilec od sorodstva ubitega ali od njegove zemljiške gosposke zaradi sklenitve poravnave neoviran prost prihod in odhod, ne sme sorodstvo brez vednosti in privolenja deželskega sodnika skleniti tako poravnavo, temveč mora deželski sodnik poprej storilca zaradi njegovega zločina strogo zaslišati; storilec sam pa je dolžan pred sorodstvom ubitega trikrat pasti na kolena in tako klečeč prositi za odpusčenje ter se z njimi pobotati.

5. Pravica izvrševanja gostilničarske obrti (Taffern Recht).

Vsak gostilničar, ki na deželi toči vino na drobno, je dolžan dati deželskemu sodniku en

bokal vina in 8 krajcarjev; če se pri enem ali drugem zaloti nepravilna, premajhna mera, ga deželjski sodnik kaznuje in mu odvzame posodo.

6. Gmajne (Gmain).

Če se v območju deželskega sodišča prekoplje kaka gmajna in tam napravi njiva ali travnik, je deželjski sodnik dolžan to takoj javiti knjigovodji vicedomskega urada, da se taka gmajna po dejanski potrebi zopet vzpostavi ali pa vpiše v urbar kot obdavneno zemljišče; v tem primeru pripada deželskemu sodniku desetina od take gmajne.

Kljub temu si prisvaja deželno glavarstvo v Ljubljani — to se pripomni ad testandum — pravico, gmajno na Ljubljanskem polju po svoji volji izpreminjati in od tega pobirati pristojbine, ne vemo, iz katerega pravnega naslova, ker je pri vseh gospodskih običaj, da spada to v pristojnost deželnega sodnega gospoda. To se pripomni ad memoriam.

7. Predpisi o krvnem sodstvu (Mallefitz Recht).

V primerih, da kakega hudodelca (Malefitzperson) primejo v območju deželskega sodišča ali pa če tako osebo odda v vicedomski urad kaka druga gosposka kakor Smlednik, Goričane, Polhov Gradec, Logatec in Ig, je treba tako osebo oddati takoj ali kadar se hoče mestnemu sodišču v Ljubljani pod hišnimi vrati vicedomskega urada po deželskem sodniku.

Če natančneje analiziramo pod točkami 1 do 7 navedene pravice in dolžnosti ljubljanskega deželskega sodnika, pridemo do tehle zaključkov:

Iz odstavka pod točko 1 vidimo, da so se vršila v okrožju ljubljanskega deželskega sodišča na 12 krajih v letu cerkvena proščenja, na katerih je imel deželjski sodnik pravico pobirati pristojbine. Kaj je treba razumeti pod cerkveno pravico (Kirchenrecht), v urbarju samem ni pojasnjeno, po mojem mišljenju pa je morala tista cerkev, kjer se je vršilo proščenje, odstopiti en del svojih dohodkov deželskemu sodniku. Za proučevanje naše folklore je zanimiva ugotovitev, da so bili kmečki plesi stalno vsako leto v Šiški in v Dravljah, pa tudi na drugih proščenjih so smeli plesati, če so prireditelji za to prosili, kakor je navedeno v odstavku pod točko 2. Vsekakor so morali za to dovoljenje plačati deželskemu sodniku pristojbino po dogovoru.

Iz prepisov odstavka pod točko 2 vicedomskega urbarja je razvidno, da je bila dolžnost deželskega sodnika, da je moral s svojim biričem obiskati vsa pod točko 1. navedena cerkvena proščenja. Pri tem nadzorovanju je izvrševal nad vsemi obiskovalci proščenj nekako gospodarsko in kazensko policijo, ker je smel v imenu deželnega kneza diktirati kazni za manjše prekrške ter je smel pobirati razne pristojbine za točenje vina in za prodajanje blaga. Te pristojbine so bile fiksno določene in so morali n. pr. trgovci plačati za dovoljenje prodajanja en petak in za stojnico še posebej en petak. Točilci vina so morali plačati pristojbino v vinu in so se morali posluževati pri točenju pravilnih mer. Zanimiva je v tem odstavku določba, da se je morala plačati deželskemu sodniku za odtujeno blago, ki se je našlo v območju deželskega sodišča, pristojbina 18 krajcarjev. Ta predpis je verjetno v zvezi s preprečevanjem tatvin.

V odstavku pod točko 3 je uzakonjen predpis, da je moral deželjski sodnik v primeru, ko se je izvršil v njegovem okrožju uboj, predhodno izvršiti mrliški ogled trupla ubitega, preden se je smel ubiti izročiti sorodnikom. O priliki ogleda je smel deželjski sodnik terjati posebno pristojbino, tako imenovani »krvavi denar«, kakor je bilo to predpisano v čl. 45 sodnega reda za kranjska deželska sodišča iz leta 1535. Medtem ko je po čl. 45 navedenega sodnega reda znašal ta krvavi denar 1 funt in 1 fenig v belem, je znašal leta 1636 že en dukat v zlatu. Natančnejšo razlago o tem imamo v Žontarjevi cit. razpravi.⁵

Po prvem odstavku točke 4 je spadalo v pristojnost deželskega sodnika, da je smel samo on kot izvrševalec kazensko-sodne oblasti pripreti in izročiti na svojem področju na prošnjo zločince drugim oblastvom ali proslcem. Če je moral v ta namen potovati izven Ljubljane, je pripadala njemu, njegovemu biriču in ostalemu spremstvu točno predpisana potnina. V drugem odstavku te točke pa je za beležena najprej pristojbina, ki je pripadala deželskemu sodniku in njegovemu biriču v primeru, da je bila prepeljana kaka oseba v ljubljanski grad ali iz njega, v nadaljevanju pa so določeni predpisi o spravi v primerih ubojev med storilcem in sorodniki ubite osebe in je s tem predpisom potrjena razlaga v zgoraj omenjeni Žontarjevi razpravi, da v tej dobi ni bila dovoljena zasebna sprava med storilcem in sorodniki ubite osebe, temveč le uradna sprava z intervencijo deželskega sodnika.⁶

Iz predpisa odstavka pod točko 5 smemo sklepati, da je imel deželjski sodnik pravico nadzorstva nad vsemi gostilnami in vsemi točilci vina v svojem okrožju in je smel za dovoljeno točenje vina pobirati predpisano pristojbino, ki jo je moral plačevati vsak točilec vina po vsej verjetnosti vsako leto na novo. Ravno tako je imel deželjski sodnik nadzorstvo nad merami, ki so jih točilci vina uporabljali. Analogno temu predpisu in predpisom pod točko 2 smemo sklepati, da je imel deželjski sodnik pravico nadzorstva nad vsemi obrtni, ki so se izvrševale v njegovem okrožju.

Iz odstavka pod točko 6 je razvidno, da je imel deželjski sodnik pravico nadzorstva nad vsemi gmajnami svojega okrožja. Zanimiv je vsekakor predpis, da je pripadala deželskemu sodniku desetina od tistih njiv in travnikov, ki so bili na novo postavljeni na gmajnskem zemljišču. Iz pripombe k temu odstavku pa je razvidno, da je pri izvrševanju nadzorstva nad gmajnami na Ljubljanskem polju nastal spor med deželnim glavarstvom in vicedomskim uradom kot deželni sodni instanci.

V predpisu pod točko 7 je potrjena pristojnost deželskega sodnika nad vsemi osebami, ki so bile prijetе na območju deželskega sodišča zaradi izvršitve hudodelstev oziroma, ki so bile oddane od drugih gosposk vicedomskemu uradu zaradi kazenskega postopanja po krvno-sodnem redu. Zanimiv pa je vsekakor predpis, da je moral ljubljanski deželjski sodnik izročiti te osebe ljubljanskemu mestnemu sodišču. Polec prikazuje v cit. razpravi tudi ljubljansko deželsko sodišče kot privilegirano sodišče;⁷ ker pa je imel po privilegiju tudi ljubljanski mestni sodnik pravico do izvrševanja krvnega sodstva, bi bilo iz tega sklepati, da ljubljansko deželsko sodišče ni bilo privilegirano sodišče.

Kakor smo videli, je imel ljubljanski deželjski sodnik pri izvajanju javne uprave v svojem okrožju obširno delovno področje in temu primerne dohodke. V urbarju vicedomskega urada za Kranjsko iz leta 1636 je vnesena pri seznamu hiš, ki so spadale v mestu Ljubljani pod užitek deželnega vicedoma, tale zabeležba:

Hiša, ki je bila pred kratkim sezidana za deželskega sodnika, plača 10 goldinarjev davka, »dagegen muss man dieselbe paulich halten.« Deželjski sodnik je torej nekako od leta 1636 stanoval v hiši, ki je bila sezidana zanj, moral pa je odvajati vicedomu letno 10 goldinarjev davka in je moral hišo popravljati iz lastnih sredstev.

O MESTNI VIŠJI DEKLIŠKI ŠOLI V LJUBLJANI

Dne 9. novembra 1956 je poteklo šestdeset let, ko je bil odprt prvi letnik mestne višje deklinške šole v Ljubljani. To je bil za takratne čase velik kulturni dogodek. Višja deklinška šola je bil prvi slovenski učni zavod, ki je imel namen, nuditi naši ženi višjo izobrazbo, kakršno more dati osnovna ali meščanska šola.

Za žensko izobrazbo je bilo še proti koncu prejšnjega stoletja splošno slabo preskrbljeno; kaj šele za slovensko žensko mladino. Pot v gimnazije je bila še zaprta. Dekleta so se vzgajala večinoma po samostanih in privatnih inštitutih. Hodila so tudi na učiteljska, ko so dovršila meščansko ali vsaj šest razredov osnovne šole. Vsa ta učilišča — učiteljske in meščanske šole (privatne, samostanske) — so imela nemški učni jezik. Saj so tudi starši dajali svoje hčere v samostanske šole večinoma zato, da so se naučile nemškega jezika; redke so se učile v samostanih ali drugih privatnih inštitutih (v Ljubljani je bil znani Hutov inštitut) še italijanskega ali francoskega jezika. Seveda so se seznanjale tudi s predmeti, ki so jim koristili pozneje v gospodinjstvu. Te šole so bile pravzaprav namenjene višjim in srednjim stanovom.

Največjo zaslugo za ustanovitev slovenske višje deklinške šole je imel dolgoletni napredni ljubljanski župan Ivan Hribar. Ze kot občinski svetovalec se je ukvarjal z mislijo, ustanoviti višjo deklinško šolo. V svojih spominih piše dobesedno: »Predvsem sem si rekel, da Slovenci, ako hočemo, da bode naš napredek trajen, moramo skrbeti za višjo izobrazbo svoje ženske mladine. V srcu me je namreč peklo, ko sem videl, kako malo spoštuje slovenska ženska mladina, ko navrší šole, svoj materin jezik.« (Moji spomini, I, str. 183.)

Leta 1888 se mu je posrečilo pridobiti veletrgovca Jos. Gorupa na Reki, da je daroval 100.000 kron za štipendije bodočim učenkam višje deklinške šole. (Istotam, str. 182.)

V občinskem svetu je na seji 10. maja 1894 poročevalec prof. Fr. Orožen utemeljil potrebo višje deklinške šole. Občinski svet je predlog sprejel in ga predložil s statutom vred šolskemu svetu v potrjenje. Toda vse je nekam zaspalo, dokler ni bil v maju 1896 izvoljen za župana Ivan Hribar, ki se je takoj po izvolitvi lotil vprašanja mestne višje deklinške šole, ker je smatral nje ustanovitev za najnujnejšo na-

Svoje uradne prostore je imel deželjski sodnik verjetno v hiši vicedomskega urada na koncu Gosposke ulice nekako tam, kjer danes stoji ljubljanska univerza.

Dr. Anton Svetina

VIRI IN LITERATURA

1. Dr. Janko Polec, Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja. Zbornik znanstvenih razprav, VI. letnik 1927-28, str. 120. — 2. Josip Zontar, Kranjski sodni red za deželska sodišča iz l. 1535, Zgodovinski časopis, Kosov zbornik, letnik VI-VII leto 1952-1953, str. 569. — 3. Državni arhiv LRS, Laibacher Kreis, Rectificierte Dominical-Aete, fascikel 4, fol. 1, 4 in 339-353. — 4. L. Hauptmann, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4 Wien 1929, str. 463. — 5. Josip Zontar, ibidem, str. 571 ss in 581 ss. — 6. Josip Zontar, ibidem str. 571. — 7. Dr. Janko Polec, ibidem, str. 121. —

logo mestne uprave, vedoč, da če je ne ustanovi mesto, ne stori tega noben drug faktor. Dežela zato ne, ker to ne spada v okvir ljudskošolskega zakona, vlada pa že iz načelnih ozirov, ker nam še drugih slovenskih srednjih šol ne da. (Moji spomini, I, 283.)

Takratni avstrijski naučni minister baron Gautsch, ki je bil naklonjen ženskim višjim učiliščem, je obljubil odposlanstvu ljubljanskega občinskega sveta, da bo storil vse za mestno višjo deklinško šolo; obljubil je tudi denarno podporo.

S prostori je bilo težko. Saj je v aprilu 1895 prizadejal potres Ljubljani velikansko škodo. Mnogo hiš je bilo porušeni, tudi javna poslopja so bila uničena ali so sploh toliko trpela, da so jih morali obnoviti. Vendar se je mestnemu stavbnemu uradu posrečilo za prvo silo urediti učne prostore v drugem nadstropju zgodovinske Zoisove hiše na Bregu št. 20. Pozneje je bila šola nastanjena v prostoru Glasbene Matice. Vendar župan Hribar ni miroval, dokler ni dobila šola svoje lastne prostore. In zopet je priskočil na pomoč Josip Gorup, ki je kupil na Hribarjevo iniciativo bivšo, od potresa močno prizadeto deželno bolnišnico z zemljiščem vred in del zemljišča daroval mestu za zidavo mestne višje deklinške šole. Tako je bilo postavljeno v Ljubljani po načrtih arhitekta dr. Fabianija najlepše šolsko poslopje »Mestni ženski licej« na bivši Bleiweisovi (sedanji Prešernovi) cesti. Poslopje so slovesno odprli v oktobru l. 1907.

Dne 7. oktobra 1896 je javil Slovenski Narod, da se odpre slovenska višja deklinška šola na Bregu št. 20. Oba slovenska dnevnikarja in Laibacher Zeitung so prinesli uradne razglase o vpisovanju. 30. oktobra se je vrnil s potovanja prof. dr. L. Požar, ki si je bil ogledal razne podobne zavode v drugih deželnih mestih; posebno navdušen je bil s šolo v Pragi. Edino Slov. Narod je pisal pred tem o važnosti tega učnega zavoda. Dne 31. oktobra je prinesel uvodni članek, ki je poudarjal zlasti pouk, ki ga bodo opravili ljubljanski učitelji v slovenskem jeziku.

Dne 9. novembra ob enajsti uri je bila slavnost v telovadnici l. deške osnovne šole na Grabnu (sedaj je tam arhitektonski oddelek tehnične fakultete). Slavnostni govor je imel ravn. dr. Požar, udeležili so se slavnosti zastopniki takratnih javnih oblasti, starši in učenke.

Dne 10. nov. je bil v Narodnem domu prijateljski večer, ki ga je priredil župan Hribar. Povabljeni so bili zastopniki vseh treh dnevnikov ljubljanskih (Slov. Narod, Slovenec in Laibacher Zeitung); prišli so samo zastopniki Slov. Naroda. Bilo je več govorov; vsi govorniki so poudarjali pomen novega višjega ženskega učnega zavoda.

V seji obč. sveta dne 12. novembra je poročal župan Hribar o otvoritvi mestne višje dekliške šole. Poročilo pravi med drugim: »Obžalovati pa je, da se nahajajo celo v domačem taboru še ljudje, ki mečejo kamenje na ta zavod... naučni minister glede te šole ni stavil nikakega pogoja, temveč izrazil željo, naj bi se pouk uredil tako, da se bodo učenke poleg materinščine naučile tudi nemščine in francoščine.«

Prvi ravnatelj je bil prof. dr. Lovro Požar, ki je imel znižano učno obveznost na gimnaziji, da je lahko vodil novi zavod in tudi poučeval na njem. Ravnatelj je bil do 5. oktobra 1907, ko je postal ravnatelj prve državne gimnazije v Ljubljani. Bil je torej na zavodu skupaj 11 let.

Prva stalna učiteljica in »nadzorovalna dama« (to je bil naslov učiteljice, ki ji je bila poverjena ženska plat vzgoje) je postala Marija Wessner (1856–1951), odlična učiteljica na mestni dekliški osemrazrednici, izprašana za meščanske šole.

Kasneje je imenoval obč. svet za stalnega učitelja Alberta Siča, ki je do takrat služboval v Št. Vidu nad Ljubljano; tudi on je bil izprašan za meščanske šole.

Drugi ravnatelj je bil Ivan Machar, ki je poučeval na zavodu od početka in bil ravnatelj od 6. oktobra 1907 dalje.

Med 57 osebami, ki so poučevale na mestni višji dekliški šoli od začetka pa do ukinitve zadnjega letnika, torej od š. l. 1896/97 do 1910/11, je bila večina vzeta iz kroga srednješolskih profesorjev. Zelo mnogo jih je bilo, ki so se odlikovali kot vidni kulturni delavci.

V prvi letnik je bilo sprejetih 27 gojenk, na koncu šolskega leta jih je ostalo še 26, ker je ena zaradi bolezni med letom izstopila.

Po poklicu so bili starši: 6 uradniških vdov, 7 nižjih uradnikov, 2 višja uradnika (en zdravnik in en sodni svetnik), 3 služitelji, 5 obrtnikov, 2 trgovca, 1 gostilničar; ena gojenka je bila odvetnikova sirota.

Izkazalo se je torej, da so bili starši večinoma srednje, če ne slabo situirani. Tudi pri zadnjem letniku, ki je štel 42 gojenk, bi se našlo skoraj isto razmerje. 6 gojenk je izhajalo iz učiteljskih družin, 6 je imelo male posestnike za starše, prevladoval pa je nižji stan, eni gojenki je bil oče rudar, edino ena je imela za očeta tovarnarja. Poročevalec, ki je poučeval na višji dekliški šoli tri leta in pozneje na liceju in gimnaziji nad dvajset let, skupaj 27 let, lahko konstatira, da je bilo razmerje vedno isto; pozneje se je v bivši Jugoslaviji še bolj sproletariziralo. Vpeljana je bila šolnina, a večina staršev je prosila za oproščenje plačevanja.

V šolo so pač pošiljali otroke, da so prišli enkrat do kruha. Bogatejši in »boljši« starši so se izogibali te šole. Pošiljali so otroke pač tja, kjer so se izobraževale njih matere. Šola je bila razvpita po krivici, da je »liberalna«, vanjo se je zaganjala stranka, ki je izdajala »Slovenca«, ker je bil pač obč. svet ljubljanski, ki je vzdrževal z velikimi žrtvami ta zavod,

napreden. V začetku se ni mogel tako razvijati, kakor je bilo želeto, da je n.pr. v neki seji Kuratorija inšpektor Hubad pozival direktorja in druge, da bi bilo treba začeti s propagando po časopisih in ustno. Vendar je zavod napredoval, četudi počasi. Avstrijska vlada je sicer podpirala ta prepotrebni zavod, a podpora je izpočetka bila v tem, da je vodil šolo državni profesor, ki je imel na svojem zavodu dopust, mesto mu je plačevalo samo direktorsko doklado. Poznejša denarna podpora pa je bila precej majhna.

Šola je imela tri letnike. Učna snov je obsegala predmete, ki so se jih učili na učiteljskih; razen nemščine se je poučevala tudi francoščina. Posebna pažnja se je posvečala slovenščini. Pozneje se je ustanovil še poseben pedagoški tečaj, ki je pripravljala absolventke višje dekliške šole za maturo na učiteljskih. Enoletni trgovski tečaj je omogočil absolventkam, da so dobile službo v praktičnih poklicih.

Mestni višji dekliški šoli skupno s trgovskim ali pedagoškim tečajem so že pred osvoboditvijo priznavali značaj popolne srednje šole, ker takrat pač druge srednje šole za žensko mladino ni bilo.

V prvi letnik so se sprejemale deklice, ki so končale najmanj osemrazredno osnovno ali meščansko šolo.

Leta 1900 so se ustanovili šestrazredni dekliški liceji z opravljanjem zrelostnega izpita, po dovršenem šestem razredu. V prvi razred so imele dostop deklice, ki so končale štiri razrede osnovne šole. Tako so se začele polagoma ukinjati prejšnje višje dekliške šole. Tudi ljubljanski občinski svet je marca meseca 1905 soglasno sprejel licejski statut in l. 1906 je sklenil postaviti šolsko zgradbo. Leta 1907 je bilo poslopje dozidano in se je odprl prvi razred. V š. l. 1909/10 se niso več sprejemale deklice v prvi letnik višje dekliške šole, tako da je bil v š. l. 1910/11 zadnji letnik višje dekliške šole.

Leta 1911 je prenehala z zadnjim letnikom mestna višja dekliška šola, ki je torej polnih 15 let opravljala lepo nalogo in vzgojila v narodnem duhu 1489 deklet. Ta prepotrebna šola je našim dekletom podala lepo in obširno izobrazbo in jim utrdila narodno zavest in dosegla s tem svoj namen. Marsikatera javno delujoča žena je bila gojenka mestne višje dekliške šole.

Letos je minilo torej 45 let, ko je ta šola prenehala, a 9. novembra 1956 60 let, ko se je odprla. 6. avgusta pa je minilo sto let, ko se je rodila profesorica Marija Wessner, prva učiteljica tega zavoda. S svojo skromnostjo in dobrohotno strogostjo je bila opora ravnatelju in učiteljskemu zboru pri vzgoji naše ženske mladine ob koncu prejšnjega in v prvem deceniju sedanjega stoletja. Morda so se zdeli njeni nazori starokopitni, a skromnost je bila gotovo na mestu. Tudi njeno karitativno delo je bilo vzorno in nad vse požrtvovalno.

Danes nimamo več šol, ločenih po spolu, enakopravno se deli znanost moški in ženski mladini, da lahko medsebojno tekmujeta oba spola v znanju in pridnosti.

Dr. R. Molč

VIRI:

Katalogi v d. š.; zapisniki kuratorija v d. š.; Izvestja, zlasti članek v IV. Izvestju mestnega dekliškega liceja itd.; Ivan Maher, Mestna višja dekliška šola, 1896/7 — 1910/11; Ivan Hribar, Moji spomini, l. 1928; dnevnik Slov. Narod. Slovenec, Laibacher Zeitung.

MUZEJSKE NOVICE

MESTNI MUZEJ V PIRANU

Piran, tipično obmorsko mestece, ki je do danes ohranilo svoj značilni milje in obliko, se lahko ponaša s starodavno preteklostjo. Mesto se na eni strani zrcali v modri morski gladini, s hrbtni strani pa ga v varnem objemu varuje majhna vzpetina in staro mestno obzidje, ki mu daje že od daleč vidno silhueto. Tesne, sem in tja vijugaste ulice, številni podvozi, hiše častitljive starosti, vse to daje Piranu tisti posebni čar, ki priteguje tuje in domače obiskovalce.

Mesto samo je bogato tako s slikovitimi, kakor tudi s številnimi kulturnimi in zgodovinskimi spomeniki. Na vsakem koraku se radovednemu očesu odpre in pokaže kaka značilnost, bodisi v arhitekturi hiše, ponosnem beneškem levu, napisni plošči, gotski plastiki, baročnem portalu in podobno. Zato je razumljivo, da se je morala v tem bogatem okolju roditi misel za ustanovitev muzeja, ki bi ohranil sicer izgubljene ali propadajoče dragocene predmete in bi na drugi strani pokazal obiskovalcu vso bogato preteklost mesta.

Prvo pobudo za to je dal leta 1952 takratni predsednik piranske občine, ki je prvi po vojni pokazal največje zanimanje za kulturne potrebe mesta. Za dom nove kulturne ustanove so izbrali dvonadstropno palačo Gabrielli de Castro, ki so jo v ta namen restavrirali. Mlada ustanova je leta 1954 dobila svojega ravnatelja, ki se je pionirsko lotil zbiranja. Iz tako nabranega materiala so nastale prve tri zbirke: kulturno-zgodovinska, zbirka meščanske materialne kulture ter zbirka, za katere nastanek je dala pobudo najdba violine slavnega baročnega skladatelja in violinista Giuseppeja Tartinija, rojenega Pirančana. Omenjeno zbirko dopolnjujejo njegove violinske skladbe ter njegove matematične in fizikalne razprave. V tem obsegu je bil piranski muzej odprt za javnost 28. novembra 1954. Z neumornim zbiranjem in nakupovanjem se je večalo število muzealij, kar je dovedlo do otvoritve novih muzejskih prostorov.

Sicer majhno področje, ki pripada našemu muzeju, je bogato arheoloških najdb.

Te povedo, kako se je razvijalo življenje v predzgodovini ter najstarejšem obdobju zgodovine. Prve pomembnejše arheološke predmete je dalo piranskemu muzeju slučajno odkrito najdišče v Sečovljah z ostanki rimske materialne kulture. Takrat skromno arheološko zbirko dopolnjujejo danes najdbe iz Kaštelirja nad Kortami, ki so bile plod lanskoletnih in letošnjih raziskovanj. Pestra zgodovinska preteklost mesta Pirana, ki je večkrat menjal svojega gospodarja, se zrcali v dokumentih kulturno-zgodovinske zbirke muzeja. Eden najdragocenejših dokumentov te zbirke je tako imenovana »vdanostna listina«, s katero so piranski mestni očetje leta 1283 »prosto-voljno« predali svoje mesto beneški upravi. Iz ohranjenih doktorskih diplom in drugih odlikovanj je razvidno, da je imelo mesto tudi svoje velike može.

Zaradi pomanjkanja prostora sta v dveh sobah združeni kulturnozgodovinska in umetnostnozgodovinska zbirka. Le-ta predstavlja v veliki večini dela beneških mojstrov ali vsaj po njih vplivanih lokalnih šol. Zbirka bi bila neprimerno dragocenejša, če bi hranila dragocenosti, ki jih je dala italijanska oblast l. 1940 odpeljati v Italijo. Lapidarij, nameščen v dveh pritličnih muzejskih prostorih, hrani epigrafske in heraldične spomenike ter nekaj kamenitih skulptur, pripadajočih različnim kulturnim obdobjem. Poleg že omenjenih zbirk je v muzeju še solinarska, ribiška in steklarska zbirka, ki skušajo sicer v majhnem obsegu prikazati lokalne posebnosti piranskega območja.

V muzejskem posloplju gostujeta Mestna knjižnica in Mestni arhiv. Razumljivo je, da je muzej sam utesnjen. Zaradi tega zbirke v obstoječem obsegu niso urejene tako, kot bi bilo sicer želeli. Na novo zbrani in še vedno dotekajoči material pa se kopiči v depojih. Omenjeni ustanovi se name-ravata izseliti v doglednem času v njima bolj ustrezajoče in že dodeljene prostore, ki pa za sedaj še niso vseljivi. Tedaj bo mogoče že obstoječe zbirke bolj smotrno urediti, razširiti solinarski in ribiški ter na novo ustanoviti pomorski oddelek, ki naj bi predstavili Piran kot naše tipično pomorsko mesto.

Boltin Elica — Kovič Breda

ZGODOVINSKO BRANJE

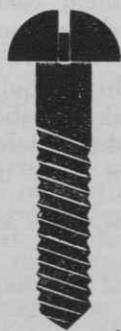
Loški razgledi III — 1956. Izdalo in založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki decembra 1956. Uredil B. Berčič. 278 strani.

Pestra in bogata vsebina zadnjega zvezka Loških razgledov pravi, da loško Muzejsko društvo uspešno opravlja svojo nalogo v zvezi z izdajanjem tega vsakoletnega krajevno-zgodovinskega zbornika. Uvodni del zvezka, posvečen narodnoosvobodilni borbi, je tokrat precej obširen. Nedvomno je najvažnejši prispevek F. Fojkarja - J. Jelovška, ki podaja pregled organizacije, dela in vloge kurirske službe na Gorenjskem in ki ima tudi splošen pomen za zgodovino naše NOB. Enako bogat je članek N. Kavčiča o partizanskem tisku v škofjeloškem okrožju, kjer je bila zibelka te vrste borbene dejavnosti na Gorenjskem. Bolj memoarnega značaja so prispevki M. Žaklja - Žirovnika o osvobodilnem gibanju v Žirovski dolini, o srečanjih s četniki, dalje F. Lušina - Malega spomini na leto 1942, P. Mraka kronika dogodkov 1941—1945 v šol. okolišu Gabrki in opis partizanskih tiskarn ravno tam ter prispevek A. Česna h kroniki NOB v Železnikih. — Osrednji del zvezka, Razgledi, prinaša zopet nekaj važnih prispevkov in razprav iz starejše dobe. Tu sta predvsem razprava dr. P. Blažnika »Zgornji stolp na Kranclju in Stari grad pod Lubnikom ter njuni gradiščani«, pisana na podlagi doslej deloma nepoznatih virov iz tujine, in dr. J. Zontarja obravnava platnarstva in sitarstva v loškem gospostvu v XVIII. stoletju. I. Mohorič objavlja v prevodu pravila bratovščine kovačev in ključavničarjev v Škofji Loki iz l. 1678, M. Masterl opisuje gradnjo škofjeloških vodovodov v letih 1898—1902, J. Gašperšič pa razvoj elektrifikacije v obč. Škofja Loka. V sodobnost sega S. Kobal z analizo del, sredstev in financiranja reprodukcije v letu 1955. F. Planina nas povede v zanimivo pisanem članku na izlet na Blegoš in v kraje pod njim. E. Čevc razpravlja o neznanim kiparju HR, ki je v začetku XVI. stoletja deloval na loškem ozemlju, A. Baš pa opisuje noše na znani freski sv. Nedelje v Crngrobu iz l. 1460/70, ki je edinstven vir tudi za zgodovino materialne kulture in običajev. Ob 80-letnici rojstva dr. A. Dermote objavlja B. Berčič nekaj njegovih pisem Zofki Kvedrovi, J. Dolenc pa je prispeval odlomek iz monografije o A. Žaklju - Ledinskem. Leposlovni del zbornika objavlja dva odlomka

iz romana J. Plestenjaka, zaključujejo ga pa poročila, problematika in drobne zanimivosti, med katerimi je omeniti J. Zontarja pregled škofjeloškega čebelarstva in D. Goriškove članek ob 20-letnici muzejskega dela v Škofji Loki.

E. Čevc, Umetnost srednjega veka na Slovenskem. Vodnik po umetnostnih zbirkah Narodne galerije v Ljubljani. I. zvezek. Izdala in založila Narodna galerija v Ljubljani 1956. 45 strani + 40 slik.

Prvi od vodičev po zbirkah Narodne galerije v Ljubljani leži sedaj tiskan pred nami. Tega dejstva se vesele vsi tisti, ki radi pogosto zahajajo v njene zbirke, poglobljajoč se v umetnostno bogastvo naše preteklosti. Izpod peresa enega naših najboljših poznavalcev srednjeveške umetnosti na Slovenskem je nastal ta važni in dragoceni priročnik. Uvod, ki začenja zvezek, je pravzaprav več kot to, saj nam daje lep in nazoren pregled ter značilnosti tokov srednjeveške umetnosti pri nas, vplivov, ki so z vseh strani pljuskali na naše ozemlje in vsak po svoje bogatili — oplojeni mnogokrat z domačim pojmovanjem umetnostnega ustvarjanja — našo kulturno, zgodovinsko in umetnostno dediščino. Čeprav je večina umetnostnih spomenikov te dobe še na terenu, pa hrani naša Narodna galerija že precej tega blaga v svojih zbirkah. V vodniku sta obdelana plastika — zlasti dobro čas gotike, ki je tudi od XIV. stoletja zapustila največ svojih izdelkov — in posebej slikarstvo, ki na Kranjskem konec XV. stoletja že povzema realistične tendence. — Katalog sam, ki seveda zavzema glavni del knjižice, daje osnovne podatke o posameznih spomenikih v zbirki in sicer razvrščenih po inventarnih številkah v oltarne in arhitektonske plastike ter originale fresk. O vsakem je navedena event. literatura, o nekaterih mojstrih, zlasti bolj znanih, pa so podane kratko povzete umet. karakteristike in podatki, ki so v mnogem plod avtorjevega lastnega obširnega znanstvenega raziskovanja. Posebej dragocenih je 40 celostranskih slik v prilogi, ki prikazujejo glavne spomenike zbirke. Knjiga je tiskana v več jezikih na finem umetniškem papirju in bo brez dvoma našla svoje mesto v knjižnici vsakega ljubitelja domače preteklosti.

TOVARNA
VIJAKOV

Ljubljana

Tomažičeva ulica 2

ima že 35-letno tradicijo
v izdelovanju vseh vrst
vijakov do 6mm premera

Cene zmerne

Kvaliteta prvovrstna

Jože Gašperšič, Vigenjc. Vodnik po zgodovinskih žebeljarskih kovačnicah v Kamni gorici, Kolnici, Kropi in Železnikih. Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije, VII. Ljubljana 1956. 104 strani + 38 slik + 2 karti.

Omenjena knjižica prinaša več kot pove naslov, oz. je več kot zgolj vodnik po naših zgodovinskih žebeljarnah. Šaj opisuje avtor zgodovino teh žebeljarn deloma na podlagi literature, deloma pa tudi na podlagi gradiva iz naših arhivov vse od prazgodovine žebeljarstva in vigenjcev v Evropi. Opisuje cajnarice ali fužinice, nastanek žebeljarstva in vigenjcev pri nas — tu bi se zlasti za dobo do XVI. stoletja dalo dobiti še več podatkov s sistematičnim pregledom zlasti urbarjev — bolj obširno šele od konca XVIII. stoletja dalje. Zelo zanimiv in koristen je obširen opis vigenjske opreme, kjer so prikazani in tolmačeni predmeti in oznake ter način rabe. Posebno poglavje obravnava način preskrbe železarjev z rudo, drugo opisuje razne vrste žebeljev, ki so se kovali pri nas, nadalje zopet trgovino z njimi od srednjega veka dalje, posestne, gospodarske in družbene razmere žebeljarjev in končno delo in življenje v vigenjcih. Viri in slovstvo so pridejani sumarno na koncu, enako krajši povzetek v nemščini. Dve karti prikazujeta število in lego fužin, vigenjcev, fužinic in drugih stavb v Kropi in Kamni gorici po franciscejskem katastru iz leta 1826. Iz vsega navedenega se vidi, da je knjižica prav zanimivo branje, čeprav je, kot že rečeno, le deloma to, kar pove naslov, kar pa ravno njeno vrednost morda še poveča. O.

Josip Zontar, Spilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja. Ljubljana 1957. — Slovenska akademija znanosti in umetnosti,

razred za zgodovinske in družbene vede, Dela, 11; Inštitut za zgodovino, sekcija za občo in narodno zgodovino, 3. — Gorenjski tisk, Kranj. Strani 160.

Na 124 straneh prave razprave (ostalo je povzetek v nemškem jeziku ter imenik krajev in oseb) je avtor temeljito obdelal v obliki monografije eno izmed tistih vej naše gospodarske zgodovine novejši dobe, ki je bila, moremo reči, doslej nekoliko zanemarjena. Imamo že monografije o železarstvu, o agrarnih operacijah itd., dosedanja dela o svilarstvu pa so bila dokaj nepopolna. Z zaključki seže avtor prav do naših dni, povsod pa je pregleden in razumljiv.

Ta panoga industrije oziroma točneje manufakture je bila še najbolj razvita na Goriškem, kjer so se živahno udeleževali v tej panogi poleg domačinov in tujcev tudi Judje. Ljubljana je dala enega izmed najmočnejših svilarških manufakturstov vse nekdanje Avstrije, Jerneja Čebula. Z novimi podatki ga je avtor primerno krepko poudaril. Pozneje vidimo, kako si je zlasti Kmetijska družba močno prizadevala, da bi dvignila zanimanje za svilo-rejo. Deloma zaradi klimatskih pogojev, deloma zaradi posebne tehnike v gojenju živalic, ki proizvajajo svilene niti, se razen na Goriškem ni moglo svilarstvo pri nas nikjer drugje zakoreniniti kot stalna ali ustaljena zvrst industrije. Sicer pa je zaradi posebnih okoliščin počasi pričela nazadovati tudi proizvodnja na Goriškem v času italijanske okupacije med obema vojnama.

O Zontarjevem kvalitetnem delu moremo reči, da je v resnici tehten donesek k naši gospodarski zgodovini v času nekako od reformacije do osvoboditve.

J. S.

Uredništvo Kronike prosi vse izdajatelje krajevnogodovinskih publikacij, da mu pošljejo po en izvod za objavo poročila v rubriki »Zgodovinsko branje«

Trgovina s tehnično železnino in kovinskim blagom

TEHNOMETAL

LJUBLJANA

Titova cesta 24

Telefon: 20-145, 21-547, 23-356, 23-453; brzojav: Tehnometal; p. predal 159

**Valjani in vlečeni proizvodi
črne metalurgije**

**Valjani in vlečeni proizvodi
barvaste metalurgije**

Plemenita jekla vseh vrst

Kroglični ležaji

Orodje in stroji za obdelavo lesa

Orodje in stroji za obdelavo kovin

Sanitarni in instalacijski material

Tesnila

Vijačni material

Generalna zastopstva in konsignacijska skladišča inozemskih tvrdk:

Gebrüder Leitz, Werkzeugfabrik, Oberkochen, Zah. Nemčija -
specialno orodje za strojno obdelavo lesa

Kärntnerische Eisen und Stahlwerks A.G.
Ferlach, Wien, Avstrija - žica in orodje za obdelavo kovin

Heinr. Sahm und Söhne, Remscheid, Zah. Nemčija -
orodje »Findor« vseh vrst

Tyrolit, Schleifmittelwerke, G.m.b.H., Schwaz, Avstrija -
brusne plošče vseh vrst

Veletrgovsko podjetje

MERCATOR

LJUBLJANA

Titova cesta 32

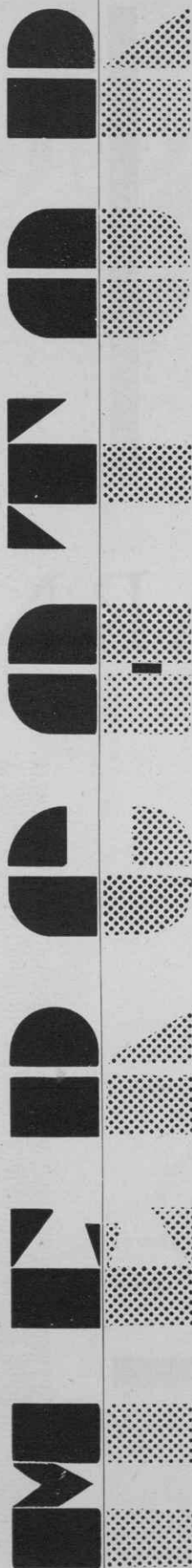
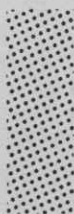
Telefon:

30-642, 31-552, 31-013

Brzjav:

Mercator Ljubljana

U
V
O
Z

I
Z
V
O
Z

Uvoz
in izvoz
špecerijskega
ter
kolonialnega
blaga

LJUBLJANA

Šmartinska c. 50

TOVARNA KLEJA

TELEFON: 30-368, 30-611

BRZOJAV: OSSA

Izdeluje:

kostni klej

»Maček«,

vse vrste

kožnih klejev,

prečiščeno foto

in tehnično

želatino,

tehnične maščobe

ter kostne moke

za krmila

in gnojila

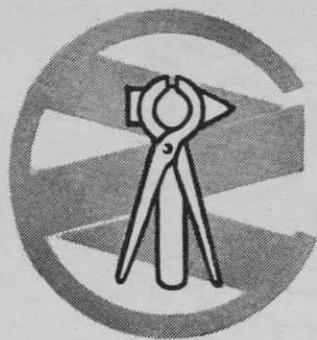
»tonosa« nogavice

Nylon
Perlon
Enkaton

Go Vaši želji in okusu

TOVARNA NOGAVIC
LJUBLJANA - SAVLJE

JURKOVIC

Trgovsko
in uvozno podjetje
z železnino,
tehničnim in gradbenim
materialom

Metalka

L J U B L J A N A

Parmova ulica 33

Brzjav: Metalka Ljubljana

Poštni predal 202

Uprava: Parmova ulica 33, telefon 30-008

Komerciala: Parmova ulica 33, telefon 30-821

Računovodstvo: Parmova ulica 33, telefon 32-794

Uvozni oddelek: Parmova ulica, telefon 32-077

Nabavno prodajni oddelek in skladišče:
Titova cesta 33, telefon 32-741, 31-185, 31-715

Skladišče: Vižmarje, telefon 27-15

Bančni račun pri Narodni banki
v Ljubljani št. 601-T-57

Železnina in kovinski izdelki

orodje, kolesa, šivalni stroji

gospodinjske potrebščine

gradbeni material

sanitarni in instalacijski material

uvoz

KVB

KOMUNALNA BANKA

Opravljajo vsa v bančno stroko
spadajoča dela, sprejemajo
vloge na hranilne knjižice in
jih obrestujejo brez odpoved-
nega roka po 5 %, z odpo-
vednim rokom po 5 % do 6 %
letno. Varnost in tajnost hra-
nilnih vlog je zagotovljena

Ljubljana

Miklošičeva c. 8

in njene podružnice:

LJUBLJANA

Bethovnova ulica 13

Celovška cesta 99

Mestni trg 23

Parmova ulica 37

Šmartinska cesta 22

DOMŽALE GROSUPLJE

KAMNIK LITIJA

MEDVODE RAKEK

VRHNIKA

MESTNA HRANILNICA LJUBLJANSKA